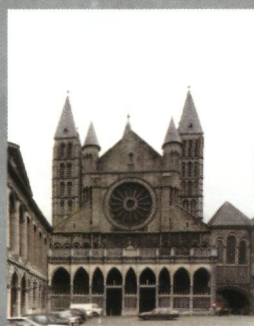

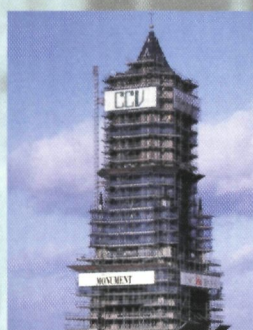
Halletoren Tiel

O.L.Vrouwkathedraal Doornik

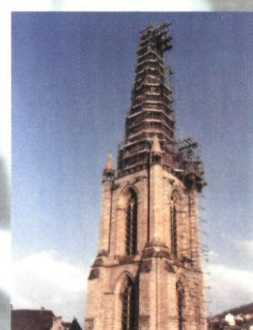
Stadhuis Brussel

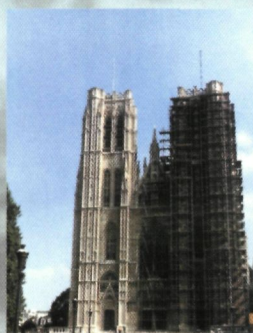
Eusebiustoren Arnhem (NL.)

Monument

Vandekerckhove N.V.

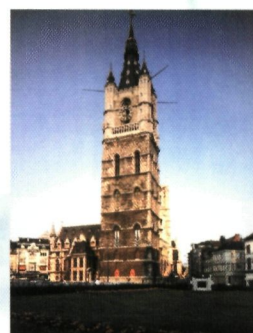
Kathedraal Tulle (Fr.)

St. Michiels en
St. Goedelekathedraal Brussel

St Pieter en
St Guidokerk Anderlecht

Belfort Gent

Oostrozebekestraat 54
8770 Ingelmunster
tel. 051/31 60 80 - fax 051/30 22 37
info@monument.be

Cover: Zicht vanaf de ronde vijver, over het kanaal
op de zuidgevel van het kasteel van Leeuwerghem
(foto O. Pauwels)

Abonnements- voorwaarden 2000

België: 1300 fr. (ook losse nummers
verkrijgbaar voor 250 fr.).
CJP'ers betalen: 1100 fr.
Buitenland: 2000 fr.

Uw abonnement gaat automatisch in na
overschrijving op rek. nr.091-2206040-95
van Monumenten Et Landschappen, Graaf
de Ferraris-gebouw, Albert II-laan 20 - Bus 7,
1000 Brussel met vermelding "M&L-jaar-
abonnement 2000". U ontvangt dan alle
nummers van het lopende jaar.

E-mail: DianeP.torbeyns@lin.vlaanderen.be

Zonder schriftelijke opzegging vóór het einde van elk kalenderjaar,
wordt een abonnement automatisch verlengd voor de volgende jaar-
gang. Tussentijds kunnen geen abonnementen worden geannuleerd.

Redactie

Monumenten en Landschappen,
Graaf de Ferraris-gebouw
Albert II-laan 20 - bus 7
1000 BRUSSEL
Tel. (02)553 82 34 - Fax (02)553 80 95
E-mail: Luc.Tack@lin.vlaanderen.be
Coördinatie: Luc Tack
Fotografie: Oswald Pauwels
Vormgeving en productie: Luc Tack
Zetwerk en secretariaat: Diane Torbeyns

Internet

Website Monumenten en Landschappen:
www.monument.vlaanderen.be

Redactiecomité

Voorzitter: E. Goedleven.
Leden: A. Bergmans, J. Braeken, M. Buyle,
M. De Borgher, J. De Schepper, M. Fierlafijn,
J. Gyselinck, A. Malliet, V. Meul, G. Plomteux,
L. Tack, S. Van Aerschot, Hedwig Van den Bossche,
Herman Van den Bossche, P. Van den Bremt,
Ch. Vanthillo, L. Wylleman.

Advertentiewerving

De Ganzerik, J. Casier
Maalsesteenweg 73, 8310 Sint-Kruis
Tel.: (050)36 25 89 - Fax: (050)37 33 64

Druk

Die Keure
Oude Gentweg 108, 8000 Brugge
Tel.: (050)47 12 72 - Fax: (050)34 37 68

Verantwoordelijke uitgever

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Departement Leefmilieu en Infrastructuur
Administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting en
Monumenten en Landschappen
Luc Tack
Afdeling Monumenten en Landschappen,
Graaf de Ferraris-gebouw
Albert II-laan 20 - bus 7
1000 BRUSSEL
Tel.: (02)553 82 36 - Fax: (02)553 80 95
E-mail: Luc.Tack@lin.vlaanderen.be

De verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde artikels berust uit-
sluitend bij de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen
of herwerken zijn voorbehouden.

Inhoud

6 Het parkdomein van Leeuwerghem: een historische reconstructie

Koenraad De Wolf • Ignace De Temmerman

28 Het huis Vander Meersch-Casier: negentiende eeuwse-stijlen in de Sleepstraat te Gent

Beatrix Baillieul • Ginette Desmet

45 Turnhout: een vernieuwd Begijnhofmuseum

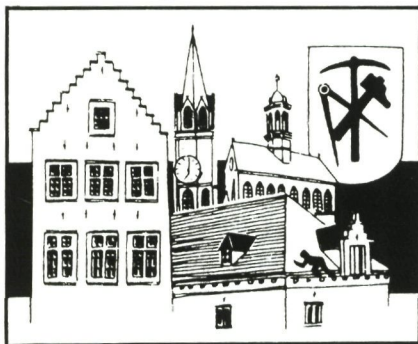
Michiel Heirman • Marjan Buyle

64 Summary

MOREELS H

Specialiteit restauratie
historische gebouwen & kerken

Natuur & kunstleien - pannen & asfalt

Restauratie van glasramen
van kerken en partikulieren

Eigen ontwerpen

43 Jerusalemstraat
9420 ERPE-MERE

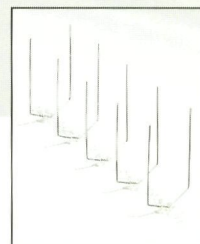
Tel. (053) 83 01 54 • Fax (053) 83 33 65

Wij hebben allemaal bescherming nodig, maar niet allemaal dezelfde!

Duivenmest is door zijn
agressieve chemische
bestanddelen één van de
belangrijkste oorzaken van
onomeerbare be-
schadigingen aan gebouwen
en monumenten.

Maar er is meer!
De duif, maar vooral
de duivenmest, brengt naast
het cultuurpatrimonium
ook onze gezondheid in
gevaar door overbren-
ging van ziekten zoals
ornithose, salmonella,
psittacosis, e.a.,...

Nu is er echter BIRDEX (een gamma diervriendelijke
afschrikingsmiddelen dat de duiven voorgoed weg
houdt van monumenten en gebouwen. Wilt u er meer
over weten, neem dan vrijblijvend contact met ons op.

P.E.C. International n.v.

Verbindingsstraat 2, B-9100 St.-Niklaas

Tel.: (03)776 84 39 - Fax: (03)777 35 09

Uw patrimonium...

...onze zorg

**Reeds meer dan 20 jaar restaureren, rooveren en
beschermen wij gebouwen en waardevolle monumenten.**

Reiniging, restauratie en renovatie van gevels
Restauratie en conservatie van steen
Traditionele zuivere kalkpleisters en kaleilagen
Mineraalverven en silicaatpleisters
Cement- en kunststofgebonden gevelpleisters
Warmte-isolerende pleistersystemen
Betonherstelling en -bescherming
Duivenwering
Houtworm- en zwambestrijding
Polymeerchemische houtrestauratie en -versteviging
Brandremming op hout, beton en metaal
Injectiewerken
Vochtwerking en waterdichting
Renovatie- en verbouwingswerken

Referenties op aanvraag

**Onze vaklui worden begeleid door
gespecialiseerde ingenieurs en kunsthistorici**

Solar nv

Tel.: 03-766.11.66 - Fax: 03-777.35.09

Kleine Breedstraat 33 - B-9100 SINT NIKLAAS
Erkend aannemer cat. D kl.1, o.cat. D1 kl.3, D21 kl.3, D24 kl.4.

Evenwicht tussen wetenschap en vakmanschap

Kunstatelier Gerard Thienpont bvba

Konservatie en Restauratie van Kunstwerken
Hout - Steen - Stucwerk • Schilderijen

Beeldhouwwerken • hout en steen

Decoratieve schilderwerken

Polycromeerwerken • Bladgoud

Kerkmeubilair

Onderzoek en behandeling

Rozenstraat 6 - 9810 NAZARETH (Eke)
Tel. (09) 385 54 32 - Fax (09) 385 45 52

Uw partner

voor totale bouwbescherming

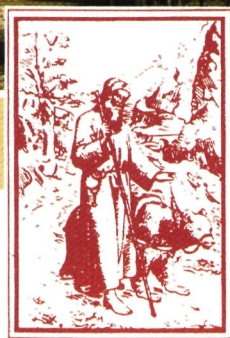
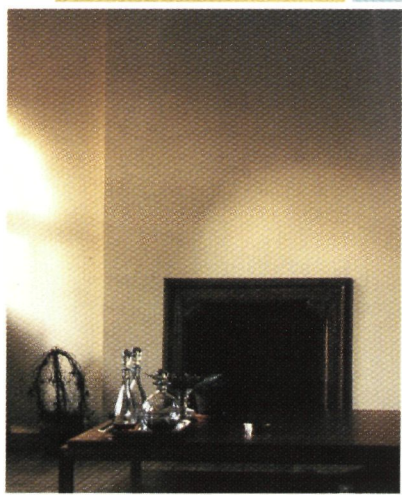
**Documentatie of gratis advies
op aanvraag**

Industriepark 20
2220 HEIST-OP-DEN-BERG

tel. 015/24 19 68
fax 015/24 28 60

(met afhaaldepot te Lauwe (Kortrijk) - Vrijheidsboomplaats 7)

Kalk voor renovatie, restauratie en decoratie van ons patrimonium !

CORIDECOR

kalkverven
binnen- en buitendecoratie

*Miniere di San
Remedio*

HD SYSTEM GRUPPO TASSULLO spa

Unilit

natuurlijke hydraulische kalk
mortels voor binnen en buiten

Arte
Constructo

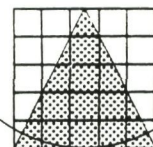
Arte Constructo bvba
Molenberglei 18
B- 2627 Schelle (België)
Tel.: 00.32.3/880.73.73
Fax: 00.32.3/880.73.70

ATELIER *Herman Jans*

*Trekken, gieten en plaatsen van lijsten
 Restauratie van oude lijsten
 (staff- en stucwerk)
 Mouleer- en boetseerwerk. Sculpturen.*

Reg. 061910 - Klasse 1 D11 D23

Zwartzustersstraat 3 - 9000 Gent
tel 09/224 34 05 - fax

PROFIEL

RESTAURATIE & MONUMENTENZORG

Oostveldkouter 26 • 9920 Lovendegem

Meubilair (wel en niet gepolychromeerd)
 Sculptuur (steen en hout) • Leder
 Bodemvondsten (hout en leder)
 Schilderijen (paneel en doek)

ONDERZOEK & BEHANDELING

Lauwers M.	09/372 63 03
Van Der Biest L.	03/771 44 66
Vandenborre H.	09/372 63 03
FAX	09/372 63 03

BLADGOUD

MIXTIONVERGULDEN
 POLYMENTVERGULDEN

RESTAURATIE

SCHILDERIJEN
 KUNSTVOORWERPEN

Koekuitstraat 3 – B-8800 Zilverberg Rumbeke – Tel./Fax (051)20 57 09

Dakwerken G. BOSCH
b.v.b.a.

Dak-, Zink- & Roofingwerken
 Specialiteit:
 Restauratie van oude daken

Aartrijkestraat 109 8820 Torhout
 Tel. 050/21.10.85 - Fax 050/22.06.17
 Reg. nr. 051511

Het Martelaarsplein te Brussel

- 200 jaar Belgische en Vlaamse geschiedenis verteld op een bevattelijke manier

- Meer dan 300 nooit eerder getoonde foto's en documenten

EEN PRACHTIG GESCHENK

HET MARTELAARSPLEIN TE BRUSSEL Edgard Goedleven

Vormgeving Luc Tack

256 BLZ.

Met ca. 300 afbeeldingen in kleur

330 X 250 MM

Gebonden met stofomslag

2650 FR.

ISBN 90 209 2845 7

NUGI 223 - SBO 49

Is het enkel een speling van het lot of de ironie van de geschiedenis dat thans de Vlaamse regering is gevestigd op het Brusselse Martelaarsplein waar de opstandelingen liggen begraven die in 1830 sneuvelden tijdens de Belgische omwenteling?

In dit prachtig geïllustreerde kunstboek hangt Edgard Goedleven het verhaal op van dit authentieke classicistische monument. Zijn wedervaren gedurende twee eeuwen geschiedenis wordt hier op uitstekende wijze geschetst. De band met het politieke en sociale leven wordt nooit uit het oog verloren. Of hoe politiek en architectuur elkaar steeds weer beïnvloeden.

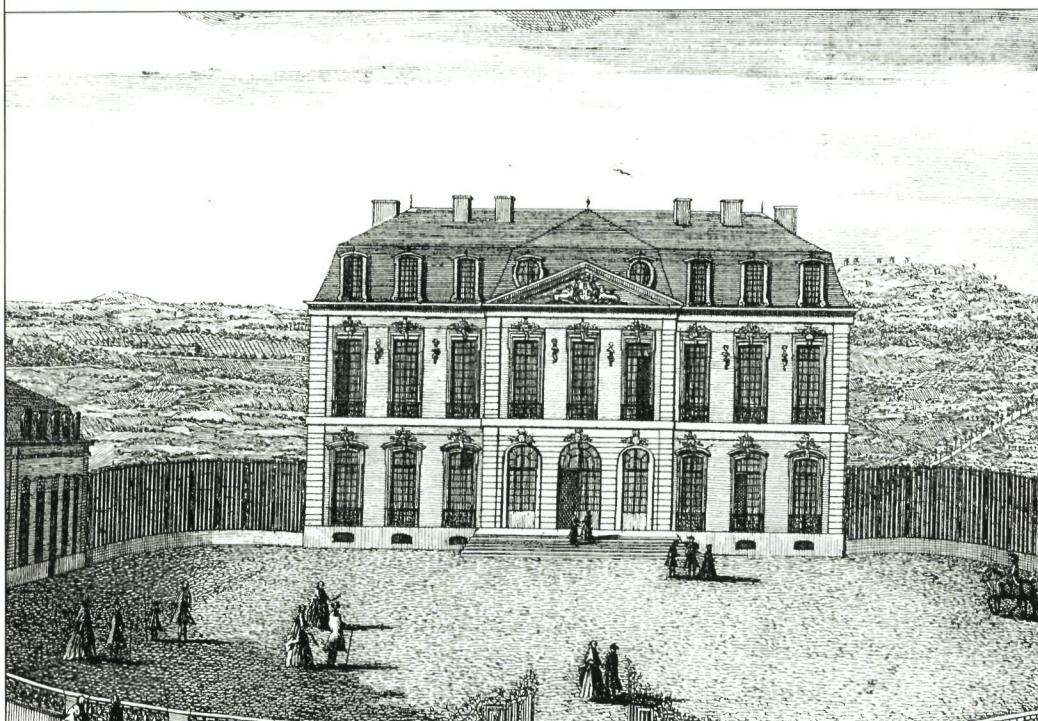
Besteladres: Afdeling Monumenten en Landschappen
Graaf de Ferraris-gebouw - Emile Jacqmainlaan 156 - bus 7 - 1000 Brussel
tel. (02)553 82 34 fax (02)553 82 05

Prijs: 2650,-fr. (verzending inbegrepen).

Het boek kan verkregen worden door overschrijving van 2650,-fr. op rekeningnummer 091-2206040-95

*Koenraad De Wolf en
Ignace De Temmerman*

HET PARKDOMEIN VAN LEEUWERGEM: EEN HISTORISCHE RECONSTRUCTIE

18de-eeuwse gravure met de voorgevel van het kasteel Bellevue te Meudon (Parijs). Het gebouw toont aan de voorzijde negen travéeën met centraal, onder het driehoekig fronton, het vooruit-springende middensaliet van de ingang. Midden in het fronton is het wapenschild van madame de Pompadour — met de drie torens — afgebeeld.

Het kasteeldomein Leeuwerghem, dat tot de belangrijkste 18de-eeuwse realisaties van Vlaanderen behoort, ligt in de Oost-Vlaamse fusiegemeente Zottegem, nabij het kruispunt van de verkeersaders Gent-Geraardsbergen en Aalst-Oudenaarde. Behalve om het kasteel is het domein vooral bekend om zijn park, waarin de klassieke 'Franse' tuin — met een voor België uniek looftheater — overvloeit in een romantisch 'Engels' park. Bij Koninklijk Besluit van 10 juli 1973 werden kasteel en park als monument en als landschap beschermd.

Tijdens de voorbereiding van de Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen. Barok, rococo en classicis-

me (1) van Koenraad De Wolf en van de tentoonstelling '1000 jaar Heren van Leeuwerghem' die naar aanleiding van de Open Monumentendag van zondag 13 september 1998 in het domein van Leeuwerghem plaatsvond, werden een aantal nieuwe documenten over de ontstaansgeschiedenis van het kasteel en het park gevonden. Verdere opzoeken brachten tal van nieuwe elementen aan het licht, wat ertoe leidde dat de hele ontwikkelingsgeschiedenis van het domein herschreven moest worden (2). Met dit artikel willen wij de geschiedenis van het park reconstrueren. In een volgend artikel gaan wij nader in op de actuele toestand van het park en de problematiek van het domeinbeheer.

ELENE EN LEEUWERGEM

Het domein van Leeuwergem ligt voor het grootste deel op het grondgebied van Elene; enkel het meest zuidelijke deel van het ruim 32 hectare grote park bevindt zich in Leeuwergem. Nochtans wordt het complex sinds de Middeleeuwen vermeld als 'van Leeuwergem'. De verklaring hiervoor houdt verband met de wijziging in de bezitsstructuur van de domaniale rechten over Elene en Leeuwergem in de loop van de 11de-12de eeuw. In die tijd kwam het domaniale Neerhof van Elene in het bezit van de heren van Zottegem, die reeds de heerlijkheid Leeuwergem als allodium in eigendom hadden. Sindsdien werd het Neerhof, dat als de zetel van de domaniale en heerlijke rechten over Elene en Leeuwergem fungeerde, steeds het 'hof van Leeuwergem' genoemd. Toen in de buurt van dit Neerhof in de 15de eeuw voor het eerst een kasteel werd gebouwd, werd dit het 'kasteel van Leeuwergem' genoemd, een naam die tot op vandaag behouden bleef.

De naam Elene, afgeleid van het pre-middeleeuwse (Keltische) hydroniem *alina, betekent 'helder water' of 'heldere beek' (3), en verwijst naar de talrijke bronnen, vijvers en poelen op deze site aan de voet van de kam die de waterscheiding vormt tussen het bekken van de Dender en de Schelde. De Molenbeek, die via Elene en Velzeke te Roborst in de Zwalm vloeit, draineert dit drassige areaal. De vroegmiddeleeuwse nederzettingsnaam Leeuwergem is afgeleid van 'Leudivar-inga-haim' of de woonplaats van de lieden van Leudivar.

▼
Voorgevel van het kasteel van Leeuwergem anno 1999. Het basisconcept is identiek aan dat van Bellevue. Licht verschillend zijn de vormgeving van de vensters, de smaller uitgewerkte trap naar de toegangsdeur, een kleiner aantal schouwen op het dak en een gebogen oculus in de plaats van het wapenschild van Madame de Pompadour (foto O. Pauwels)

DE DRIE KASTELEN VAN LEEUWERGEM

In de eerste helft van de 15de eeuw bouwden de heren van Elene en Leeuwerghem naast het Neerhof een upperhove (4). Van dit eerste kasteel, waarschijnlijk een middeleeuwse burcht, is enkel bekend dat het zich omstreeks 1600, na de godsdienstoorlog, in een deplorabele toestand bevond. In 1625 bouwde de familie van Laloo een tweede kasteel dat in 1707 in handen kwam van Louis Frans d'Heyne (1673-1719). Tot voor kort werd algemeen aangenomen dat deze Gentse patriciër het tweede kasteel van Leeuwerghem liet afbreken, waarna in 1724 het huidige kasteel werd voltooid. De Gentse geschiedschrijver F. Gérard publiceerde deze versie in 1853 (5), waarna De Potter en Broeckaert (6) en ook talrijke kastelenboeken en toeristische brochures deze informatie overnamen. Maar bij kunsthistorici rees gaandeweg twijfel over deze datering omdat de invloed van de Lodewijk XV-stijl in ons land pas na 1730 was doorgedrongen. Daarom schoven enkele auteurs op basis van stilistische kenmerken het jaartal 1745 naar voren (7).

Aan de hand van recent ontdekt bronnenmateriaal kan evenwel onweerlegbaar worden aangetoond dat het kasteel pas in de periode 1762-1764 tot stand is

gekomen in opdracht van de Gentse graaf Pieter Emmanuel Joseph d'Hane. Bouwmeester was Jean Baptiste Simoens, de belangrijkste Gentse aannemer uit de tweede helft van de 18de eeuw. Voor de binnenaferking stonden zowel ambachtshui uit Gent als plaatselijke werklieden in. De bouwplanen of gegevens over de architect vonden we niet terug, maar na lang zoeken ontdekten we dat Leeuwerghem een kopie is van het kasteel Bellevue in de Parijse voorstad Meudon (8).

'Le Château de Bellevue' werd in 1748-1750 gebouwd in opdracht van Madame de Pompadour (1721-1764) en was het enige kasteel dat de officiële minnares van Lodewijk XV zelf liet bouwen. Zij bezocht regelmatig het bouwterrein, dat hoog op de linkeroever van de Seine lag, op elf kilometer van het centrum van Parijs, en had een grote inbreng bij de realisatie. Architect was Jean II Cailleteau, bijgenaamd Lassurance (*1690 - †1755), controleur van de bouwwerken van koning Lodewijk XV en omstreeks 1750 een van de belangrijkste architecten van Frankrijk. Aldus was hij tevens de ontwerper van het Elysée, de huidige ambtswoning van de Franse president. De tuinaanleg gebeurde onder de leiding van Garnier d'Isle.

Bellevue was het lievelingskasteel van Madame de Pompadour en ook de Franse koning verbleef er graag. In 1757 kocht hij het kasteel van zijn maîtresse en liet het uitbreiden. Tijdens de Franse Revolutie werd het geplunderd en in 1823 volgde de afbraak van het kasteel en de verkaveling van het park.

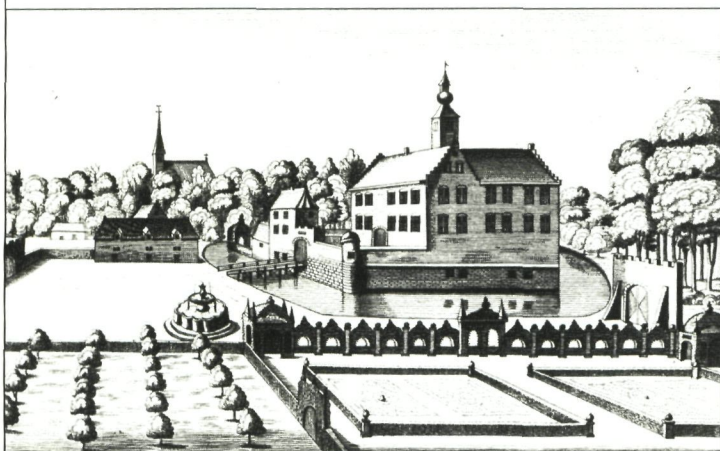
HET PARKDOMEIN

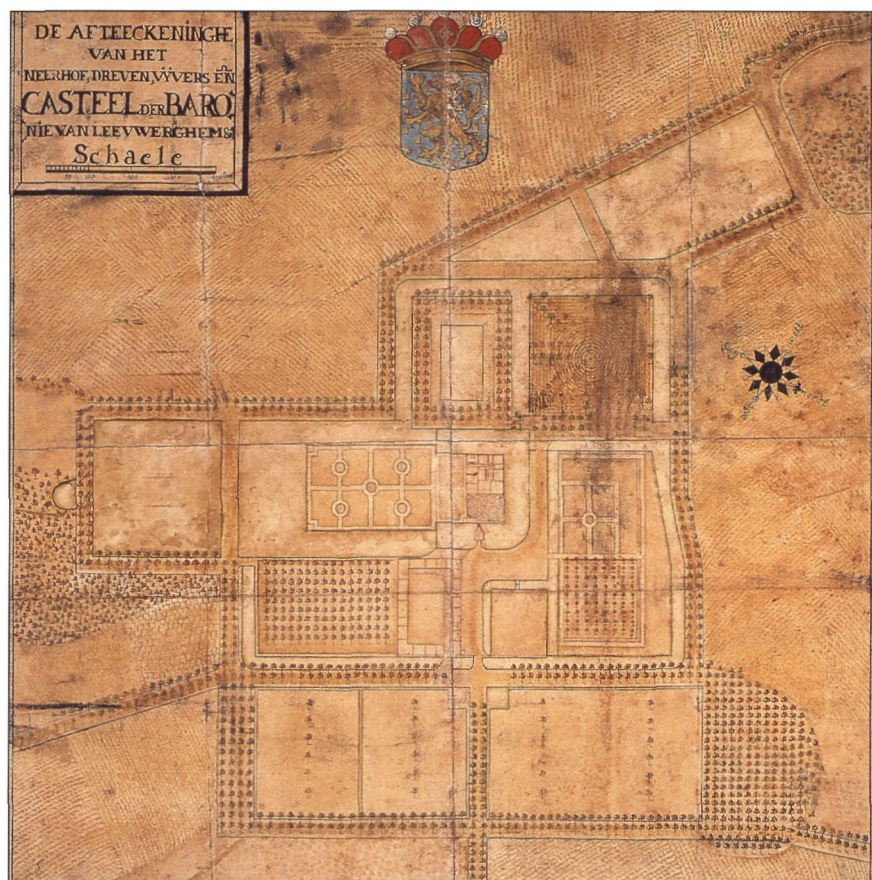
De tuin vóór 1761

De gravure uit A. Sanderus' *Flandria Illustrata* (afbeelding 3) van 1644 (9), een tekening van het park en het kasteel door Louis Frans d'Heyne uit 1707-1719 (afbeelding 4) (10) en een kaart van het domein van landmeter Gerard De Deken uit 1761 (afbeelding 5) (11), geven ons een goed beeld van de tuin die bij het tweede kasteel van Leeuwerghem hoorde.

Vóór het kasteeldomein bevonden zich links en rechts van de toegangsdreef twee rechthoekige, met bomen beplante velden. Mogelijk was het domein afgezoomd door een muur en vierkante zuilen met een kapiteel op de hoeken. Het voorplein werd links begrensd door het Neerhof en rechts door een ommuurde ruimte. Op de tekening van Sanderus is

▼ Bij het tweede kasteel van Leeuwerghem zoals Sanderus het in 1644 in beeld bracht, primeerde het defensieve karakter wegens het onveilige tijds-klimaat en de nagenoeg continue oorlogvoering in de 17de eeuw. Een houten loopbrug over de zes meter brede walgracht leidde naar de versterkte toegangspoort van het ommuurde gebouw. De ommuurde voorhof omvatte een fontein en een dienstgebouw, met op de voorgrond een geometrisch aangelegde siertuin van bloemenperken en een boomgaard

◀ 'De afteekeningh van het neerhof, dreven, vyvers en casteel der baronie van leeuwerghem' of de plattegrond van het kasteel en het parkdomein (1707-1719) door Louis Frans d'Heyne geeft de volumes in

een al te strakke lijnvoering weer. Toch worden de gegevens van Sanderus in grote lijnen bevestigd. Opmerkelijke elementen zijn de noordoostelijk gelegen doolhof en de geometrische tuinaanleg ten zui-

den van het kasteel met vier gazons of parterres à l'angloise. Het gebouw in de zuidoostelijke hoek kan — zie de tekening van Sanderus — geïdentificeerd worden als een prieltje

◀ De bibliotheek van het kasteel van Leeuwerghem bevat een landboek uit 1761 met een aantal schitterende, met gekleurde inkt ingetekende kaarten van landmeter Gerard De Deken (schaal 80 roeden

Aelstersche Maete of 1 op 2.772). De overzichtskaart brengt de kasteelmotte in beeld vanuit een tegenovergestelde hoek aan die van Sanderus, met de grote vijver op de voorgrond. In vergelijking met

het plan van Louis Frans d'Heyne zijn de parkaanleg ten zuiden van de kasteelmotte en de doolhof verdwenen, en vertoont de grote vijver niet langer een geometrische vorm

hiervan nog een hoek zichtbaar, maar die was in 1761 al verdwenen. Tevens brengt Sanderus rechts op het voorplein een ronde fontein in beeld (12). Het kasteel lag op een motte aan de noordzijde van een vijver, die in 1761 een oppervlakte had van 1,7 hectare. De tekening van d'Heyne toont aan de zuidzijde van het kasteel – in de vorm van een landtong in de vijver – een tuin in vier gelijke rechthoekige parterres met daarin vijf ronde bassins. In de zuidelijke hoeken bevinden zich prieeltjes, waarvan er één afgebeeld is bij Sanderus. De kasteelvijver wordt in de breedte doorsneden door een dam, die deel uitmaakt van een met bomen omzoomde laan. Ten noorden van het kasteel bevond zich de door een muur ingesloten 'potager' of groentetuin, verdeeld in vier vierkante parterres en met prieeltjes op de hoeken. Westelijk daarvan vinden we op het plan van d'Heyne een rond labirint, waarvan in 1761 niets meer te bespeuren valt.

De tuin van vóór 1761 is aangelegd in laatmiddeleeuwse stijl. Zowel het gebruik van rechthoeken en vierkanten en de ronde fontein als de ommuring en de kantelen van de toegangspoorten wijzen in die richting. Ook het labirint was populair in de 15de-16de-eeuwse tuin (13).

De aanleg van de laatrococotuin (1763-1775/85)

Initiatiefnemer en inspirator: Pieter Emmanuel Joseph d'Hane

In 1761 erft graaf Pieter Emmanuel Joseph d'Hane (1726-1786) van zijn oom Gaspar d'Heyne de heerlijkheden Leeuwerghem en Elene, met inbegrip van het kasteel. Als enige nakomeling van de Gentse adellijke patriciërsfamilies d'Heyne en d'Hane was hij een van de rijkste edellieden van Gent. Samen met zijn vader, Emmanuel Ignace d'Hane, liet hij het ouderlijk huis in de Veldstraat ombouwen tot het hotel d'Hane Steenhuyse, een van de mooiste Gentse stadspaleizen van de 18de eeuw. Tevens startte hij na de afbraak van het kasteel te Leeuwerghem - met uitzondering van de funderingen - met de bouw van een nieuw kasteel en de aanleg van een nieuwe tuin, waarvan de historie kan worden gereconstrueerd aan de hand van de 'Staet van becostinghe van mijn casteel tot leeuwerghem' of een soort boekhouding van P.E.J. d'Hane uit de jaren 1762-1773. Aldus vermeldt hij voor januari 1764 de betaling van 42 ponden aan lonen voor "het uitroyen van een deel van leeuwerghem bosch". De volgende jaren werden duizenden stuks plantgoed uitgeplant: olmen, eiken, beuken, abelen (witte populieren),

linden, kastanjabomen, berken en vooral ook haagbeuken (voor het looftheater) (14).

De grote interesse van de graaf voor dit project vertaalde zich in twee geschriften van zijn hand: het *Règlement pour l'embellissemens (sic) à faire aux jardins de Leeuwerghem* van vóór juni 1768 en het korter tijd later geschreven *Mémoire pour les jardins de Leeuwerghem* (15). De beide documenten waren bestemd voor Jean Baptiste Simoens, die naast de bouw van het kasteel ook de parkaanleg realiseerde (zie infra). P.E.J. d'Hane speelde bij de uitvoering van de tuin te Leeuwerghem méér dan een figurantrol, aangezien van de ideeën die hij neerschreef in het *Règlement* en de *Mémoire* veel meer gerealiseerd werd dan oorspronkelijk gedacht (16).

Inspiratiebronnen: Dezallier d'Argenville en Beloeil

Graaf d'Hane liet zich voor zijn geschriften inspireren door het boek van Antoine Joseph Dezallier d'Argenville (1680-1765) *La théorie et pratique du jardinage* (17), een van de belangrijkste handboeken voor tuinarchitectuur in de 18de eeuw. Voorbeelden van beïnvloeding zijn legio. Aldus liet de graaf vóór het kasteel vier 'parterres à l'angloise' realiseren, verdeeld door 'plates-bandes', met bloemen en struiken in vazen. De aanplanting van een 'salle des marronniers' was eveneens een idee van Dezallier, evenals de plaatsing van 'grilles de fer' als afsluiting. Waarschijnlijk is de sfinxengroep geïnspireerd op 'la fontaine égyptienne' – afbeelding XLV in Dezalliers werk. Volgens de beschrijving van de ingang van het parktype 'grand jardin' (18) zien we achter de twee 'grandes allées' vier 'bosquets percés en croix de saint-André' en 'boulingrins' of verdiepte grasvelden; in de twee linkse bosquets of bomengroepen een 'salle ovale' met 'une petite salle de fontaines' terwijl één bosquet werd voorbehouden voor een 'théâtre pour jouer la comédie'. Uit de Ferrariskaart kunnen we afleiden dat de beschrijving van Dezallier te Leeuwerghem op enkele details na nagenoeg een letterlijke toepassing kreeg. Slechts twee bosquets kregen lanen in de vorm van een Sint-Andrieskruis en de twee andere hadden één diagonaal lopende laan, terwijl het theater in de tweede oostelijke bosquet naast de spiegelvijver werd opgetrokken.

Een andere inspiratiebron voor de parkaanleg was het kasteel van Beloeil, dat toebehoorde aan de familie de Ligne, een van de (invloed)rijkste adellijke families van de Zuidelijke Nederlanden. Prins

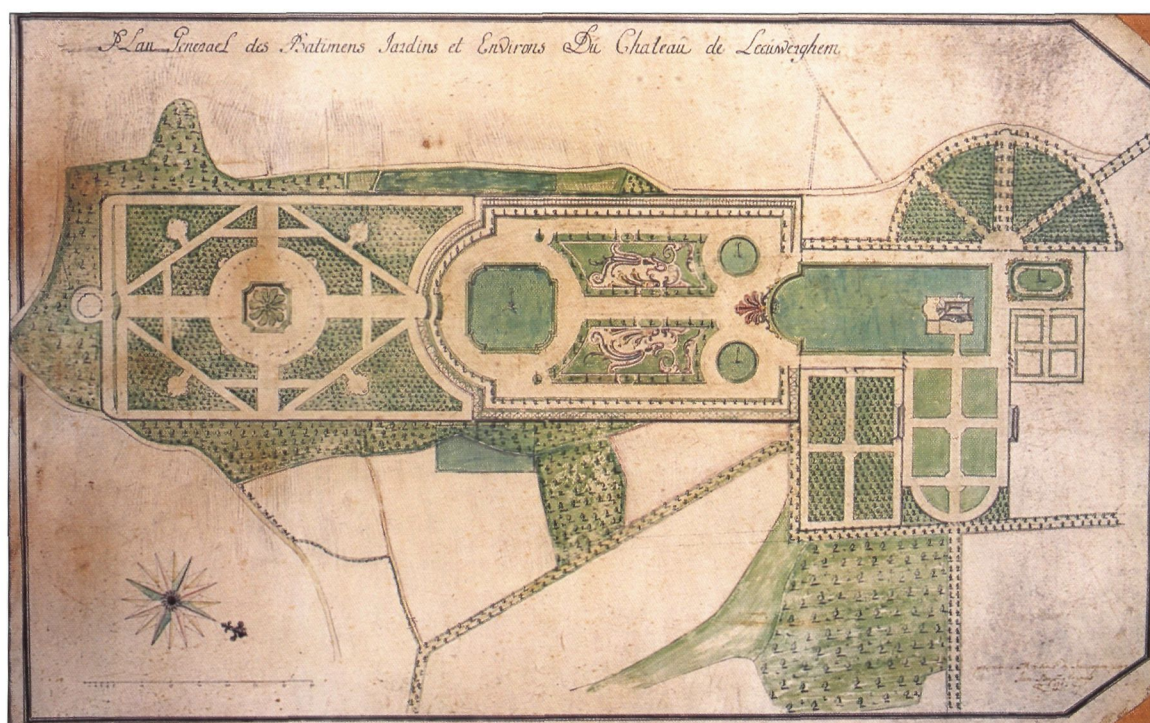
Claude Lamoral de Ligne (°1685 - †1766), die bij herhaling als gastheer optrad bij feesten voor de toenmalige elite, gold als trendsetter voor de op het Franse voorbeeld geïnspireerde adellijke levenswijze. Hij ontwierp volgens zijn zoon Charles Joseph in het boek *Coup d'oeil sur Beloeil et sur les jardins de l'Europe* uit 1781, zelf de plannen voor de parkaanleg op zijn 60 hectare grote ommuurde domein en hield toezicht op de werken. De activiteiten gingen van start in 1743 en in de periode 1754-1760 kreeg Claude Lamoral de Ligne assistentie van tuinarchitect Jean Michel Chevotet (°1678 - †1772). Pieter Emmanuel Joseph d'Hane kende zonder twiifel het kasteel en het park van Beloeil en hij verbleef er blijkens een reisverslag, dat in het Gentse Stadsarchief bewaard (19) wordt, in 1782 tijdens een meerdaagse uitstap. Enkele opvallende parallelismen wijzen ons inziens op een invloed van Beloeil op de parkaanleg te Leeuwerghem. De beide

kastelen liggen op een motte aan het einde van een 'grand miroir' of een spiegelvijver, met bosquets aan de buitenzijde van de centrale lanen parallel aan de noord-zuidas die het domein doormidden snijdt. Terwijl te Leeuwerghem sfinxen de dieptewerking accentueren, gebeurt dit te Beloeil door een Neptunusgroep, waarvan de paarden zich verhoudingsgewijs op dezelfde plaats bevinden als de sfinxen. 'Charmilles' of gesnoeide hagen kwamen zowel te Beloeil (het 'Bassin des Dames') als te Leeuwerghem (het looftheater) overvloedig aan bod. Overigens was de tuinaanleg te Beloeil op zijn beurt sterk beïnvloed door het werk van Dezallier d'Argenville (20).

De plannen Simoens en Carpentier

Te Leeuwerghem kwam de grotendeels bewaarde klassieke laatrococo tuin vanaf 1763 en vóór 1785 tot stand rond twee rechte assen in een hoek van 90° die elkaar treffen in het middelpunt van het kasteel. Als oost-westas fungeerde de kort vóór 1761 aangelegde één kilometer lange toegangsdreef (21) vanaf de rijksweg Gent-Geraardsbergen. Haaks hierop kreeg de parkaanleg aan de zuidkant vorm. Bij deze operatie bleef de oude moestuin ten noorden van de kasteelmotte in gebruik. Vermoedelijk kregen Jean Baptiste Simoens en Carpentier in 1761 of in 1762 de opdracht een ontwerp voor de tuinaanleg uit te werken.

▼ Het ingrijpende en ambitieuze project van de parkaanleg van Jean Baptiste Simoens uit 1762, dat onder meer voorzorg in de ontmanteling van het Neerhof en een structurele heraanleg van het park op drie plateaus, kreeg vermoedelijk om financiële redenen geen uitvoering. Mogelijk speelden ook esthetische beweegredenen mee en werd dit barokke ontwerp als te ouderwets ervaren

Het bewaarde plan van Jean Baptiste Simoens (22) toont een tweezijdige, symmetrische opbouw, rechthoekige parterres en een hiërarchie in de padenstructuur met een accentuering van de hoofdassen. Het ademt nog volop de geest van de barok uit. Het ontvouwt op drie opeenvolgende niveaus een ingewikkelde structuur met een overvloed van bloemenparterres, bomen, fontein, vijvers en beelden. Vanuit het niveau van het kasteel en de geometrisch uit te graven spiegelvijver bereikt men een door dreven omgord eerste terras, waar twee flankerende fontein en 'parterres de broderies' leiden naar de achterliggende grote vijver met een fontein. Een trappenconstructie leidt naar een tweede terras, met bossages gevat in een ruitvormig patroon, en een belvédère als sluitstuk van de doorlopende zuidelijke as.

Daarnaast maakte een zekere Carpentier eveneens een plan, dat vermoedelijk bij een brand op een tentoonstelling te Parijs in 1914 verloren ging. Of deze 'Sieur Carpentier' geïdentificeerd kan worden met Antoine Mathieu Le Carpentier (°Rouen 1709 - † Parijs 1773), die onder andere verantwoordelijk

was voor de tuinaanleg van het Parijse stadspaleis Courteilles (1755) – het huidige Franse ministerie van Onderwijs –, blijft een open vraag (23). Opdrachtgever Pieter Emmanuel Joseph d'Hane opteerde blijkens het *Règlement* en de *Mémoire* voor de realisatie van het plan van Carpentier. Naar de reden kunnen we slechts gissen: misschien was het plan Simoens te duur of werd het als barok ontwerp te ouderwets ervaren, en impliceerde het bovendien dat het Neerhof moest verdwijnen. Hoe dan ook werd de Gentse aannemer Jean Baptiste Simoens belast met de concrete uitvoering.

De kaart van graaf Jozef de Ferraris (24) uit 1775 biedt ons een uniek beeld van de klassieke laatrococo-tuin. Deze gereputeerde cartograaf bracht in opdracht van de Oostenrijkse regering in de periode 1771 - 1778 op een uiterst gedetailleerde wijze een grondplan van de hele Zuidelijke Nederlanden in beeld. Hoewel sommige experts bij een aantal tekeningen twijfels hebben over de exactheid van de gegevens, biedt de kaart met betrekking tot Leeuwerghem ons inziens een precies beeld van de eerste fase van de parkaanleg.

▼ De kaart die graaf de Ferraris omstreeks 1775 van Zuid-Oost-Vlaanderen tekende, brengt de eerste fase van de parkaanleg te Leeuwerghem in beeld

De tuinaanleg

De aanleg (1763-1775)

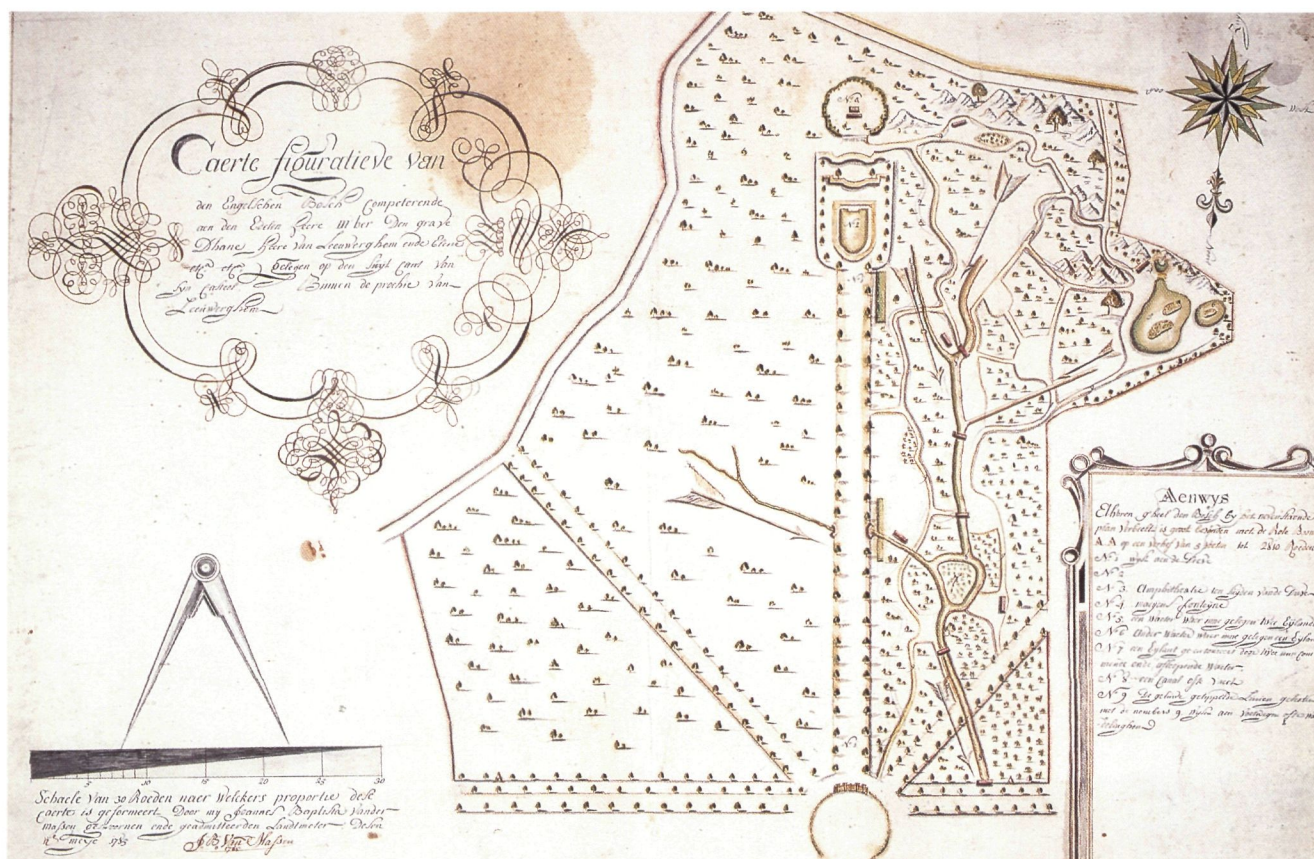
Overeenkomstig de wens van de bouwheer – en volgens de visie van Dezallier – liggen er ter hoogte van de centrale ingang van het domein aan beide zijden van de centrale as vier graspartijen of ‘parterres à l’angloise’ met ertussenin ‘plates-bandes’ of paden van fijne witte kiezel van vijf tot zes voeten breed. Op deze ‘plates-bandes’ voorzag graaf d’Hane perelaars en appelaars gesnoeid in piramidedvorm, en op een arduinen voet bloempotten die te Gent en te Zottegem moesten worden besteld. Ter hoogte van de kasteelmotte wou hij potten laten plaatsen van bloeiende jonge kerselaars.

Vanuit het kasteel snijdt de zuidelijke hoofdas in de richting van het park de grote rechthoekige vijver of de ‘grand miroir’ – die toen ongeveer een derde kleiner was dan nu – precies doormidden. Deze richt zich via een ‘vertugadin’ of grashelling en een kleine ‘cascade’ of waterval naar de hoger gelegen sfinxenvijver. Verder preciseerde Pieter Emmanuel Joseph d’Hane dat de “jets (= de waterspuwers) dessinés dans le plan du Sr Carpentier doivent être conservés” en werden vóór juni 1768 de sfinxen uit

zijn ouderlijk huis in de Veldstraat te Gent geplaatst (25). Regelmatig ingeplante lindebomen omgorden het brede wandelpad of de laan rond de ‘grand miroir’ en de sfinxenvijver.

Het park zelf was samengesteld uit acht symmetrisch opgestelde bosquets. De eerste vier bevonden zich ter hoogte van de vijverpartijen, maar slechts drie kregen een volwaardige uitbouw, aangezien het Neerhof grotendeels de ruimte ter hoogte van de eerste oostelijke bosquet innam. “Au second plan”, of ter hoogte van de tweede oostelijke bosquet, werd het ‘théâtre de jardinage’ of het looftheater opgericht. Een halfronde grashelling vormde de overgang naar de vier achterliggende bosquets. Hier waren aan de oostelijke zijde twee diagonaal aangelegde paden naar het middelpunt gericht, terwijl in de westelijke bosquets in het middelpunt van een stelsel van lanen in de vorm van een Sint-Andrieskruis telkens een ronde of ovale ruimte of vijver lag. In de bospartij achter dit geometrisch aangelegde terrein mondde de doorlopende hoofdas uit in een rotonde. Zoals gebruikelijk in deze periode kregen een aantal bosquets een eigen benaming. Zo wou Pieter Emmanuel Jozef d’Hane “au

▼
Het plan van landmeter Van der Massen brengt de toestand anno 1785 precies in beeld

milieu de la salle des marronniers au premier bosquet gauche de la cascade" een obelisk plaatsen. Vermoedelijk kwamen de fontein en waarvan hij gewag maakte er niet, terwijl de belvédère pas veel later gebouwd werd.

De afwerking (1775-1785)

Uit het plan van Jan Baptiste Van der Massen uit 1785 (26) en een recent gevonden, anoniem plan uit het einde van de 18de eeuw (27) blijkt dat de klassieke tuin in Leeuwerger na 1775 nog een belangrijke uitbreiding kende met het 'grand canal' en een 'patte d'oie'. Op de noord-zuidas achter de sfinxenvijver kwam het 120 meter lange rechthoekige kanaal tot stand met in het midden een octogonale verbreding en als sluitstuk een grote rotonde. Die vormde het beginpunt van de 'patte d'oie' of de ganzenpoot: een driedelig divergerend stelsel van lanen door de bospartijen heen. De centrale noord-zuidlaan leidde naar een rechthoekige, met bomen afgezet bosquet met daarin een bassin, en eindigde in een rotonde in de vorm van een amfitheater als tuingarnituur. Het daarin centraal geplaatste ronde tempeltje bood door zijn hoogteligging een mooi uitzicht op het park.

De datering van deze laatste uitbreiding blijft onzeker. Tussen de realisaties van de Ferrariskaart (1775) en het plan Van der Massen (1785) ligt een periode van tien jaar. Maar vermoedelijk werden het 'grand canal' en de 'patte d'oie' kort na 1775 aangelegd, omdat een stijlbreuk – in 1785 vond reeds de aanzet tot de romantische tuin plaats – een ruimer tijdshiaat laat vermoeden. Ons inziens was Pieter Emmanuel Joseph d'Hane – een liefhebber van de klassieke tuinaanleg – verantwoordelijk voor de afwerking van de laatrococotuinen en gaf zijn oudste zoon Emmanuel Pieter (°1751 - †1797) de eerste aanzet tot de romantische Engelse tuin. Deze anglofiel (28), die ook vaak in Engeland verbleef, was in 1785 weliswaar nog geen eigenaar van het domein, maar drukte er als erfgerechtigde wellicht reeds zijn stempel op.

Laatrococokenmerken

Bij de uitvoering van de laatrococotuinen werd het strak geordende geometrische basisconcept uit de barokperiode behouden, met het park van Versailles van André Lenôtre als het na te volgen typevoorbeeld. Toch verleenden een aantal eigen accenten bij de afwerking het geheel enerzijds een strengere symmetrie en een grotere soberheid in de vormen maar anderzijds ook meer kleur en een grotere levendigheid en amusementswaarde. Daarmee

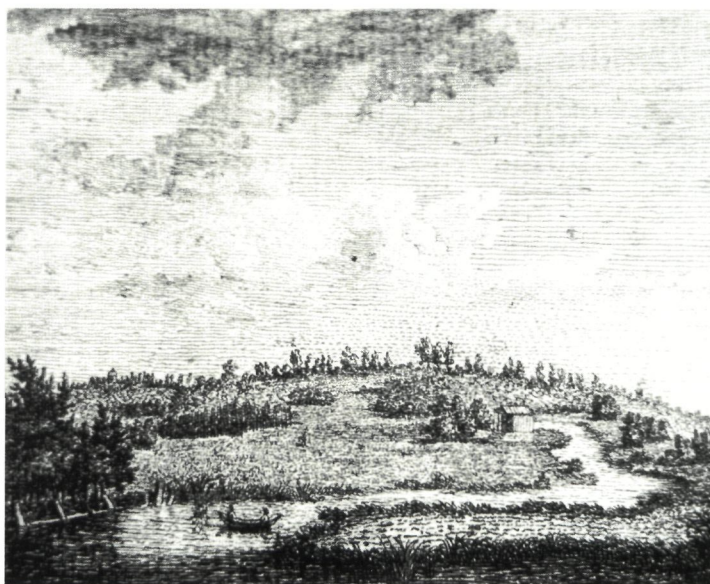
kwamen de tuinen tegemoet aan de sfeer van het 'divertissement' en het in de periode van Lodewijk XV populaire luchtige, speelse en elegante vertier (29). Kenmerkend waren onder andere de parallelle lanen, de toevoeging van enkele 'fabriques' of tuinmeubilair – in Leeuwerger de sfinxen en het amfitheater – en de uitbouw van een aangepaste culturele infrastructuur zoals het looftheater. De 'parterres à l'angloise' vóór het kasteel vormden het decor van een bloemenweelde, waarbij de in de orangerie gekweekte bloemen in aarden potten werden overgeplant, zodat de kleurenrijkdom hier nog een grotere rol speelde dan in de baroktuin. Tevens was de aanleg van een lichte grashelling als eindpunt van de centrale lanen vóór de klassieke cascade of fonteinengroep in plaats van erachter, kenmerkend voor het rococo (30).

Het looftheater

Het hoogtepunt van de aanleg van de rococotuinen vormde het 'théâtre de jardinage', waar in de open lucht toneelvoorstellingen, opera's of concerten werden opgevoerd voor de kasteelbewoners en hun gasten. Groene struiken en hagen vormden het podium, de coulissen en de loges van deze alternatieve groene schouwburg.

▼ Jacques Trachez vervaardigde voor Emmanuel Pieter d'Hane vier kopergravures over Leeuwerger. Op het

beeld van het parkdomein verschijnt niet toevallig de belangrijkste persoonlijke bijdrage van zijn opdrachtgever: de serpentine

De ruïne van de obelisk in de "Salle des marronniers" (foto O. Pauwels)

De looftheaters ontstonden tijdens de Italiaanse Renaissance (31). Geïnspireerd op de Romeinse theaters met hun halfronde orchestra ontwierp de bekende schilder Rafaël voor de Villa Madana te Rome één van de eerste voorbeelden. Vooral onder impuls van architect Giacomo Torelli (°1608 - †1678) was het 'teatro de verdure' in het Italië van de 16de en de 17de eeuw populair en verspreidde het zich naar de baroktuinen van het noorden, waar haagbeuken de plaats innamen van de laurierstruiken en de cipressen. Ook in de rococotuinen pasten de looftheaters volkomen bij de atmosfeer van het beschaafde tijdverdrijf van de 18de-eeuwse adellijke klasse. Het park van Versailles beschikte over een groentheater, evenals de kasteeldomeinen van Petit Bourg, Chantilly, Neuilly, Abondant, Lunéville, Nointel en Saint-Cloud en de Hermitage van de hertog van Croÿ in Condé-sur-l'Escaut (32).

Te Leeuwerger startte de aanleg van het looftheater in 1764, zoals blijkt uit de aankoop van duizenden 'hesselaars' of 'hesselteers', de oude benaming voor haagbeuk (*carpinus betulus*). Het kappen van 'bundels latten voor de hagen' hield verband met de plaatsing van de haagbeuken in een raamwerk van latten waar ze met wissel (waarvan tienduizenden stuks geleverd werden) werden vastgemaakt. De parterre kan bij benadering plaats bieden aan 1200 toeschouwers. In de omringende, halfovale, dubbele rij haagbeuken bevinden zich aan elke zijde negen loges en op het 60 cm hogere podium vormen afgeknotte en geleide haagbeuken in vier opeenvolgende geledingen de coulissen. Het geheel wordt omringd door een dienstgang.

Het noodzakelijke onderhoud – tot drie snoeibeurten per jaar – maakt de groentheaters evenwel kwetsbaar. Doordat het dienstpersoneel te Leeuwerger tijdens de chaotische periode van de Franse Revolutie op post bleef (33), hield het looftheater stand, terwijl alle exemplaren in de rococotuinen van het Île de France verwilderden. Het looftheater van Leeuwerger is dan ook een uniek voorbeeld in België en in Noord-Frankrijk. Wel bleven in Zuid-Duitsland en Nederland een aantal – voornamelijk 17de-eeuwse – groentheaters bewaard.

De tweede fase: de romantische tuin (1785-1807)

Tijdens de tweede fase van de parkaanleg te Leeuwerger kwam de romantische tuin vermoedelijk in twee stappen tot stand. De aanzet gebeurde kort vóór 1785, waarschijnlijk onder impuls van Emmanuel Pieter d'Hane, waarna zijn broer Jean

Baptiste d'Hane Steenhuyse mede onder invloed van de ideeën van Jean-Jacques Rousseau, de uitbouw in de periode 1797-1807 voltooide.

Stijl- en generatiewissel vóór 1785 - het plan Van der Massen

Op 12 mei 1785 bracht landmeter Jean Baptiste Van der Massen de nieuw aangelegde bospartij achter het rococopark – die voor het eerst de benaming 'Engelschen Bossch' meekreeg – gedetailleerd in beeld. Deze realisatie kwam vermoedelijk kort vóór 1785 tot stand en nam het volledige areaal ten westen van de centrale laan van de enkele jaren voordien aangelegde 'patte d'oie' in beslag. Dit plan illustreert de overgang van de klassieke tuinaanleg

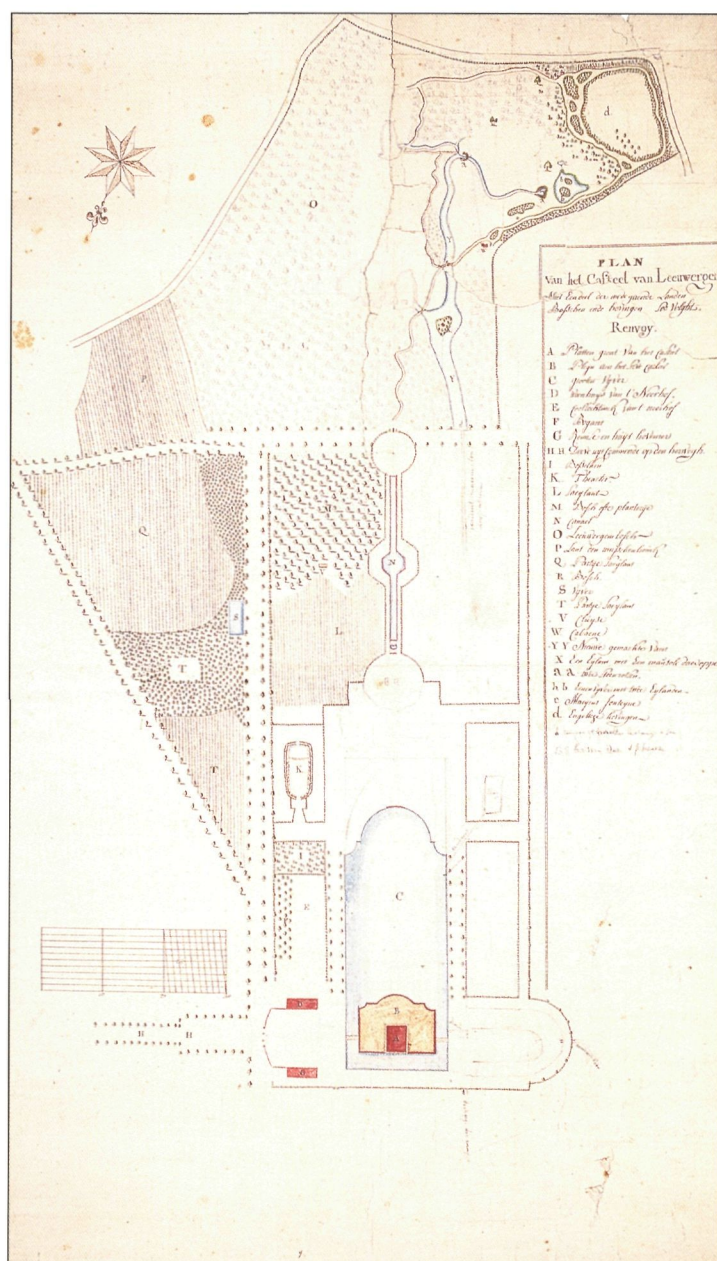
▼
Het looftheater met
parterre, corbeilles,
stalles en loofgang,
scene en coulissen
(foto O. Pauwels)

naar het romantische concept en tegelijk ook een generatiewissel: in tegenstelling tot Pieter Emmanuel Joseph d'Hane liet zijn zoon Emmanuel Pieter zich niet langer inspireren door het 'ouderwetse' Franse rococo, maar door de 'nieuwe' Engelse stijl. In de slingerende padenstructuur, de aanleg van kunstmatige heuvels en kronkelende waterlopen – waaronder de serpentine – met eilandjes in de bron- en waterrijke bospartij rechts daarvan, is de romantische geest reeds volop aanwezig. Vooral de waterhuishouding van het geheel stak op een ingenieuze wijze in elkaar. Het water werd vanaf zijn bronnen – zoals de mooi uitgewerkte 'Mayens fonteyne' – via overlopen en de natuurlijke druk naar de serpentine geleid en van daar ondergronds naar de spiegelvijver.

Het anonieme plan en Trachez

Enkele maanden geleden vonden we in het archief van het kasteel een ongedateerd en anoniem plan van het domein terug waarop de 'patte d'oie' en de als 'bosch of planterije' aangeduide twee oostelijke

▲
Anonieme, ongedateerde kaart van het domein, vermoedelijk uit 1790-1800

bosquets langs het 'grand canal' verruigd zijn. Mogelijk werd de regressie van dit gedeelte van de rococotuin bewust in de hand gewerkt als voorbereiding op de landschapstuin. De omschrijving van de kort vóór 1785 aangelegde serpentine als 'nieuwe gemaekte vaert' wijst erop dat dit anonieme plan korte tijd later tot stand is gekomen. Het blijft een open vraag of dit ontwerp dateert van vóór het ver-

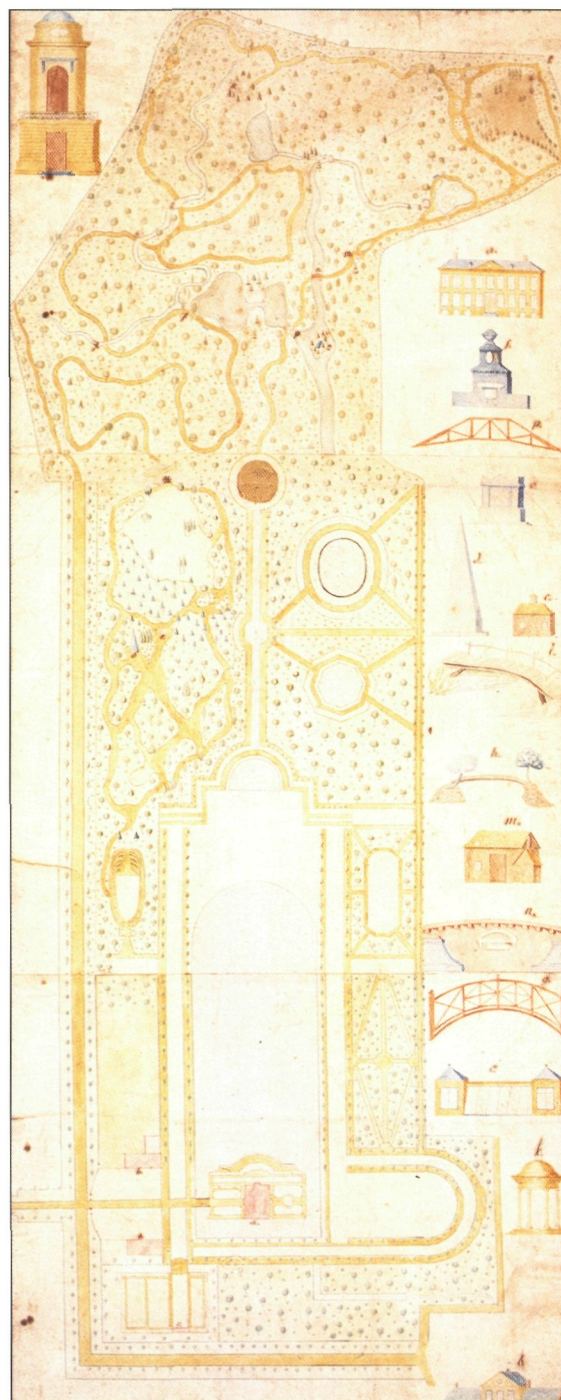
trek van Emmanuel Pieter naar Engeland in 1793, dan wel of het enkele jaren later in opdracht van zijn broer Jean Baptiste werd getekend.

De gravure die Jacques Trachez in 1790 maakte van het zuidelijk deel van het park, stemt overeen met de gegevens van het anonieme plan. Aan de linker-oever van de serpentine staat de 'cabane' of boswachtershut, en van de 'patte d'oe', die op het plan Van der Massen uit 1785 de serpentine flankeerde, is vijf jaar later geen spoor meer te bekennen. Het grotendeels gerooide oostelijk deel van het Leeuwergembos lijkt klaar om tot landschapstuin omgevormd te worden.

Wellicht was het de bedoeling van Emmanuel Pieter d'Hane om in de loop van de jaren 1790 de romantische landschapstuin verder aan te leggen, maar de inval van de Fransen, zijn vlucht naar Engeland in 1793 en zijn dood in 1797 verhinderden dat. Enkele jaren later zal Jean Baptiste de intenties van zijn broer – en misschien ook zijn plannen – realiseren.

*Uitbreiding van de landschapstuin 1797-1807:
het compilatieplan*

Na de dood van zijn broer in 1797 voltooide Jean Baptiste d'Hane Steenhuyse (34) (°1757-†1826) de heraanleg van het zuidoostelijk deel van het domein volgens de nieuwe, romantische normen. De twee oostelijke bosquets naast het kanaal, die reeds op het einde van de 18de eeuw waren verbost, maakten voortaan integraal deel uit van de 'Engelschen Bossch' en de obelisk werd na juni 1789 zo geplaatst (35) dat ze vanaf de octogonale verbreding van het kanaal zichtbaar was, zodat de wens van Pieter Emmanuel Jozef d'Hane uiteindelijk met 30 jaar vertraging gerealiseerd werd. De rotonde op het einde van het kanaal – in de rococotuin nog het beginpunt van de 'patte d'oe' – werd een ovale vijver. Voortaan bepaalde vooral het geluid van de opeenvolgende kleine watervalletjes de sfeer in het domein. Overeenkomstig de romantische werkwijze werd de omgeving gemanipuleerd waarbij – hoewel alles net echt lijkt – de stukjes van de puzzel op een subtiel wijze in elkaar passen. Zo maakten alle bronnen en waterpartijen deel uit van een globaal en ingenieus waterbeheersings-systeem. Het ophalen van een schotbalk aan de vijver nabij de obelisk verhoogde de watertoever naar het kanaal waardoor ook de waterspuwer in de vorm van een leeuwenkop ter hoogte van de sfinxenvijver functioneerde. Een aantal onopvallende 'fabriques' – de 'cabane', de 'cluyse' of de imitatie van een klui-zenaarswoning en bruggetjes – verwezen naar het

▲ Het compilatieplan dat Jean Baptiste d'Hane Steenhuyse na de voltooiing van de tweede fase van de parkaanleg in 1807 liet opmaken. Hierop zijn alle 'fabriques' afzonderlijk afgebeeld

▲ De intussen grotendeels ingestorte 'tour astronomique' in zijn volle glorie

landelijke leven. In 1807 kwam naar een ontwerp van de Gentse architect Jacques Jean Dutry (36). Op het hoogste punt van het domein de 'tour astronomique' tot stand met een schitterend panoramisch uitzicht op de omgeving, waarbij de geschilderde sterrenhemel op het plafond naar het universum verwees. Wintergroene struiken en bomen (taxus en hulst) begeleidden de kronkelende padenstructuur, die in de nabijheid van de grens van het domein een verzonken ligging kreeg.

Hoewel het zwaartepunt van de realisaties tussen 1797 en 1807 in de landschapstuin lag, bleven de oudere gedeelten van het park niet helemaal ongewijzigd. Zo leverde de Gentse beeldhouwer Joseph François Inghels (°1755 - †1842) aan Jean Baptiste d'Hane Steenhuyse 'tot cieraed van zijn buytengoet te Leeuwerghem' een aantal voetstukken en beelden langs het kanaal (37). De moestuin – vrijwel het enige element dat nog aan de oude middeleeuwse tuin herinnerde – kreeg een serre in de vorm van een Chinees paviljoen.

Waarschijnlijk ging de afwerking van de romantische landschapstuin gepaard met de aanmaak van een plan dat alle tuinrealisaties toonde sinds 1764. Dit zogenaamde compilatieplan (38) kwam vermoedelijk kort na 1807 tot stand. De spiegelvijver had evenwel nog niet zijn huidige omvang en de twee centrale lanen langs de vijver gaan over in een symmetrische trappenconstructie, die het beginpunt vormt van een hoekige laan rond de toen nog halfcirkelvormige sfinxenvijver.

Jean Jacques Rousseau en Leeuwerghem

De filosoof en 'le paysage idéal'

De veelzijdige Franse schrijver en filosoof Jean Jacques Rousseau (°1712-†1778) was een van de invloedrijkste intellectuelen uit de tweede helft van de 18de eeuw. Zijn controversiële pleidooien voor de volkssoevereiniteit, de gelijkheid van elke mens, een maatschappij zonder individueel bezit en de ondergeschiktheid van de burger aan de 'volonté générale' speelden een belangrijke rol tijdens en na de Franse Revolutie. Als voorstander van een terugkeer naar de natuur pleitte Rousseau in het boek *Emile ou l'éducation* voor een opvoeding los van de maatschappelijke invloeden, waarbij de ontwikkeling van het gevoel een grotere aandacht kreeg dan de rede. In de roman *Julie ou la Nouvelle Héloïse* (1761) beschreef hij een natuurlijk aangelegde tuin zonder kunstmatige ruïnes, grotten of vreemde invloeden als 'le paysage idéal'. Markies de Girardin, een bewonderaar van Rousseau, wilde dergelijk

◀ Tijdens de bijeenkomsten van de vrijmetselaarsloge werden de maçonnieke attributen op het zogenaamde altaar gelegd. Houdt dit 'altaar' hier een verwijzing naar in?

▶ Cenotaaf van Jean-Jacques Rousseau, vergezeld van een moerascipres, op een eiland midden de serpentine. Door de groei van kaphout, meer bepaald elms, in functie van de versteviging van de oever, is deze graftombe nog nauwelijks zichtbaar

landschap op zijn domein van Ermenonville tot stand brengen en tijdens een bezoek aldaar overleed Rousseau op 3 juli 1778. Zijn graftombe op het 'île des peupliers' te Ermenonville, die via gravures bekendheid verwierf in heel Europa, groeide uit tot een waar bedevaartsoord.

Een kopie van de graftombe van Rousseau te Leeuwerghem

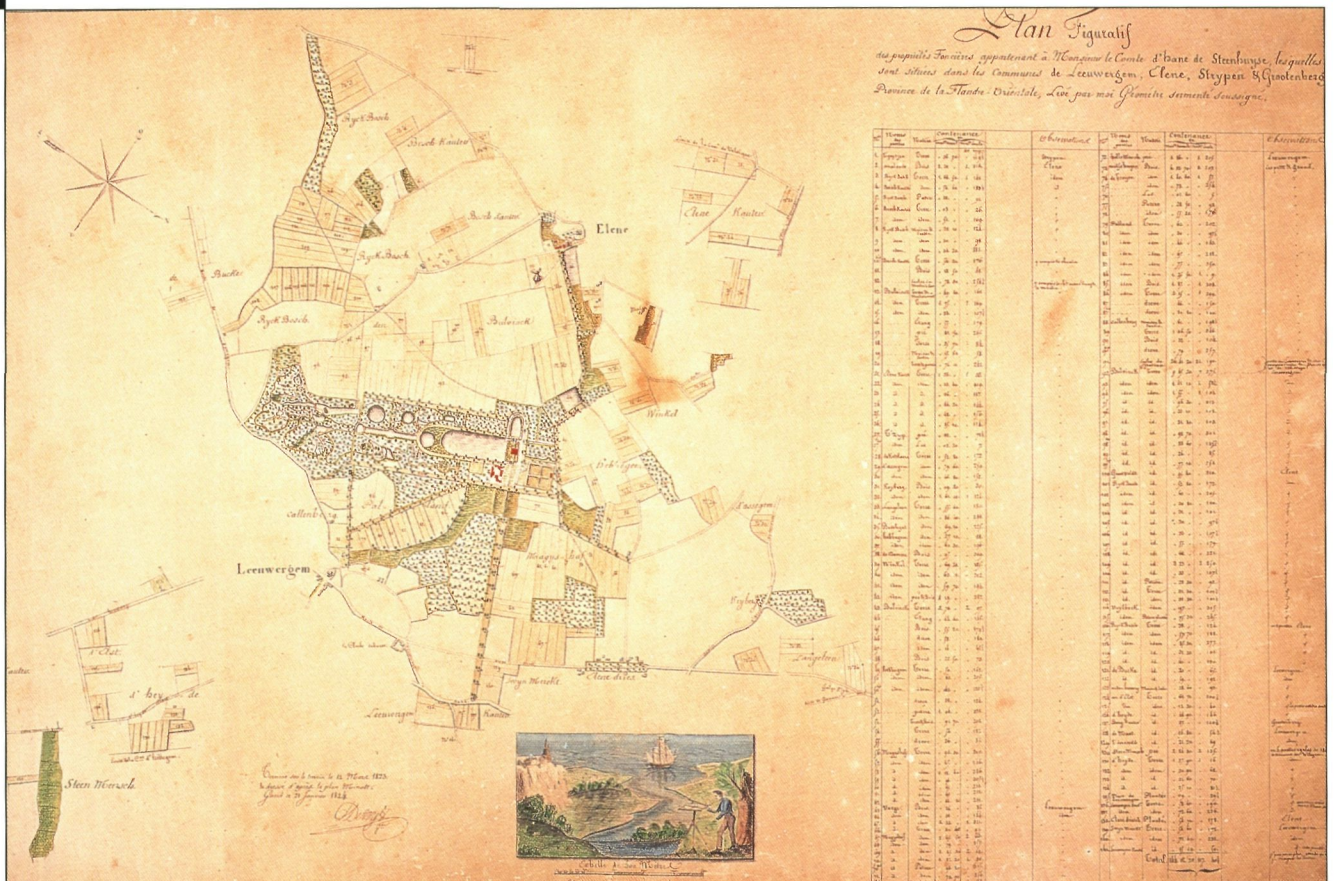
Op een eiland midden de serpentine in de 'Engelschen Bossch' te Leeuwerghem bevindt zich een kopie van de graftombe van Jean Jacques Rousseau. Deze cenotaaf – met het Latijnse opschrift *Carpe Diem* (Pluk de dag), een citaat uit Horatius' Odes – werd door Emmanuel Pieter d'Hane na 1785 (plan Van der Massen) en vóór juni 1789 geplaatst – blijkens de brief van ontvanger Charles Van Aelbrouck aan de Gentse procuratiehouder Lemaieur (39). Onder de benaming mausole is ze terug te vinden op het anonieme plan. Als vooraanstaande leden van de Gentse vrijmetselaarsloge La Bienfaisante verkeerden zowel Emmanuel Pieter d'Hane als zijn broer in kringen waar Rousseau en zijn denkbeelden uiterst populair waren (40).

Naast de tombe van Rousseau vormde de masonnerie ook bij een andere 'fabrique' de inspiratiebron. Achter in het parkdomein bevindt zich een massieve blok arduin, volgens de overlevering 'het altaar'. Houdt dit een verwijzing in naar het mid-

delpunt van een maçonnieke werkplaats, waarop tijdens de bijeenkomsten de rituele passer en winkelhaak werden gelegd?

'Le paysage idéal' te Leeuwerghem?

Mogelijk reikte de bewondering voor Rousseau te Leeuwerghem verder dan het oprichten van een kopie van zijn graftombe, en was de romantische landschapstuin een poging om de denkbeelden van de filosoof over 'le paysage idéal' te realiseren. In het spoor van Herman Van Den Bossche (41) oordeelde Karin Meert (42) dat naar analogie van Wannegem-Lede – waar een kopie van de graftombe van Ch. Hirschfield verwijst naar de realisatie van de parkaanleg op basis van zijn boek *Théorie de l'art des jardins* uit 1779 – de Engelse tuin van Leeuwerghem een vertolking was van de ideeën van Rousseau. Meert is zelfs van mening dat Leeuwerghem, nog meer dan de overdreven realisatie te Ermenonville, het beeld van 'le paysage idéal' van Jean Jacques Rousseau weergeeft, vooral door de nadruk op de kwaliteiten van het natuurlijke

▲ Plan van het kasteel anno 1823, schaal 1/5.000 (Gerard Vande Meulebroucke, Zottegem)

landschap waarin de mens als een edele, ongecompliceerde bon sauvage thuishoort. Zo'n visie impliceert een grote soberheid bij de keuze van de 'fabriques', een element dat in Leeuwergerm daadwerkelijk gestalte kreeg met de boswachtershut, de kluis, het altaar en vier bruggen. De 'tour astronomique', wellicht als laatste garnituur gebouwd in 1807, legde door de geschilderde sterrenhemel op het plafond een link met de kosmos en bood tevens de mogelijkheid om te genieten van 'le paysage idéal' in een ruimtelijke context. Daartegenover waren de veeleer exotische tuinversieringen – de obelisk, de sfinxen en het amfitheater – restanten van de rococotuin, en hoorde het Chinees paviljoen in de groentetuin thuis.

Evolutie in de 19de en de 20ste eeuw

Toestand anno 1823

Een vergelijking tussen het compilatieplan en een plan uit 1823 (43) van een landmeter – wiens naam niet kon worden geïdentificeerd – toont aan dat na 1807 drie belangrijke wijzigingen plaatsvonden in de rococotuin. De spiegelvijver werd vergroot tot zijn huidige oppervlakte van 2,47 hectare, wat leidde tot een ruimer perspectief in zuidelijke richting. Ten westen van het kasteel werd ter hoogte van de hoefijzervormige, door bomen omzoomde open ruimte de 'zwanenvijver' aangelegd. Bovendien werd de overgang van de grote spiegelvijver naar de sfinxenvijver gewijzigd: de trappenconstructie en de hoekig aangelegde laan ruimen plaats voor een omlopende, halfcirkelvormige laan die geleidelijk

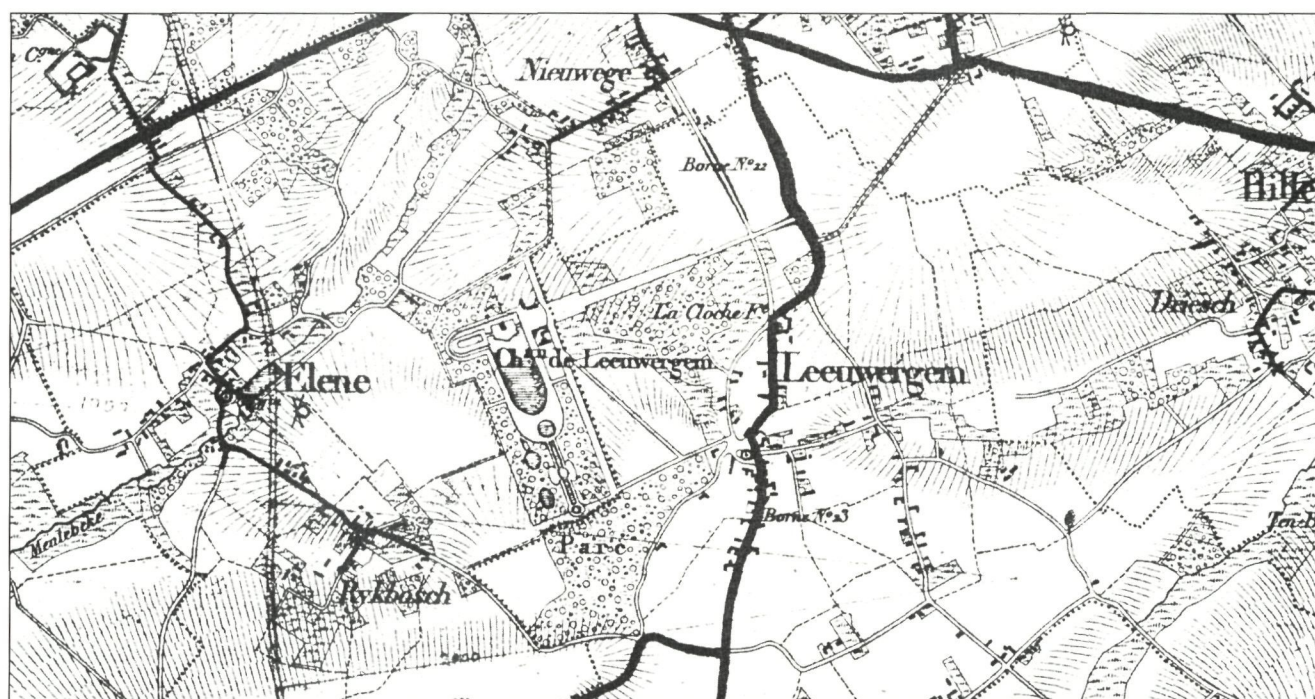
De uitbaggering van de vijver net voor of na de Tweede Wereldoorlog

▼ Plan Van der Maelen, ca. 1865

In het zuidoosten kende het park een uitbreiding tot aan de kerk van Leeuwerger. Te midden van de twee achterste bosquets aan de linkerzijde zijn de vijvers nog aanwezig. Opmerkelijk is de weergave van de

dwarse lanenstructuur ter hoogte van de ovale vijver achter het kanaal.

De gegevens op deze kaart op schaal 1/20.000 moeten evenwel gelineerd worden, aangezien onder meer de serpentine en het looftheater — die op dat ogenblik best al aanwezig waren — niet werden weergegeven

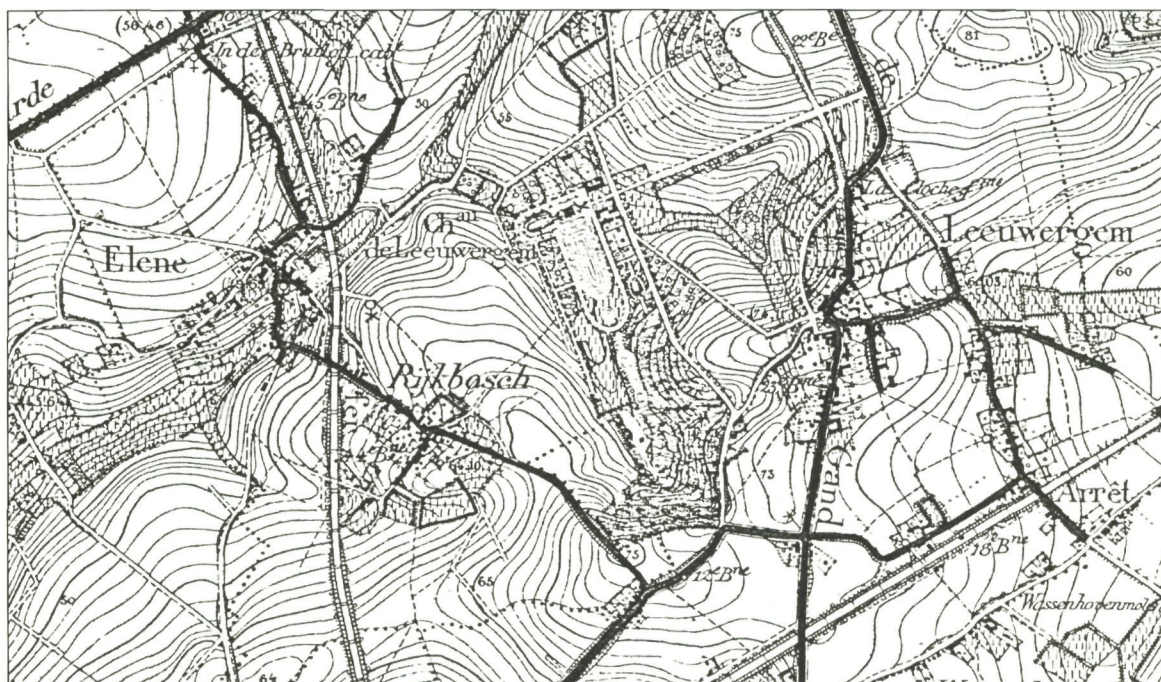
het niveauverschil overbrugde. Voortaan kreeg de door kaaimuren omzoomde sfinxenvijver een ovale vorm die door het menselijk oog als rond wordt ervaren.

In de romantische tuin werd er in de zuidwestelijke hoek een stuk bos gerooid en omgevormd tot weiland.

Latere wijzigingen

Een reeks van latere aanpassingen — waarvan we een precies beeld krijgen via de bijgevoegde kaarten van 1865, 1884, 1910 en 1940 — hielden vooral verband met het beheer van het domein en meer bepaald de complexe problematiek van de afwatering,

ring, onder meer een gevolg van het dichtslibben van de grachten en de afwateringsbuizen. Zo bracht de langzame verlanding van de twee vijvers in de bosquets ten westen van het kanaal een toenemende vegetatie mee waardoor de tand des tijds de sporen van deze vijvers uitwiste. Ook de vijverstructuur in de twee westelijke bosquets naast de sfinxen- en de spiegelvijver bestaat niet langer, omdat het terrein werd opgehoogd met het slib afkomstig van de uitbaggerde spiegelvijver. Ten slotte werd het terrein van de eerste westelijke bosquet in de onmiddellijke nabijheid van het kasteel wegens de kaprijpe toestand van de bomen in 1998 gerooid en heraangeplant.

▼ 'Révision' uit 1910 van het Militair Cartografisch Instituut

Deze uiterst precieze kaart (schaal 1/20.000) toont een exacte

aanduiding van de 'serpentine' en de andere vijvers in de 'Engelschen Bossch'. Ook zijn de dwars-lanen ter hoogte van het looftheater en aan de overzijde van de grote vijver aangeduid, net als

de laan die vertrekt aan de linkerzijde van de octogonale verbreding van het kanaal. Het domein onderging geen fundamentele wijzigingen in vergelijking met de toestand anno 1884

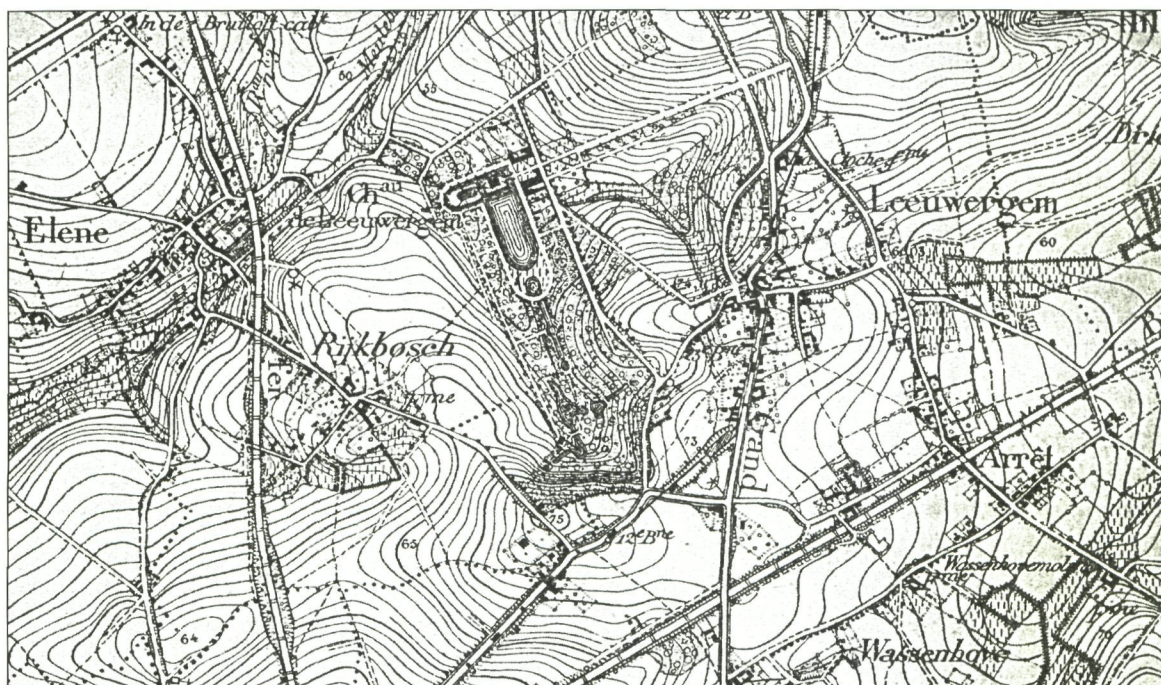
▲ 'Révision' uit 1884 van het Militair Cartografisch Instituut

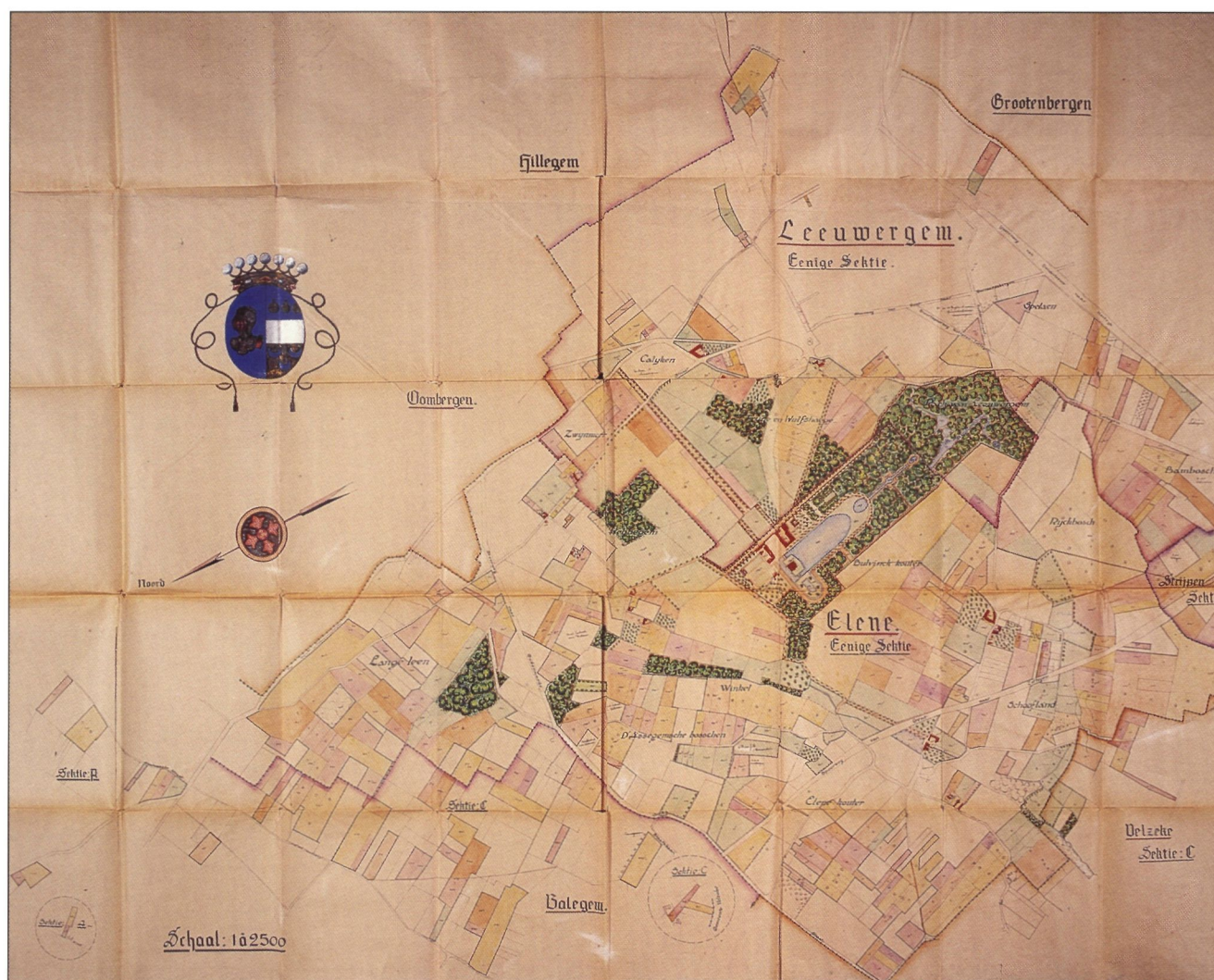
Op deze sterk gedetailleerde kaart (op schaal 1/20.000) met onder meer een precieze aan-

duiding van de serpentine en het looftheater, is in vergelijking met 1865 de oppervlakte bos afgenomen. De partij aan de zuidkant van de toegangsdreef werd gedeeltelijk gerooid en tot weiland om-

gevormd. Als gevolg van de verdere verbossing van de 'Engelschen Bossch' verdween de lanenstructuur aan het einde van het kanaal. Het ongeveer 20 jaar voorheen aangelegde bos nabij de kerk van

Leeuwergeren ruimde andermaal plaats voor weiland, wat gepaard ging met een aanpassing van de lanenstructuur rond het domein. Intussen was ook de Rijkbosstraat recht doorgetrokken tot aan de Buke

▲ Kadastrale kaart van de bezittingen van de overleden burggravin de Nieulant uit 1940

Deze kaart op schaal 1/2.500 werd vervaardigd met moderne middelen door drie landmeters.

Hij biedt het mooiste en meest gedetailleerde beeld van het parkdomein in alle onderdelen. Sindsdien vond een toenemende verbosings plaats, die gepaard ging met een verdere verlanding van de kleinste vijvers

Pas recent kreeg het probleem van de overloop van de riolering van een deel van de woningen van Leeuwerghem, die van oudsher in het domein terechtkwam, een definitieve oplossing.

In 1972 werden aan de binnenzijde van de grote laan rond de vijverpartijen de oude linden door jonge exemplaren vervangen, terwijl aan de buitenzijde nog linden van de eerste generatie (ruim 230 jaar oud) bewaard bleven.

De sculpturen van de Gentse beeldhouwer Inghels hielden evenmin stand. De vermoedelijke naaktsculpturen werden – mede in het licht van de behoudsgezinde opvattingen van de kasteelbewoners – wellicht verwijderd of verkocht. In 1853 meldde geschiedschrijver Gérard dat er zich op de bewaarde voetstukken van Inghels vazen bevonden 'remplis de fleurs'.

EINDNOTEN

- (1) DE WOLF, K., *Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen. Barok, Rococo & Classicisme*, Zottegem, 1998.
- (2) Zie DE TEMMERMAN, I. & DE WOLF, K., *Een nieuw licht op de datering van het kasteel en het park van Leeuwerghem*, in *Het Land van Aalst*, 51, 1999, 2, p. 77-100; DE TEMMERMAN, I. & DE WOLF, K., *Het kasteel van Leeuwerghem: een stukje Parijse elegantie in Zottegem*, in *De Beiaard*, 30-04-1999, p. 24. Door dezelfde auteurs en in een uitgave van het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen zal medio 2000 een monografie over het kasteel van Leeuwerghem worden gepubliceerd.
- (3) Elene<*alina < Keltisch al- 'helder' (vgl. Lat. albus 'wit') + Keltisch hydroniemsuffix -(i)na, met palatalisatie van de /a:/ tot /e:/. Verwante toponiemen zijn Liane, Elne en Elnone, respectievelijk een riviernaam en plaatsnamen in Frankrijk.
- (4) DE TEMMERMAN, I., Een nieuw licht op de datering van het oudste kasteel van Leeuwerghem, in *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, IV, 1989, p. 137-140.
- (5) GERARD, F., *Histoire des anciens seigneuries de Leeuwerghem et d'Elene*, Gent, 1853, p. 78.
- (6) DE POTTER, F. en BROECKAERT, J., *De geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, V, 3, 6, Leeuwerghem, Gent, 1897, p. 25.
- (7) De datering van 1745 is voor het eerst te vinden bij POUMON, E., *Châteaux de Flandre*, Vilvoorde, 1975, planche VIII.
- (8) DE TEMMERMAN, I. & DE WOLF, K., *Lodewijk XV en Madame de Pompadour in Leeuwerghem*, in *Het Land van Aalst*, 52, 2000, 2 (ter perse).
- (9) SANDERUS, A., *Flandria Illustrata*, Keulen, 1641-44.
- (10) Archief kasteel van Leeuwerghem, Aftceekeninghe van het neerhof, dreven, vijvers en casteel der baronie van Leeuwerghem door Louis-François d'Heyne, 1707-1719.
- (11) Archief kasteel van Leeuwerghem, Caerte figuratief door Gerard De Deken, 20 november 1761.
- (12) Deze fontein werd bij baggerwerken in de grote vijver teruggevonden en opgesteld in de ronde vijver achter het kanaal.
- (13) THACKER, C., *Tuinen door de eeuwen heen*, Amsterdam, 1979, p. 81-94 & GRIMAL, P., *L'Art des Jardins*, Parijs, 1974, p. 58-61.
- (14) Een kopie van dit merkwaardige document, afkomstig uit het hotel d'Hane Steenhuyse en sinds 1981 in het bezit van de Gentse antiquair Paul De Groote, werd door Herman Van den Bossche van het Bestuur voor Monumenten en Landschappen overgemaakt aan de familie della Faille d'Huyse, de huidige kasteelbewoners.
Intussen werd ook een kopie bezorgd aan het Rijksarchief Ronse, waar het gedeponeerd zal worden in het Oud Gemeente Archief Elene-Leeuwerghem.
- (15) Stadsarchief Gent, Vreemde steden, Leeuwerghem-Elene, *Règlement*, vóór juni 1768 & *Mémoire*, s.d.
- (16) DE POTTER, F. en BROECKAERT, J., o.c., p. 27, publiceren enkele fragmenten uit de aantekeningen van Pieter Emmanuel Joseph d' Hane. Zij beoordeelden het als "jammer" dat van "zijne aantekeningen" die getuigden van "goeden smaak, begrip van het schoone (en) liefde voor de kunst (...) weinig of niets werd verwezentlijkt." Uit nader onderzoek blijkt evenwel dat de geplande werken grotendeels werden gerealiseerd.
- (17) DEZALLIER D'ARGENVILLE, A.J., *La théorie et pratique du jardinage*, Parijs, 4de druk, 1760.
- (18) Een van tuintypes die Dezallier onderscheidt is de grand jardin. DEZALLIER, A.J., o.c., p.29.
- (19) Stadsarchief Gent, Vreemde steden, Leeuwerghem-Elene, *Reisverslag*, 1782, handschrift van PEJ d' Hane.
- (20) SCUFFLAIRE, A., DUGNOILLE, J. & DE GEEST, J., *Het kasteel van Beloeil*, Gent, 1994, p. 38.
- (21) Op de kaart van De Deken van 1761 is de toegangsdreef aanwezig en in 1765 wordt ze nog 'nieuwe dreve' genoemd; voor de aanleg werden er stukken grond van het klooster van Nieuwenbos en van een zekere Cromphout aangekocht. Zie Rijksarchief Ronse, Oud Gemeente Archief Elene-Leeuwerghem, 5, landboek Elene met kaarten, 1765, perceel 492.5.
- (22) Archief kasteel van Leeuwerghem, Plan Van Jean Baptiste Simoens, 1762.
- (23) RACINE, M., *Le guide des jardins de France*, Paris, 1991, p. 347.
- (24) DE FERRARIS, *Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, Oordeghe 48 (V⁶) (3)*, Brussel, 1965.
- (25) Volgens het *Règlement* moesten die sfinxen door Jean Baptiste Simoens per schip via de Schelde naar Wetteren vervoerd worden en vervolgens met karren naar Leeuwerghem.
- (26) Archief kasteel van Leeuwerghem, Plan van J.B. Van der Massen, 1785.
- (27) Archief kasteel van Leeuwerghem, Plan, anoniem, vermoedelijk 1790-1800.
- (28) SCHRANS, G., *Vrijmetselaars te Gent in de XVIIIde eeuw*, Gent, 1997, p. 221 - 236.
- (29) DENNERLEIN, I., *Die Gartenkunst der Régence und des Rokoko in Frankreich*, Bamberg, 1972, p. 11-21.
- (30) DENNERLEIN, I., o.c., p. 22-24.
- (31) HOBHOUSE, P., & TAYLOR, P., *De tuinen van Europa*, Zutphen, 1992, passim; TORSTEN, O.-E. & SCHRÖER, C.F., *Tuinarchitectuur in Europa (1450-1800)*, Keulen, 1992, passim; GOODE, P., LANCASTER, M., e.a., *The Oxford Companion to Gardens*, Oxford - New York, 1986, p. 554.
- (32) DENNERLEIN, I., o.c., p.169.
- (33) Rijksarchief Ronse, Oud Gemeente Archief Elene-Leeuwerghem, nr. 10, aktes dd. 04-08-1794 en 16-08-1794.
- (34) In tegenstelling tot zijn broer, die zich Emmanuel Pieter d'Hane de Leeuwerghem liet noemen, nam Jean Baptiste als familienaam d'Hane Steenhuyse aan, nadat hij in 1784 de prinsheerlijkheid Steenhuyse had aangekocht in de vergeefse hoop de titel van prins te verwerven. ROSE, A., *De landsheerlijke reactie in Vlaanderen : casus Steenhuyse*, in *Het Land van Aalst*, 42, 1990, p. 145-192.
- (35) Rijksarchief Gent, Familiefonds Van den Hecke de Lembeke, nr. 2121. Brief van Charles Van Aelbrouck aan Lemaieur, 10 juni 1789.

- (36) GOETGHEBUER, P.J., *Matières ou Notices sur les sculpteurs et architectes des Pays-bas, réunies en 1831-1851*, Centrale Bibliotheek RUG, handschrift G6058/1, p. 37.
- (37) GOETGHEBUER, P.J., o.c., p. 64.
- (38) Archief kasteel van Leeuwerghem, Compilatieplan, anoniem, (vermoedelijk na 1807).
- (39) Rijksarchief Gent, Familiefonds Van den Hecke de Lembeke, nr. 2121. Brief van Charles Van Aelbrouck aan Lemaieur, 10 juni 1789.
- (40) SCHRANS, G., o.c., p. 221-236.
- (41) VAN DEN BOSSCHE, H., *Het kasteel en park te Leeuwerghem*, in *Monumenten en Landschappen*, I, 1, 1981, p. 32-37.
- (42) MEERT, K., *Considerations sur le jardin du château de Leeuwerghem*, Brussel, 1983-84, p. 111-120 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- (43) Archief G. Vande Meulebroucke, Zottegem, Plan, niet identificeerbaar, 1823.

Koenraad De Wolf studeerde geschiedenis en kunstgeschiedenis en werkt als journalist voor het opinie-weekblad TERTIO.

Ignace De Temmerman is lic. Germaanse filologie en is leraar in het college te Ninove.

Beatrix Baillieul en
Ginette Desmet

HET HUIS VANDER MEERSCH - CASIER: NEGENTIENDE EEUWSE- STIJLEN IN DE SLEEPSTRAAT TE GENT

Vooraanzicht van de
volledige gevel van
het hoofdgebouw in
de Sleepstraat,
huidige toestand
(foto O. Pauwels)

chter een indrukwekkende neoclassicistische gevel in de Sleepstraat te Gent zijn momenteel de stedelijke basisschool dr. Jean Herrel en een dagverblijf ondergebracht. Het complex, gelegen in het noorden van de stad tussen de Sleepstraat, de Gillis Coppinsstraat, de Kartuizerlaan en de Spijkeboorstraat, omvat drie delen: een hoofd vleugel aan de Sleepstraat, een achtervleugel evenwijdig met de Kartuizerlaan en voorheen uitgevend op het Meerhemkanaal (gedempt in 1906) en een zijvleugel, haaks op het hoofdgebouw, aan de noordkant van de voormalige binnentuin.

Deze panden zijn het resultaat van een systematische bouwpolitiek die de families Vander Meersch en Casier in de 19de eeuw hebben gevoerd als uiting van een zekere levensstijl en gedachtegoed. Interesse voor de architectuur van de school zette de directie van de dr. Jean Herrelschool er in 1996 toe aan contact op te nemen met de Dienst Monumentenzorg om rondleidingen te verzorgen tijdens de jaarlijkse opendeurdag. De vraag naar bijkomende informatie leidde tot een uitgebreider historisch onderzoek en een eerste kleine publicatie (1).

JAN VANDER MEERSCH EN ZIJN BLITSE CARRIÈRE IN DE SUIKER- RAFFINAGE TE GENT

De geschiedenis van het complex startte in 1796, toen Jan-Baptist Vander Meersch (1751-1820) een eerste suikerraffinaderij op het achtererf van een bestaande woning liet optrekken. Later zou hij die woning moderniseren en het bedrijf uitbreiden telkens wanneer hij aanpalende gronden en huizen door aankoop of door erfenis kon verwerven.

Het is evenwel noodzakelijk terug te gaan tot de tweede helft van de 18de eeuw toen in deze straat Jan Vander Meersch (1729-1805), oom van Jan-Baptist, de basis legde van een succesvolle zaken-carrière in de suikerraffinage. Deze man van een eenvoudige afkomst verwierf op korte tijd met zijn opgedane vakkennis en een dosis geluk een kapitaal

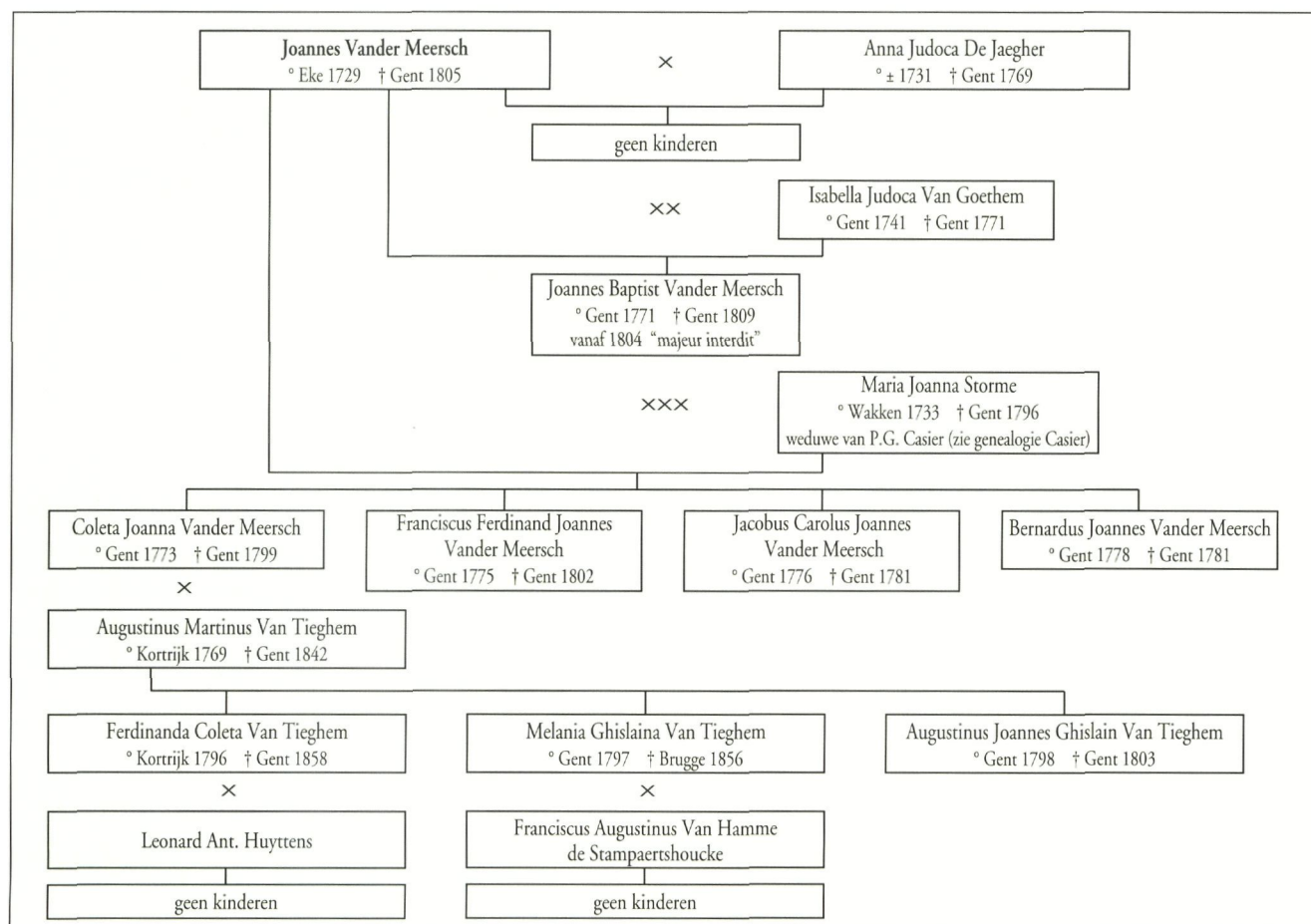
dat mee aan de basis lag van de realisatie van dit monumentale complex.

Jan Vander Meersch werd op 2 december 1729 te Eke geboren als vierde en laatste kind in een onbemiddeld gezin (2). Omdat er voor hem weinig toekomstperspectieven waren op het platteland, week hij net als zijn oudere broer Jacob, de vader van Jan-Baptist, uit naar Gent.

Door de technische vaardigheden die hij als knecht in de toen opkomende suikerraffinage verwierf en door een geslaagde huwelijkspolitiek, zou Vander Meersch op ongeveer vijftien jaar tijd een aanzienlijk fortuin opbouwen en drie raffinaderijen, waarvan twee in de Sleepstraat, succesvol runnen, al dan niet in associatie.

Jan Vander Meersch woonde zeker vanaf 1746 te Gent (3). Hij werkte in 1752 als meesterknecht bij Andries Heyndricx en later bij Willem De Beer; die respectievelijk in 1750 en in 1760 de suikerraffinage te Gent op gang hadden getrokken (4). Een grote stimulans voor deze – voor Gent – nieuwe nijverheid werd in 1753 gegeven door het graven van de Coupure; zo kon suikerriet vanuit de kolonies tot in Gent worden geïmporteerd.

▼
Genealogie Joannes
Vander Meersch.
Tekening F. De
Clercq
(Dienst Monumenten-
zorg) naar gegevens
van G. Desmet

Een keerpunt in zijn leven van ondergeschikte knecht brak aan toen hij op 26 oktober 1763 voor notaris G. Vander Eecken een contract voor een periode van twaalf jaar afsloot met graanbrandewijnstoker Guillaume Poelman tot het oprichten van een vennootschap voor het raffineren van suikers (5). Hoewel Poelman 1600 ponden groten inbracht en Jan slechts 200, kreeg hij toch een derde participatie in de sociëteit «in oorsaecke dat hij (J. Vander Meersch) sal doen al sijne mogelijcke devoiren ende gebruycken al sijne conste en wetenschap tot het rafineren ende voortsetten vande selve rafinade geduerende de voorschreven twaelf jaeren». Als feitelijke bedrijfsleider ontving Jan Vander Meersch een jaarloon van 21 ponden groten.

Enkele maanden later werd een huis aangekocht in de Sleepstraat op de hoek van het Muidebrugje (het huidige nr. 186), waar Jan ging wonen en op 15 november 1764 met de suikerraffinage begon. Het bedrijfje boekte een stevige winst want amper een drietal jaar later werd een nieuw contract opgesteld – nu voor een termijn van dertien opeenvolgende jaar – waarbij een tweede, groter huis werd aangekocht in de Sleepstraat, dat eveneens als suikerraffinaderij zou worden uitgebaat (het huidige nr. 154-162, rechtover de school).

Jan Vander Meersch verhuisde naar dit pand, had er eveneens de dagelijkse werkleiding en participeerde opnieuw voor een derde in de sociëteit (6).

De eerste vrouw van Jan Vander Meersch, met wie hij in 1752 te Nazareth gehuwd was, stierf in 1769. Zij was actief geweest in de suikerraffinage, wat uit het tweede contract tussen Poelman en Vander Meersch duidelijk bleek: «dan alsoo s'tweeden comparants huysvrauwe alreede inde voorseyde conste (van de suikerraffinage) is gheverseert, soo sal den tweeden comparant haer daer in moghen perfectioneren» (7). Na haar overlijden werd hun knecht, J. Spiegheleer, in het vak opgeleid om haar te vervangen (8).

Amper vier maanden later hertrouwde Jan met Isabella Judoca Van Goethem, een dochter van zijn buurman, leerlooier Jan Baptist Van Goethem (9). Ook dit huwelijk was van korte duur: twee jaar later overleed Isabella Judoca, enkele dagen na de geboorte van hun eerste kind Jan Baptist (10).

In 1771 lieten G. Poelman en J. Vander Meersch in een notariële akte over de aankoop van een raffinaderij te Kortrijk door G. Poelman, vastleggen dat «den eersten contractant de liberteyt sal hebben van syn schoonkinderen te leeren de fonctie van het rafineren van suyckers ende hun daerinne te per-

fectionnerenelijkt den tweeden comparant oock sal moghen de selfde fonctie leeren aen sijnen cousin Joannes Baptist Vander Meirsch filius Jacobi» (11). Deze Jan Baptist zou de eerste stappen zetten in het door ons bestudeerde complex.

Jan Vander Meersch hertrouwde in 1772 voor de derde en laatste keer. De nieuwe bruid was Maria Joanna Storme, een 39-jarige weduwe met twee kinderen. Haar vorige man, Pierre Guillaume Casier, was een koopman en vrije kruidenier afkomstig van Meulebeke die in 1740 het Gentse poorterschap had aangevraagd. Maria Joanna Storme zelf was geboren in Wakken en stamde uit een welgestelde familie. Ze zou met Jan Vander Meersch nog vier kinderen ter wereld brengen (12).

Intussen floreerden de zaken en waren de winsten in de suikerraffinage enorm. De associatie Poelman-Vander Meersch bedroeg in maart 1773 niet minder dan 40.000 ponden groten. Poelmans aandeel hierin bedroeg 30.000 ponden waarin begrepen de suikerraffinaderij te Kortrijk en een nieuw aangekochte raffinaderij, Het Vischpaen, op de Brabantdam te Gent. Het aandeel van Jan Vander Meersch bedroeg 10.000 ponden groten, waarin begrepen de tweede raffinaderij in de Sleepstraat die nu zijn volledige eigendom was; de eerste, «de cleyne» raffinaderij in de Sleepstraat, was voor drie vierde eigendom van G. Poelman en het resterende vierde kwam toe aan J. Vander Meersch. Beiden gingen een associatie aan voor een termijn van acht jaar (13).

In 1780 kocht Jan Vander Meersch nog een raffinaderij aan van de crediteuren van François Van Outroye. Dit bedrijf, gelegen op de Lieveganck of de huidige Sint-Antoniuskaai, zou hij een viertal jaren later tegen gunstige voorwaarden verkopen aan zijn stiefzoon Jan Antonius Casier ter gelegenheid van zijn huwelijk met Isabella Theresia Vollaert (14).

Jan Vander Meersch woonde in de Sleepstraat maar droomde, zoals elk respectabel man, van een zomerverblijf in de omgeving van Gent. In 1783, toen hij het toppunt van zijn succesvolle carrière had bereikt, werd zijn droom werkelijkheid: hij kocht voor 29.000 gulden een «huys van plaisance» te Evergem, het nog bestaande domein Ten Bosch in de wijk Wippelgem (15). Het tafereel met vijf putti in grisaille dat hij in een van de salons boven de schouw liet uitvoeren, is meer dan alleen maar een allegorie op zijn bloeiende handelsactiviteiten. Het

▲ Kasteel Ten Bosch in Evergem, grisaille boven een schoorsteenmantel, eind 18de eeuw

alludeert ook op zijn privé-leven: een van de vijf putti draagt duidelijk een meisjeskapsel zodat we hier vermoedelijk te maken hebben met een afbeelding van zijn vijf kinderen, vier jongens en een meisje. De opstelling – in leesrichting bekeken – klopt met de geboortepvolgving van de kinderen, de twee laatste gevleugelde putti zouden dus een allusie zijn op de toen reeds overleden twee jongste kinderen (=engeltjes). De grisaille is voorzien van een monogram: een ineengestrengelde letter V(an der Meersch) en S(torme).

Op 6 juni 1795 huwde zijn enige dochter Coleta Joanna met Augustinus Martinus Van Tieghem, die hiermee niet alleen in de familie stapte maar ook in het bedrijf zou participeren, zoals later zou blijken. Intussen kreeg de ouder wordende man op famili-

aal vlak veel tegenslagen te verwerken. Zo overleefde hij – behalve zijn drie vrouwen – ook zijn beide stiefkinderen en vier van zijn vijf kinderen.

Het enige kind dat hem zou overleven was zijn oudste zoon Jan Baptist. Tragisch genoeg werd deze in 1804 onmondig verklaard ('majeur interdit') en onder de voogdij geplaatst van zijn neef en naamgenoot Jan Baptist Vander Meersch fs Jacobus. Hierdoor verwierf deze het beheer over zijn deel in het familievermogen.

In 1804 verliet de 75-jarige Jan zijn woning in de Sleepstraat en stierf enkele maanden later in het Prinsenhof. Zijn zoon overleed in 1809 in de Burgstraat op een ogenblik dat de bouw van de monumentale straatvleugel van het complex in de Sleepstraat volop aan de gang was.

Met het overlijden van Jan Vander Meersch verdween de stamvader en grondlegger van een belangrijk familiebedrijf, dat voortgezet werd door zijn neef Jan Baptist. Die had op dat ogenblik reeds een eigen carrière in de suikerraffinage ontwikkeld, weliswaar met de steun van zijn oom.

DE OPVOLGING DOOR JAN BAPTIST VANDER MEERSCH

Jan Baptist werd op 21 oktober 1751 in de Gentse Sint-Pietersparochie geboren als zoon van Jacob Vander Meersch en Catharina De Keghel. Toen hij 20 jaar oud was liet zijn oom Jan in een contract met zijn vennoot Poelman vastleggen dat hij zijn neef Jan Baptist in het vak van suikerraffinadeur mocht opleiden (16). In 1776 werd Jan Baptist 25 jaar en dus meerderjarig. Toen ging hij zelf een vennootschap aan met leerlooier Jan Baptist Van Goethem senior (de ex-schoonvader van zijn oom Jan) en diens zoon en naamgenoot Jan Baptist Van Goethem junior. De vennootschap begon een suikerraffinaderij op de hoek van het Huidevetterken en de Sleepstraat.

De banden met de familie Van Goethem werden ook op het familiale vlak nog eens extra aangehaald. In navolging van zijn oom Jan trouwde Jan Baptist op 21 november 1778 met Theresia Van Goethem, een dochter van Jan Baptist Van Goethem senior. Het paar zou vier zonen en vier dochters krijgen. Emmanuel Carolus, de oudste overlevende zoon, zou later eveneens suikerraffinadeur worden en in het hierna bestudeerde complex wonen. Na 19 jaar verbrak Jan Baptist Vander Meersch op 30 december 1795 zijn contract met Van Goethem en stichtte twee weken later een nieuw vennootschap met andere partners (17).

DE BOUW VAN EEN SUIKER- RAFFINADERIJ AAN HET MEERHEMKANAAL EN TWEE NIEUWE WONINGEN AAN DE SLEEPSTRAAT

De associatie werd aangegaan voor twaalf jaar en was een zuivere familiaangelegenheid. De feitelijke leiding van het bedrijf berustte bij Jan Baptist Vander Meersch, die in 1796 van huidenvetter Philippe Matheus De Vliegheer een huis met erf verwierf, gelegen in de Sleepstraat en achteraan begrensd door het Meerhemkanaal. Diens broer Louis (1729-1809), eveneens een huidenvetter, was gehuwd met Colette Cornelia Liedts, een buurmeisje uit de Sleepstraat. De familie Liedts was nauw betrokken bij de fiscaliteit van de stad en evenals Louis De Vliegheer zeer vermogend. Het pand waarover sprake, is lokaliseerbaar op de plaats van de derde tot de achtste travee (van links naar rechts - koetspoort inbegrepen) van de huidige school. Een van de associés, Augustinus Martinus Van Tieghem - de schoonzoon van Jan Vander Meersch -, kocht het huis dat de volgende vier traveeën besloeg van kunstschilder Pieter Benedictus De Maere (Sint-Niklaas 1750 - 1824) en kwam er zich vestigen. In een verder verleden was ook hier op het achtererf een huidenvetterij ondergebracht. De gebouwen aan de straatzijde werden voorlopig niet gewijzigd en als woning gebruikt, de ateliers uitgevend op het Meerhemkanaal werden afgebroken en nog hetzelfde jaar vervangen door een fabrieksgebouw waar het via het Meerhemkanaal

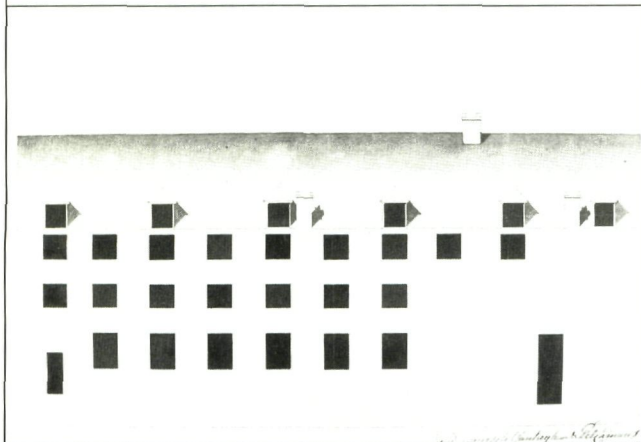
aangevoerde suikerriet verwerkt werd tot consumptiesuiker (18).

In 1807 verhuisde Augustinus Van Tieghem en kwam het pand leeg te staan. Jan Baptist Vander Meersch nam de gelegenheid te baat om ook dit huis in te palmen en het, samen met zijn woning, in twee fasen te herbouwen tot de lijstgevel die nu nog steeds duidelijk herkenbaar is in het straatbeeld.

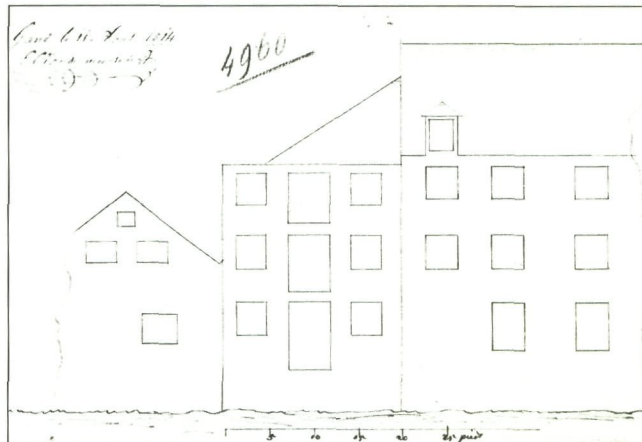
De voorgevel van beide woningen werd omgevormd tot één bepleisterde lijstgevel van negen traveeën en drie bouwlagen met de koetspoort perfect symmetrisch in het midden. Doordat het oorspronkelijk twee woningen betrof, en dat in de toekomst ook zo moest blijven, werd aan weerszijden van de poort een privé-ingang met een aantal treden voorzien.

Toen de verbouwing in 1811 voltooid was, kwam Jan Baptist Vander Meersch opnieuw in het linker huis wonen, het andere werd ingenomen door zijn zoon Emmanuel Carolus die - aanvankelijk samen met zijn vader en na diens dood in 1820 alleen - het familiebedrijf voortzette. Hij zorgde ervoor dat de fabriek op het achtererf verder werd uitgebreid (19). Ook de aankooppolitiek van zijn voorouders zette hij voort: hij verwierf het rechts aanpalende pand om het te verhuren; de voorgevel liet hij voorlopig ongemoeid. Onverwachts stelde hij in augustus 1826 zijn suikerraffinaderij te koop en verhuisde naar Nederland.

▼
Bouwplan suikerraffinaderij aan het Meerhemkanaal, 1796
(Stadsarchief Gent)

▼
Uitbreiding van de suikerraffinaderij in 1814 door toedoen van Emanuel Carolus Vander Meersch. Het bouwplan werd door stadsarchitect P. De Broe geadviseerd (Stadsarchief Gent)

Nr. 103
Bijlage bij
M&L 19/3
mei-
juni
2000

Wandtapijten van
de Spaanse kroon-
tentoonstelling,
Brussel

Literatuur

Jo Braeken

DE KEUZE VAN M&L

Malerei und Plastik im Zisterzienserorden

*Zum Bildgebrauch zwischen sakralem
Zeremoniell und Stiftermemoria 1250-
1430*

Annegret Laabs
Petersberg, Michael Imhof Verlag,
2000, 255 p., ISBN 3-932526-55-4

Studie over de aanwezigheid van kunstvoorwerpen in de abdijkerken van de cisterciënzerorde in Centraal Europa, naargelang regionale eigenheden evoluerend van een beeldverbod in de vroege middeleeuwen tot een beeldenrijkdom in de 15de eeuw, en hun functie in het kerkelijk ceremonieel. Analyse aan de hand van uitgebreid bronnenmateriaal met betrekking tot nog bestaande en verdwenen voorbeelden.

Bellissimi ingegni, grandissimo splendore

*Studies over de religieuze architectuur
in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de
17de eeuw*

Krista De Jonge, Annmie De Vos en
Joris Snaet (red.)
Leuven, Universitaire Pers, 2000, 233
p., ISBN 90-5867-014-7

Bundel studies onder meer over de bouwpolitiek van Albrecht en Isabella, de Antwerpse jezuïetenkerk, het Brusselse augustijnenklooster, Onze-Lieve-Vrouw-ten-Troost te Vilvoorde en de ontwerppraktijk van de Vlaamse jezuïetenarchitecten, naar aanleiding van het onderzoeksproject *Eenheid en tweespalt. Architectonische relaties tussen de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden 1530-1700* van de universiteiten van Leuven en Utrecht.

Gothic Revival

*Religion, Architecture and Style in
Western Europe 1815-1914*

Jan De Maeyer en Luc Verpoest (red.)
Leuven, Universitaire Pers, 2000, 304
p., ISBN 90-5867-036-8

Bundel referaten van het gelijknamige colloquium (Leuven 1997), gewijd aan de neogotiek als een weerspiegeling van de paradox tussen traditie en moderniteit in het 19de-eeuwse Europa, met nadruk op het intense internationale verkeer tussen ontwerpers en uitvoerders, de wederzijdse beïnvloeding en uitwisseling.

William L. Price

Arts and Crafts to Modern Design

George E. Thomas
New York, Princeton Architectural
Press, 2000, 362 p.,
ISBN 1-56898-220-8

Monografie met oeuvrecatalogus over een vergeten pionier van de Amerikaanse architectuur, William L. Price, actief in Philadelphia van 1883 tot 1916, auteur van landhuizen, spoorwegstations en met name van een reeks monumentale hotelcomplexen die een stempel drukten op de belangrijke Amerikaanse badplaats Atlantic City, daarnaast bezieler van de utopische Arts and Crafts gemeenschap Rose Valley in Pennsylvania.

Art Nouveau 1890-1914

Paul Greenhalgh (red.)
Londen, V&A Publications, 2000,
464 p., ISBN 1-85177277-4

Fraai uitgegeven catalogus van de gelijknamige tentoonstelling in het Victoria and Albert Museum, opgevat als een algemeen overzicht van de art nouveau. Bijdragen door 22 specialisten behandelen achtereenvolgens de ontstaansgeschiedenis en de antecedenten van de art nouveau, de toepassingen onderverdeeld naar materialen en kunsttechnieken, en de spreiding van de art nouveau over de Europese metropolen met lokale stijlvarianten.

Henry van de Velde

*Les mémoires inachevés d'un artiste
européen, Edition critique*

Léon Ploegaerts
Brussel, Koninklijke Academie van
België, 1999, 2 dl., 982 p.

Kritische uitgave van de onafgewerkt gebleven memoires van Henry van de Velde, opgevat als een integrale publicatie van de beschikbare autobiografische manuscripten, in chronologische volgorde geplaatst en geverifieerd aan de hand van primaire bronnen. Eerste deel met de laatste versies van het 'Grand Manuscrit' als basis, tweede deel met het notenapparaat, de belangrijkste varianten, de voorgaande manuscripten en weggelaten passages, en een bibliografie.

Jacques Dupuis l'architecte

Maurizio Cohen en Jan Thomaes
Brussel, La Lettre volée, 2000, 368 p.,
ISBN 2-87317-105-7

Monografie met oeuvrecatalogus over Jacques Dupuis (1914-1983), één van de meest invloedrijke vertegenwoordigers van de Belgische architectuur in de eerste naoorlogse decennia, auteur van een markant oeuvre privé-woningen onder meer in samenwerking met Roger Bastin, Simonne Guillissen-Hoa en Albert Bontridder, gekenmerkt door een sterke Scandinavische inspiratie, een delicate inplanting en een lyrische planopbouw.

Kuvuande Mbote

*Een eeuw koloniale architectuur en
stedenbouw in Kongo*

Bruno De Meulder
Antwerpen, Houtekiet/deSingel, 2000,
293 p., ISBN 90-5240-587-5

Publicatie bij een gelijknamige (Swahili voor 'aangenaam verblijf') tentoonstelling in deSingel, gewijd aan de Belgische erfenis van koloniale architectuur, stedenbouw en planning in Kongo, aan de hand van veertien case studies uit de periode 1879-1960. De koloniale stad ongegeneerd gepland als ideale nederzetting naar

Westers model, als station civilisatrice, volgens de principes van de moderne stedenbouw, van de tuinstad tot de lijnstad.

Jaarboek Architectuur Vlaanderen 1998-1999

André Loeckx et al.
Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2000, 256 p., ISBN 90-403-0115-8

Vierde in de tweejaarlijkse reeks *Jaarboeken Architectuur Vlaanderen*, met een presentatie van 28 door een internationale jury geselecteerde projecten, van kleine interieurverbouwingen tot grote bedrijfsgebouwen, ingeleid door een aantal artikelen met een kritisch inzicht in de huidige stand van zaken met betrekking tot de Vlaamse Bouwmeester, architectuurwedstrijden, kunst en openbare gebouwen en het stadsontwerp.

Het stadion

De architectuur van de massasport
Michelle Provoost (red.)
Rotterdam, Nai, 2000, 184 p., ISBN 90-5662-145-9

Publicatie bij een gelijknamige tentoonstelling ter gelegenheid van Euro 2000, die aan de hand van veertig stadions over de gehele wereld een overzicht biedt van de trends en ontwikkelingen in het stadionontwerp van deze eeuw. Essays en columns belichten de maatschappelijke, culturele, economische en politieke context van het stadion, en daarmee de sport, en gaan in op het stadion als architectonische, technische en stedenbouwkundige opgave in verleden, heden en toekomst.

Hermann Muthesius und sie Reformdiskussion in der Gartenarchitektur des frühen 20. Jahrhunderts

Uwe Schneider
Worms, Wernersche Verlagsgesellschaft, 2000, 334 p., ISBN 3-88462-165-3

Studie over een onbelicht aspect van het oeuvre van de Berlijnse architect Hermann Muthesius (1861-1927), invloedrijk auteur van publicaties die de Engelse landhuisarchitectuur en de erbij horende woon- en leefcultuur ingang deden vinden in het 'Wilhelminische' Duitsland, met name zijn visie inzake tuinkunst. Door het propageren van de architectonische tuin leverde hij een belangrijke bijdrage tot de Duitse 'Gartenkunstreform' omstreeks 1900.

Farbe in der Steinrestauration

Fassung und Schutz
Andreas Boué (red.)
Stuttgart, Fraunhofer IRB Verlag, 2000, 181 p., ISBN 3-8167-4718-3

Bundel referaten van een workshop van het Institut für Bauchemie Leipzig (Kloster Nimbschen 1999), gewijd aan de toepassing van verflagen op natuursteen in de monumentenzorg. Historisch overzicht van het verfgebruik en technisch-chemische toelichting bij de heden gebruikte verfsystemen, geïllustreerd met praktijkvoorbeelden uit de restauratie.

Altbauten

Beurteilen, Bewerten
Richard Kastner
Stuttgart, Fraunhofer IRB Verlag, 2000, 184 p., ISBN 3-8167-4712-4

Praktijkhandboek met een methodiek voor een systematische beoordeling van historische bouws substanties van uiteenlopende aard en diagnose van hun bouwfysische toestand, gevolgd door een systematische kostenramingsanalyse met typebestekken voor restauratie en vernieuwing, geïllustreerd met praktijkvoorbeelden en vergezeld van een ruim becommentarieerd lexicon.

Alle boeken, een greep uit de recente aanwinsten, liggen ter inzage in de Bibliotheek Monumenten en Landschappen

Jo Braeken

VAN WATERSTAATSKERK TOT MIJNCITE

Drie generaties lang drukte de familie Jaminé als bouwmeesters in dienst van het provinciebestuur een stempel op het bouwen, restaureren en renoveren in deze provincie. Als ontwerpers, inspecteurs en raadgevers speelden zij een rol in de totstandkoming van het openbaar bouwkundig landschap vanaf ongeveer 1835 tot en met de Eerste Wereldoorlog. Het is in die periode dat de provincie langzaam maar zeker een eigen identiteit uitbouwde en in een stroomversnelling geraakte op sociaal, economisch en cultureel vlak. De architectuur vormt daarvan een herkenbare weerslag. In de nieuwe hoofdplaats Hasselt werden administratieve en bestuurlijke gebouwen opgericht, als gevolg van de nieuwe politieke en administratieve taken die de stad vanaf dan zou opnemen. Het onderwijs werd op gemeentelijk niveau uitgebouwd. In nieuw gebouwde complexen vonden zowel gemeentehuis, onderwijzerswoning als de klaslokalen een onderkomen. Kerken werden verbouwd, vergroot en gerestaureerd, niet enkel als gevolg van een groeiende bevolking, maar ook van een sterke heropleving van het katholicisme. De provinciale overheid volgde die ontwikkelingen op de voet. De provinciale architecten speelden een belangrijke rol in dit proces. Van vader op zoon volgden Lambert, Herman en Léon Jaminé elkaar op als architect in dienst van het provinciebestuur. Zij ontwierpen niet alleen, maar hadden vooral ook als inspecteurs en raadgevers een stem in diverse bouwdoSSIERS. Hun activiteit was en is beeldbepalend in verscheidene woonkernen omdat zij zich vanuit hun functie in principe niet op privé-architectuur toespitsten, maar op gebouwen met een openbare functie die het centrum van de gemeenten een gezicht gaven: kerken, pastorijen, scholen, gemeentehuizen ... Veerle Meul, inspecteur aan de Afdeling Monumenten en Land-

schappen, en Wim Jaminé, afstamming van dit Limburgs bouwmeesters-geslacht, wijdden een boeiende studie aan het oeuvre van de Jaminé's, die door het Provinciebestuur van Limburg werd gepubliceerd in de reeks monografieën *Cultureel erfgoed in Limburg*. In het kader van haar licentiaatsverhandeling bestudeerde Veerle Meul eerder reeds het oeuvre van Joseph Schadde, provinciaal architect van het arrondissement Mechelen in de tweede helft van de 19de eeuw, waaraan een volledig nummer van M&L werd gewijd (M&L 13/6, 1994). Studies als deze dragen bij tot een beter begrip van de architectuurpraktijk in overheidsdienst in deze periode van regionale expansie, die ons een bijzonder omvangrijk bouwkundig erfgoed naliet.

Het verhaal van de architecten Jaminé neemt vanaf ongeveer 1830 een aanvang in het huidige Nederlands-Limburg: in Maastricht dat toen een Nederlandse enclave was. Lambert Jaminé trad als "conducteur" in dienst bij het Belgische Corps des Ponts et Chaussées, de opvolger en tegenhanger van de Nederlandse Waterstaat. De taak van de provinciale architect bestond concreet uit het rapporteren van de toestand van het gemeentelijk gebouwenbestand en het onderzoek in hoeverre projecten voor nieuwbouw of restauratie noodzakelijk waren. Hij kon de ontwerpen van de lokale bouwmeesters naar eigen inzicht aanpassen en zorgde voornamelijk voor het toezicht op projecten voor nieuwbouw, restauratie en renovatie. In een aantal gevallen trad hij zelf op als ontwerper. Hij ontwierp in hoofdzaak eenvoudige, neoclassicistisch geïnspireerde architectuur. De kerken associeert men met het begrip "waterstaatsstijl", een begrip met een nogal denigrerende bijklank waarmee men eenvoudige, neoclassicistisch geïnspireerde gebouwen bedoelde maar dat eigenlijk enkel staat voor een gebouw dat onder toezicht van Waterstaat is opgericht.

Zijn zoon Herman Jaminé werd als hulpteenaar opgeleid in de praktijk van zijn vader. Geleidelijk nam hij de rol als ontwerper van zijn vader

Lambert over. Intussen ontwikkelde het provinciebestuur in 1862 een taakomschrijving en reglementering voor de functie van provinciaal architect. Hij werd belast met de leiding en de controle over alle bouwwerken in de provincie die door de provinciale, gemeentelijke of openbare fondsen werden bekostigd.

Herman Jaminé profileerde zich eerder als architectuurhistoricus die in zijn bouwkunst een duidelijke interesse betoonde voor historische stijlen. In 1862 werd hij lid van de Provinciale Commissie voor Monumenten. Zijn architectuur was eerder neomiddel-eeuws (neoromaans en neogotisch) en historiserend. In zijn restauraties was hij schatplichtig aan de restauratietheorieën van Viollet-le-Duc, die ondubbelzinnig stelling nam voor de integrale restauratie van een monument in de originele stijl waarin het aangevat was.

Zijn restauratiepraktijk bleek een rijke inspiratiebron voor de nieuwbouwprojecten. Hierin verwees Herman Jaminé eerder naar binnen- en buitenlandse ideaalmodellen én de eigentijdse opvattingen over de gotische en romaanse architectuur. De gebouwen in neoromaanse en neogotische stijl zijn – in tegenstelling tot sommige restauraties – ondubbelzinnig 19de-eeuws.

Het interesse- en activveld van zijn zoon Léon Jaminé ging verder dan architectuur. In zijn brede sociaal-maatschappelijke visie legde hij duidelijk accenten rond architectuur, geloof, politiek en onderwijs. Hij leverde inspanningen voor de ontwikkeling van de vakscholen en ambachtsscholen in Limburg. Als spilfiguur in de ontwikkeling van het vakonderwijs in de Limburgse provincie ontsnapte hij niet aan de vraag naar opleidingen voor de mijnarbeiders. In de eerste decennia van deze eeuw waren in de provincie geen geschikte arbeidskrachten aanwezig voor de arbeidsintensieve steelkooluitbating. Pas na de oorlog zou een uitgebreide werking op touw gezet worden ter bevordering van het vakonderwijs. Léon Jaminé speelde voorts een prominente rol in het vooronderzoek en de provinciale regelgeving voor de nieuwe

nederzettingen. Hij concretiseerde deze in een plan voor een mijn Cité Léopold II in As, dat gedeeltelijk gerealiseerd werd. Het was de eerste aanzet van een "Cité-jardin" of tuinwijk in Limburg.

De fraai verzorgde publicatie geeft een uitgebreide en rijk geïllustreerde beschrijving van de belangrijkste gebouwen van de drie provinciale architecten. De studie gebeurde in eerste instantie aan de hand van het onderzoek dat Wim Jaminé, kleinzoon van de jongste architect Léon Jaminé, gedurende verschillende jaren op vrijwillige basis in de archieven verrichtte. De auteur Veerle Meul leverde context en duiding van het onderzoek. Het gaat vooral om een historische benadering van de thematiek, gebaseerd op archiefonderzoek.

De gegevens die erin gepubliceerd zijn kunnen in de toekomst gehanteerd worden voor verdere studie ter plaatse door onder meer lokale monumentencomités en geschied- en heemkundige kringen. Het kan bovendien een basis vormen voor verder bouwhistorisch onderzoek als basis voor de bescherming, restauratie, renovatie en ontsluiting van dit erfgoed.

*Van waterstaatskerk tot mijn Cité
Een historiek van drie generaties
provinciale bouwmeesters Jaminé
(1832-1921)*

Veerle Meul en Wim Jaminé
Reeks *Cultureel erfgoed in Limburg* – 2
Hasselt, Provinciebestuur Limburg,
1999

Provinciaal Centrum voor Cultureel
Erfgoed
D. Van Leeuwenstraat 23, 3840
Borgloon-Rijkelt
Tel. 011/69 11 88 – fax: 011/69 14 59

DE WANDELGIDSEN VAN OPENBAAR KUNSTBEZIT IN VLAANDEREN

Sinds 1998 geeft Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen (OKV) een aantal wandel- en bezoekersgidsen uit. De benadering van de verschillende onderwerpen is telkens verrassend en vernieuwend. Toeristische gidsen belichten meestal enkel de hoogtepunten. De gebruiker wordt doorheen de toeristische route gestuurd en kijkt enkel omhoog als de gids daartoe het teken heeft. Deze gidsen graven dieper: de steden en monumenten die tot nu toe aan bod kwamen worden vanuit een andere dan de gebruikelijke invalshoek benaderd. OKV nam auteurs met gedegen kennis onder de arm. De ongewone maar boeiende en meer thematische benadering doet de toeschouwer anders kijken. De lezer wordt ondergedompeld in een apart stukje, vaak ongewone geschiedenis waardoor de stenen als het ware beginnen te leven. En hoewel de beschrijvingen en de historische nota's vrij beknopt zijn, is de informatie accuraat en toereikend. Wie één stadswandeling met deze gidsen gedaan heeft is benieuwd naar de volgende wandeling.

DE WEDEROPBOUW IN IEPEER,
een wandeling
leper heeft zijn vestingwerken: de

Menenpoort, de Sint-Maartenskerk, belfort en hallen; allemaal gebouwen die genoegzaam bekend zijn en die voor menig toerist niet eens het verhaal vertellen van de bijzondere levensloop van de stad. Velen beseffen niet dat Ieper veel meer is dan dat. De eerste wereldoorlog veegt de stad volledig van de kaart. Na de oorlog wordt een volledige stad terug opgebouwd en worden de sporen van de verwoesting haast volledig gewist; zo lijkt het althans. In werkelijkheid heeft elk gebouw een eigen verhaal, en die verhalen worden samen een ongewone en boeiende wandeling. De wandeling brengt je niet alleen in contact met de belangrijkste monumenten maar neemt je ook mee naar kleine steegjes, waardevolle, maar ongeken- de gebouwen en toont ook de sporen van de oorlog en van de wederopbouw. (er is ook een Engelse editie)

ALDEN BIESEN, de Landcommanderij, historische en eigentijdse gids

Deze gids wil de landscommanderij Alden Biesen in Bilzen in al haar facetten laten kennen. Anderhalf uur lang wordt de bezoeker doorheen Alden Biesen geleid. Bij elk deel van het complex hoort een stukje geschiedenis; de bouwgeschiedenis, de restauratie en de huidige situatie worden eveneens beknopt besproken.

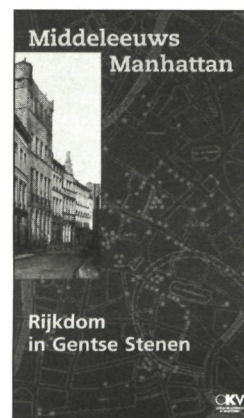
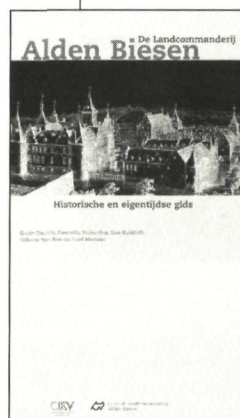
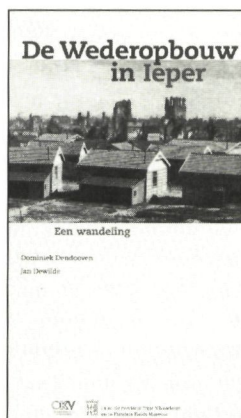
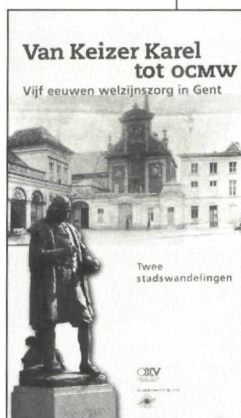
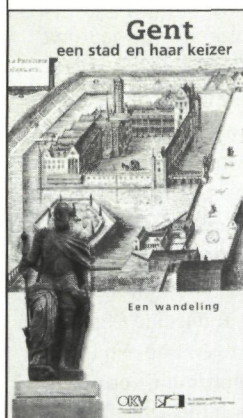
MIDDELEEUEWS MANHATTAN, Rijkdom in Gentse Stenen

Gent barst van historisch materiaal. Geen stad in Vlaanderen en ver daarbuiten beschikt over zo'n geheugen,

zo'n rijk en ingewikkeld verleden. Grote monumenten trekken een massa toeristen aan maar vertellen uiteindelijk maar een klein stukje van die grote geschiedenis. Wie echter door de Gentse straten loopt en daarbij omhoog kijkt, ziet enorm veel ongekende bouwsels: gildenhuisen, privéhuizen, handelspanden. Voor een stad die ooit zoveel burgerlijke vrijheden opstapelde, werd in die panden de geschiedenis geschreven. De wandelgids voert de bezoeker mee door dit historische Gent, met zijn machtige stadshuizen die ooit toebehoorden aan de belangrijkste burgers van de stad. Hoe zag Gent er toen uit en wie waren toch die mensen? Wat is er met het huis gebeurd in de loop van de geschiedenis? Allemaal vragen die dank zij de grondige en vernieuwende studie van de Gentse huizen beter kunnen beantwoord worden. De wandeling leert je Gent kennen op een andere manier.

VAN KEIZER KAREL TOT OCMW, Vijf eeuwen welzijnszorg in Gent, twee stadswandelingen

Even verrassend is deze wandelgids omdat ook hier de invalshoek ongewoon is. Welzijnszorg is van alle tijden: daarom werden de initiatieven die op dat vlak werden genomen doorheen de geschiedenis van Gent op een rijtje gezet. De bezoeker krijgt niet alleen een andere kijk op historisch Gent en op de functie van verschillende opmerkelijke gebouwen, maar krijgt ook inzicht in de organisatie van de maatschappij en de welzijnszorg in de voorbije eeuwen.

GENT, EEN STAD EN HAAR KEIZER, een wandeling

Voor het Keizer Kareljaar werd een wandeling samengesteld doorheen de stad in de eerste helft van de 16de eeuw. Gent was tot dan toe de machtigste stad van de Nederlanden. Het politieke, economische en maatschappelijke gebeuren wordt verteld terwijl de bezoeker de nog bestaande gebouwen bekijkt of op plaatsen komt waar historische gebeurtenissen plaatsvonden. Gent wordt tijdens de wandeling een historische museum met veel geschiedkundige en kunst-historische duiding. (er is ook een Franse editie)

HUIZEN EN HUN BEWONERS, Een 16de-eeuwse stadswandeling door Brugge

Als we in Brugge een beter inzicht willen krijgen in wat de stad te bieden heeft, is het beter de platgetreden paden te verlaten. Een bijzondere manier daarvoor is de thematische wandeling door de stad. De zestiende eeuw is een bijzondere eeuw geweest, en dit geldt zeker voor Brugge: keizer Karel, een opflakking van de handel, een bloeiend kunst- en intellectueel leven, het humanisme, de godsdienstoorlogen.

De wandelgids zoekt de huizen op van belangrijke zestiende eeuwse Bruggelingen: de bezoeker leert meer over bekende en minder bekende inwoners en legt een ongewoon parcours af langsheen herkenbare en onherkenbare 16de eeuwse woonplaatsen. (er is ook een Franse editie)

Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen
Grote Markt 46
9100 Sint-Niklaas
of in de boekhandel
60 pagina's, 4 kleurendruk
Prijs: 250,- bcf

BAYERNWALD: HET CROONAERTBOS IN DE EERSTE WERELDOORLOG

In de zomer van 1971 zijn André Becquart en zijn zoon Ignace aan het jagen in het Croonaertbos te Wijschate (Heuveland), op de grens met Voormezele (Ieper). Wanneer ze de vermoedelijke schuilplaats van een gewond konijn beginnen uit te graven, gaat de grond plotseling schuiven en wordt een diepe schacht zichtbaar. Eigenaar Becquart vraagt een aan-nemer om deze gedeeltelijk vrij te maken en laat meteen ook de vier aanwezige bunkers op het domein uitgraven, terwijl er zelfs nieuwe loopgraven worden aangelegd.

Het Frauenlobmuseum is geboren. Tussen 1972 en 1986 zakken tien-duizenden bezoekers af naar het Becquartdomein en naar diens museumcollectie, waar allerhande gevonden wapentuig wordt tentoongesteld. Na Becquart's overlijden geraakt de site in verval tot de gemeente Heuveland in 1998 denkt aan restauratie en hiertoe de 'Association for Battlefield Archaeology in Flanders' (ABAF) contacteert. In de loop van 1999 verricht ABAF in Britse en Duitse legerarchieven een diepgaand historisch onderzoek rond het Croonaertbos en voert er tevens een aantal voorbereidende werken uit.

Deze beslaan onder meer een eerste wetenschappelijk onderzoek van de mijnschacht, het intekenen van de bunkers in betonstenen en het opsporen van het origineel loopgraafstelsel. De resultaten van dit historisch-archeologisch totaalonderzoek leest u in de ABAF-Studie-II: 'Bayernwald: Het Croonaertbos in de Eerste Wereldoorlog'.

Gelegen op een vooruitgeschoven hoogte van de Wijschate heuvelkam is 'Bois Quarante' (40 m hoog) of 'Beilwald' (bijlvormig bos) in 1914 voorbestemd om een belangrijke plaats in te nemen bij de vorming van de frontlijn ten zuiden van Ieper. Franse

en Beierse eenheden leveren er van 12 tot 16 november ongemeen bloedige gevechten, die in het voordeel van deze laatste worden beslecht. Ter herinnering aan de glorieuze novemberdagen wordt 'Beilwald' twee maanden later omgedoopt tot 'Bayernwald'. Van 1914 tot de zomer van 1917 werpt het bos zich voor de Britten op als een onneembare vesting. Aan Duitse zijde hebben de problemen in 1915-16 voornamelijk te maken met de immer natte loopgraven, waarbij ook de Britse beschietingen voortdurend herstellingen noodzakelijk maken. Daarnaast speelt zich onder de anders vrij rustige frontsector nog een tweede oorlog af: de mijnenoorlog. Net zoals bij de naburige Hollandse Schuur en Sint-Elooi menen de Duitsers hier op grote diepte te worden ondergraven en bouwen daartoe verschillende luisterschachten. In 1916-17 proberen ze ook meer te weten te komen over het werk van de Britten door het organiseren van tientallen raids. Maar de Britten sturen eveneens patrouilles uit, waarbij verschillende krijgsgevangenen worden gemaakt. Na de ontploffing van 19 dieptemijnen op 7 juni 1917 belandt Bayernwald ver achter de Britse linies. In het voorjaar van 1918 komen de Duitsers terug en maken meteen ook hun verste opmars in westelijke richting. Ze hebben echter hun beste krachten verspeeld, waarna het bos op 28 september 1918 definitief wordt ontzet door eenheden van de Britse 34ste Divisie.

Na een volledig overzicht van alle krijgsverrichtingen rond Bayernwald worden in het tweede deel van het boek een aantal aspecten nader bestudeerd en doorgetrokken naar het terreinonderzoek. In een eerste artikel wordt uitgebreid ingegaan op de tot de verbeelding sprekende mijnenoorlog rond het bos, waarbij onder meer ook het onderzoek van de beruchte schacht aan bod komt. Vervolgens hebben we het over de 400m range ondergrondse Britse infanterieverbinding die de 250ste Tunnelling Company hier in 1916-17 uitwerkt op een diepte van 15m naar de eerste lijn voor het Croonaertbos. Het derde artikel

behandelt de geschiedenis en de typologie van de bunkers en loopgraven die zich op het domein bevinden of dat althans nog zouden moeten.

Een volgend item is den gewijd aan 'Croonaert Chapel Cemetery' en het monument voor de Franse 1ste Jagers Te Voet, beiden tegenover het bos.

In een vijfde bijdrage komt het vermeende verblijf in Bayernwald van soldaat Adolf Hitler aan bod, zijn schilderij van de Croonaert en zijn bezoek aan de plaats in 1940. Het boek wordt afgerond met de man die het Croonaertbos wereldberoemd maakte Meester André Becauart.

De tekst van het eerste deel is van de hand van Lic Jan Vancoillie, specialist Duitse krijgsverrichtingen, terwijl het tweede deel wordt uitgewerkt door Lic Franky Bostyn, auteur van 'Beecham Dugout'. Johan Vandewalle zorgde voor de foto's en de tekeningen.

Technische gegevens:

Formaat: 24,5 x 17,5 cm

Omvang: ca.148 bladzijden met ca.150 foto's

Gedrukt op maco 130 gr mat

Harde geplastificeerde kaft in vierkleurendruk

Afwerking: ingenaaid.

Prijs: 790 BEF

Verzendingskosten in postpakket: 140 BEF

Association for Battlefield

Archaeology in Flanders

tel: 057/46.62.35

fax: 057/46.75.23

Tentoonstellingen

Marjan Buyle

DE GOUDEN EEUW

VAN BRUSSEL.

WANDTAPIJTEN VAN DE SPAANSE KROON

Vijfhonderd jaar na het hoogtij van de Brusselse tapijtweefkunst biedt het jaar 2000 een unieke kans om het gouden tijdperk van deze kunstnijverheid te vieren. De faam van de geraffineerde en met gouddraad opgehoogde wandtapijten reikte tot ver buiten de grenzen van de Zuidelijke Nederlanden. Brusselse ateliers als dat van Pieter van Edingen alias van Aelst of Pieter de Pannemaker waren vermaard omwille van hun groot vakmanschap. De wandtapijten vonden hun inspiratie in de ontwerpen van gerenommeerde kunstenaars uit die tijd, zoals Jan van Roome, Colyn de Coter en Bernard van Orley. Geen enkele huidige verzameling kan deze schittering beter illustreren dan de collectie die in de 15de eeuw ontstond onder de Katholieke Koningen en werd voortgezet door Keizer Karel en zijn opvolgers.

Op hun reizen doorheen Europa verzorgden deze wandtapijten hun illustere eigenaars. Ze versierden zowel paleizen als kerken, waar ze het rijke decor vormden voor belangrijke liturgische ceremonieën. Een hele zomer lang zijn deze prachtige tapijten opnieuw te bewonderen in hun geboortestad. Ze versieren er de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal, die na een lange restauratieperiode opnieuw opgesteld werd. De prachtige geweven taferelen zijn een mooi voorbeeld van de typische monumentale stijl die zich in Brussel ontwikkelt bij het begin van de 16de eeuw.

De stijl is aanvankelijk nog gotisch van inspiratie, maar op het einde van het tweede decennium treedt de invloed van de Renaissance meer en meer op de voorgrond.

Alle getoonde wandtapijten behoren tot de groep van devotietapijten. *De Geboorte van Jezus*, het alleroudste

tapijt van de Spaanse verzameling dat toebehoorde aan Isabella de Katholieke, opent de reeks. Andere meesterwerken zijn de *Mis van de heilige Gregorius*, het *Leven van de heilige maagd* en twee tapijten uit de *Devotie van O.L.Vrouw*, de zogenaamde 'pañós de oro' of gouden weefsels, echte triptieken van zijde en goud.

Voor de eerste maal worden twee volledige reeksen getoond: de *Geschiedenis van Johannes de Doper* en de *Geschiedenis van David en Batseba*. Het geheel wordt afgerond met een *Passiereeks* die keizer Karel erfde van zijn tante, Margaretha van Oostenrijk. Enkele van die weefsels zijn van de hand van Bernard van Orley.

De prachtig geïllustreerde catalogus bevat bijdragen over de devotietapijten en de totstandkoming van de Spaanse Koninklijke Collectie, Brussel Gouden Tijd en Ijzeren Tijd, wevers en patroonschilders in Brussel rond 1500, overeenkomsten tussen Brusselse wandtapijten en retabels, het kostuum op Brusselse wandtapijten van het einde van de 15de eeuw en tenslotte de techniek en conservatie van wandtapijten.

De tentoonstelling gaat door in de Brusselse kathedraal van maandag tot vrijdag van 10 tot 18u, zaterdag van 10 tot 16u en zondag van 14 tot 19u.

Chris De Maegd

TUINEN UIT RUBENS' TIJD IN HAMM (DUITSLAND)

In het najaar loopt in het Gustav Luebecke Museum in Hamm – tussen Munster en Dortmund – een tentoonstelling onder de titel *Gärten und Höfe der Rubens-Zeit*. Met name wordt in prenten, schilderijen en sculpturen een beeld gegeven van de tuinkunst in de zuidelijke Nederlanden tijdens de tweede helft van de 16de eeuw en de eerste helft van de 17de eeuw.

Onze streken waren in de 16de eeuw vermaard omwille van plantkundige als Busbecquius, Clusius, Lobelius en Dodonaeus of de apothekerstuinen van Pieter van Coudenberg in Antwerpen of Jan Hermans in Brussel. Maar ook de aristocratie, de legisten en de rijke burgers waren geboeid door de schoonheid van planten en bloemen, en legden naast de tuinen bij hun stedelijke residenties ook tuinen aan voor nut en voor sier bij de zetel van hun heerlijkheden of hun

hoven van plaisantie. Tuinen werden een middel om zijn rijkdom en status te uiten, het toneel van vertoon en een plek van vermaak. Ze hoorden bij de hofcultuur van die dagen.

De renaissance ideeën over de welvaart van het leven op het land en de invloed van humanisten die het belang van het *otium* onderlijnden zijn gemakkelijk te traceren. Door de opstand, de scheiding en de oorlog van de 16de eeuw gingen veel tuinen, vooral in het Antwerpse verloren, maar toen de welstand zich danzij het Twaalfjarig Bestand (1609) en de Vrede van Munster (1647) herstelde, volgden ook de tuinen.

Vanzelfsprekend blijft in werkelijkheid niets van deze tuinen over, hun efeemer karakter is immers bekend. Daarom moet men, om er iets over te vernemen archieven, eigentijdse literatuur en iconografie raadplegen. De beelden die men in Hamm zal zien zullen de kennis verhogen van dit al te slecht bekend en ondergewaardeerd stuk Vlaams erfgoed. De catalogus die de tentoonstelling begeleidt zal verschillende aspecten van deze tuinkunst belichten: ondermeer de bloe-

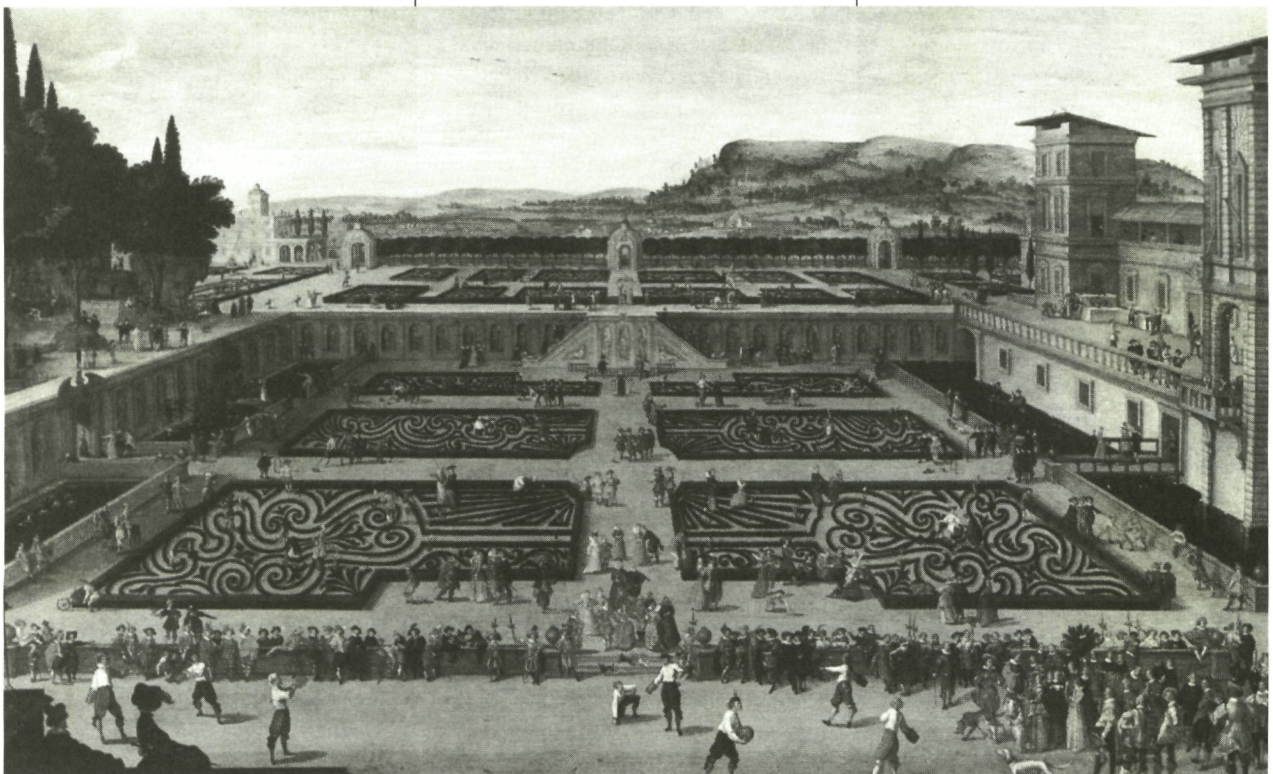
men en planten en het gebruik dat men er van maakte, de tuinbeelden, fontein en de grotten, de vermakelijkheden in tuinen, de afbeeldingen van tuinen op kunstkabinetten en muziekinstrumenten.

Gärten und Höfe der Rubens-Zeit
Gustav-Lübcke Museum

Neue Bahnhofstrasse 9
59065 Hamm

Van 15 oktober 2000 tot tot 14 januari
2001 dagelijks open van 10 tot
18 uur, op woensdag tot 20 uur.
Gesloten elke maandag en op 24, 25
eb 31 december 2000.

Toegang 12 DM, groepen 10 DM,
gids en toegang voor groepen van
maximaal 25 personen 80 DM.
Catalogus: circa 50 DM

Inge Roossens

Beschermingen

MONUMENTEN, LANDSCHAPPEN, STADS- EN DORPSGEZICHTEN, BESCHERMD IN FEBRUARI 2000 (vervolg)

MERELBEKE: Hundelgemsesteenweg 317, Tramstation (Personeelswoning)
Monument, 2 februari 2000

In originele toestand bewaarde 'dienstwoning voor stationschef' van de N.M.V.B. uit 1897. Materiële getuige van de verdwenen buurtspoorweg-tramlijn Gent-Merelbeke die voor de sociaal-economische ontwikkeling van Merelbeke en omringende gemeenten van groot belang is geweest.

OD-HEVERLEE, Het Zoet Water
Landschap 2 februari 2000

Het Zoet Water behoort tot de onmiddellijke omgeving van het 'Spaans Dak', de kapel van Onze-Lieve-Vrouw-van-Steenbergen en het boswachtershuis, eeuwenoude gebouwen, die samen met de vijvers, de hellingen van het Kouterbos, de oude dreven en weilanden, een bijzonder pittoresk geheel vormen.

De beboste percelen herbergen een ongewoon groot aantal plantensoorten. Bijzonder merkwaardig maar tevens kwetsbaar is de rijke mossenflora. Omwille van de specifieke, asymmetrische valleivorm heeft de site ook een grote geomorfologische waarde.

KEERBERGEN, Het Pommelsven
Landschap 2 februari 2000

Het Pommelsven is een relict van het complex van heiden en dennenbossen op de duinenrij die tussen Mechelen en Aarschot de noordrand van de 'Vlaamse Vallei' begrenst. In de heidevegetatie komen zeldzame soorten voor, met name trekrus en klokjesgentiaan.

MERELBEKE (Munte): Torrekensstraat, Kerkhof en motte met grafkapel
Monument 10 februari 2000

Vrij gaaf bewaard middeleeuws aarden monument met een neerhof, site van de vroegere "eigenkerk" en een opperhof, nu calvarieberg. Bovenop de motte vervangt een grafkapel van omstreeks 1879-1881 een calvariekapel uit 1786.

MERELBEKE (Munte): Kasseiweg Asselrouter
Monument 10 februari 2000

De gekasseide weg, gelegen op een kouterrug, is een deel van een historisch wegenpatroon.

MERELBEKE (Schelderode): Dorpskern Schelderode
Dorpsgezicht 10 februari 2000

De dorpskern van Schelderode heeft zich ontwikkeld bij een feodaal centrum aan de rechteroever van de Schelde. In zijn huidige voorkomen is de dorpskern als kasteeldorp goed bewaard gebleven. De bebouwing aan de Gaversesteenweg, het Schelde-

rodeplein en de Scheldeweg omvat landelijke woningtypes en dorpshuizen uit de 19de-20ste eeuw.

MERELBEKE (Schelderode): Schelderodeplein 8-9, Kasteel van Schelderode, kasteelpark en aanhorigheden met inbegrip van kasteelmuren en toegangspoort
Monument 10 februari 2000

Het kasteel (1864-1865) naar ontwerp van de kunstenaar Florimond Van de Poele is een fraaie en kwalitatief hoogstaande uiting van Bethuniaanse neogotiek. Als feodaal centrum van een 13de-eeuwse heerlijkheid heeft deze site bijgedragen tot de ontwikkeling van de dorpskern van Schelderode.

MERELBEKE (Schelderode): Gaversesteenweg 512, Pastorie
Monument 10 februari 2000

Landelijke pastorie uit het derde kwart van de 18de eeuw van één bouwlaag met oudere structurele elementen. De pastorie bezit een ommuurde en deels beboomde pastorietaan met sporen van een symmetrische aanleg.

MERELBEKE (Schelderode):
Gaversesteenweg 611, Voormalige
hoeve
Monument 10 februari 2000

Burgerhuis uit de tweede helft van de 19de eeuw met gewitte bepleisterde voorgevel in neoclassicistische stijl. Het interieur bewaart nog elementen van de oorspronkelijke aankleding.

MERELBEKE (Schelderode):
Gaversesteenweg 478-480,
Huis *Monument 10 februari 2000*

Lage, bakstenen woning van één bouwlaag met oude kern, voormalig bestanddeel van het kasteeldomein. Het huidig voorkomen is bepaald door aanpassingen in de tweede helft van de 19de-begin 20ste eeuw.

AARSCHOT: Pastoor Dergentlaan -
Grote Laakweg, Sluisje op de Grote Laak
Monument 29 februari 2000

Enig overgebleven, kleine sluis die reeds vóór 1550 functioneerde in het belangrijke waterhuishoudingssysteem - verdediging, scheepvaart en stuwning van de watermolens - in en rond de stad Aarschot.

GENT: Louis Pasteurlaan nr. 2 -
Godshuizenlaan nr. 4, Klinische
Instituten
Monument 29 februari 2000

De Klinische en Poliklinische Instituten vormen een belangrijk onderdeel van de wetenschappelijke "Instituten van de Bijloke" die ingenieur-architect Louis Cloquet in 1899-1900 realiseerde voor de Gentse universiteit. Ze vormen een gaaf bewaarde entiteit in eclectische stijl.

MERELBEKE, Munteplein,
Sint-Bonifatiuskerk
Monument 29 februari 2000

Religieus bouwwerk uit 1865 in neo-Romaanse stijl naar ontwerp van architect E. de Perre-Montigny. De polychrome neogotische beschildering in het koor en op de wanden achter de zijaltaren getuigt van kunstzinnig vakmanschap.

MERELBEKE, Munteplein 5,
Kloosterhuis en dorpschool
Monument 29 februari 2000

Kleinschalige lagere katholieke dorpschool met bakstenen kloosterhuis (1905) binnen de pastorietaanbouw, gebouwd naar ontwerp van architect Vande Velde uit Oudenaarde. Het kloosterhuis bewaart een originele binnenindeling en aankleding. Huiskapel met neogotische polychromie.

MERELBEKE, Ruspoel 5-7, Hoeve met oliemolen
Monument 29 februari 2000

Landelijk, bakstenen gebouwencomplex met U-vormige aanleg uit het begin van de 19de eeuw. De oliemolen is een zeldzaam voorbeeld van een niet gemechaniseerde maalinstallatie aangedreven door paarden. De gekasseide rondgang bleef gedeeltelijk bewaard in het bedrijfsgebouw.

MERELBEKE, Zink 1-3, Twee huisjes en bakhuis
Monument 29 februari 2000

Hoefetje met losse bestanddelen in gewitte baksteenbouw met boerenhuis en kenmerkende aanhorigheden zoals het bakhuis, met authentiek voorkomen.

MERELBEKE, Munteplein en Ruspoel,
Kasseiwegen
Monument 29 februari 2000

Het gekasseid wegdek van het Munteplein en het gedeelte van Ruspoel zijn een onderdeel van een historisch wegenpatroon dat de kouterrug van Munte dwarst.

MERELBEKE, Dorpskern Munte
Dorpsgezicht 29 februari 2000

De dorpskern van Munte wordt gekarakteriseerd door veel open ruimte en een bebouwing met overwegend agrarisch karakter. De dorpshuizen dateren van de 18de tot het begin van de 20ste eeuw. De St.-Bonifatiuskerk domineert het dorpsbeeld.

RONSE: Grote Markt 28-29, Huis Joly
Monument 29 februari 2000

Het "Huis Joly" is een uniek architecturaal ensemble met tuin gerealiseerd door Edouard Joly (1867) met een neoclassicistisch woonhuis en een sterk contrasterend historiserend achterhuis. De artistieke kwaliteiten van het "Huis Joly" komen vooral tot uiting in de rijkelijke arduinen geveldecoratie en in het interieur.

Buitenkrant

Inge Roossens

BELFORTSITE

Sedert 1 december 1999 is Vlaanderen twee maal vertegenwoordigd op de Werelderfgoedlijst van de Unesco. Naast de *begijnhoven*, die sedert 2 december 1998 internationale bescherming genieten, werd tijdens de vergadering van het Comité van het Werelderfgoed in Marrakech (Marokko) beslist om ook de *belforten* aan deze lijst toe te voegen.

Op de website van de Afdeling Monumenten en Landschappen van de Vlaamse Gemeenschap (www.monument.vlaanderen.be) die in de zomer van vorig jaar werd opgestart, werd een gloednieuwe deelsite gelanceerd over deze belforten.

NIEUW is de afwisseling van informatie en animatie. Bewegende beelden en videofragmenten geven een goede kijk op de werking van het tijdmechanisme in de belforttoren en de werking van een beiaard. De beelden zijn voorzien van bijhorende muziek. Voor jeugdige surfers is er een virtuele zoektocht in het belfort.

Deze *belfortsite* is rechtstreeks te bereiken via de url:
www.monument.vlaanderen.be/belfort/index.htm

U vindt er de volgende rubrieken:

Belfort

Het ontstaan en de geschiedenis van het belfort, de beiaard, folklore, het tijdmechanisme, de types belforten,...

Werelderfgoed

Welke belforten zijn beschermd als Werelderfgoed: de volledige lijst voor Vlaanderen en Wallonië.

Wat betekent het statuut van Werelderfgoed voor de belforten en begijnhoven?

Restauratie

De restauratie van het belfort van Veurne werd van nabij gevolgd. Alle stappen in de restauratie worden uitgelegd aan de hand van foto's en tekeningen.

Zoektocht

Een zoektocht voor jongeren naar de verborgen oorkonde in het belfort. Hierbij werd gebruik gemaakt van 360°-beelden die een indruk bieden van het interieur van het belfort.

Muziekshop

Hier kunt u opnames beluisteren van de beiaarden van Antwerpen, Gent, Brugge en Deinze.

De belfortsite maakt deel uit van de algemene website over Monumenten- en Landschapszorg in Vlaanderen (www.monument.vlaanderen.be of www.landschap.vlaanderen.be).

U vindt er alle informatie over Monumenten- en Landschapszorg in Vlaanderen met onder meer de beschermde monumenten, landschappen, stads- en dorpsgezichten, informatie over restauratie- en onderhoudspremies...

Actueel op de site is het overzicht van de gemeenten die hun deelname aan de Open Monumentendag op 10 september hebben gevestigd. Binnenkort zal de site een eerste overzicht bieden van de monumenten die dit jaar worden opgesteld.

Luc Tack

DE NEDERLANDSE RESTAURATIEBEURS – 17, 18 EN 19 MEI 2001

Op initiatief van een aantal belangrijke, deels overkoepelende organisaties en instellingen op het vakgebied van restauratie, monumentenzorg, beheer en behoud van het cultureel erfgoed in Nederland, wordt in mei 2001 deze restauratievakbeurs gehouden in de Brabantse te 's-Hertogenbosch.

Deze Nederlandse Restauratiebeurs vormt een communicatieplatform en een zakelijk marktplaats voor mensen, organisaties en bedrijven die op een of andere wijze te maken hebben met restauratie, monumentenzorg, beheer en behoud van het cultureel erfgoed.

Het beursaanbod is veelzijdig en afwisselend. Deelnemers brengen gespecialiseerde producten, diensten en een schat aan kennis en ervaring naar de beurs. Topinstellingen op het terrein van behoud en ontwikkeling van het cultureel erfgoed presenteren zich en verschaffen informatie.

Ter verbreding van het draagvlak van de beurs wordt een interessant omlijstend programma ontwikkeld voor deelnemers en bezoekers. In congresvorm, in workshops en op andere wijze worden thema's behandeld zoals nieuwe technologie, verspreiding van kennis en vakmanschap, monumenten van de toekomst etc.

Onderwerpen als een Interieurmanifestatie en het integraal instandhoudingsregime worden voor het geïnteresseerde publiek toegankelijk gemaakt.

Nadere informatie/contactpersonen

Managementteam
De Nederlandse Restauratiebeurs
2001
Postbus 1
5430 AA Cuijk

Raoul Hijn
tel. 0485 – 322922
fax 0495 – 322944
e-mail info@restauratiebeurs.nl

Dedy van der Waal
tel. 073 – 6293279
fax 073 – 6293290
e-mail D.v.Waal@brabantthalle.nl

Informatie, actualiteiten, beursdeelname, ontwikkeling omlijstend programma en beursnieuws:
www.restauratiebeurs.nl

Basiel Eeckhout

Heraldiek

VLAAMSE HERALDISCHE RAAD

De Vlaamse Heraldische Raad behoort tot de Afdeling Monumenten en Landschappen

- bereidt de adviezen voor over de officiële wapens en vlaggen van de gemeenten en provincies
- verleent advies over andere heraldische en vlaggendeskundige aangelegenheden
- geeft uitvoering aan het decreet in verband met het erkennen van oude en het toekennen van nieuwe familiewapens.

De heer Johan Sauwens, vlaams minister verleende bij besluit dd. 30 januari 2000 aan de Vlaamse Heraldische Raad een eigen wapen en zegel

MINISTERIEEL BESLUIT HOUDENDE VASTSTELLING VAN HET WAPEN EN HET ZEGEL VAN DE VLAAMSE HERALDISCHE RAAD

DE VLAAMSE MINISTER VAN BINNENLANDSE AANGELEGENHEDEN, AMBTENARENZAKEN EN SPORT,

Gelet op de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen, gewijzigd bij de wet van 8 augustus 1988;

Gelet op het besluit van de Vlaamse regering van 13 juli 1999 tot bepaling van de bevoegdheden van de leden van de Vlaamse regering;

Gelet op het advies van de Vlaamse Heraldische Raad, van 29 maart 1999.

BESLUIT :

Artikel 1. Aan de Vlaamse Heraldische Raad wordt een wapen toegekend :

1. het wapen waarvan de afbeelding als bijlage in tweevoud bij dit Besluit is gevoegd.

De beschrijving luidt als volgt: Doorsneden van sabel en van lazuur, over alles heen een kraanvogel van zilver, gebekt en gepoot van goud, houdend een schildje van zilver in de opgeheven rechterpoot. Het schild getopt met de kroon van een wapenkoning en geplaatst op twee schuin gekruiste herautstaven van goud, bezaaid met Vlaamse leeuwen, en met uiteinden van sabel.

De traditie houdt voor dat de kraanvogel bij de vergaderingen in het die-renrijk de wacht optrekt. Om te voorkomen dat hij zou wegdommelen, houdt hij een steen in de opgeheven poot. Als hij dan toch door slaap wordt overmand, valt de steen en schrikt hij op van het geluid. Daarom geldt de kraanvogel als symbool van waakzaamheid. De kraanvogel draagt ook een genealogische betekenis. Het begrip "pedigree" (pied-de-grue), een synoniem voor stamboom, vindt zijn oorsprong in het Franse pied-de-grue, waarmee men in de middeleeuwen het genealogische schema aanduidde.

Zich baserend op deze tradities, koos de Vlaamse Heraldische Raad, die de opdracht heeft om de heraldiek in Vlaanderen te bewaren en bewaken, de kraanvogels als wapenteken. Om zijn bevoegdheidsdomein aan te geven, kreeg hij geen steen maar een blanco schildje in de opgeheven poot.

De uitwendige versierselen zijn ontleend aan de wapenkoningen van weleer.

Da wapenkoninglijke kroon gaat terug tot de Bourgondische tijd.

Aanvankelijk had hij vier en vanaf de 18de eeuw acht kruisjes, waarvan er slechts vijf zichtbaar zijn. De herautstaven werden werkelijk gebruikt bij staatsceremonies. De staf van de wapenkoning van Vlaanderen berust tot op vandaag in de Schatzkammer van de Weense Hofburg. Hij is bezaaid met klauwende Vlaamse leeuwen.

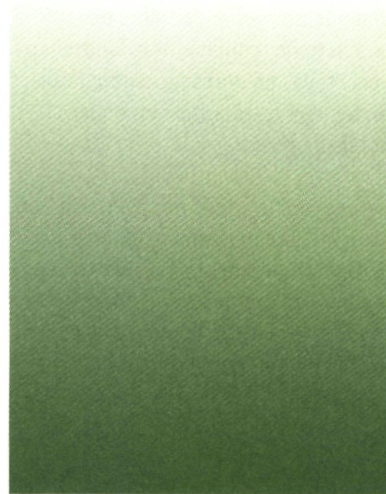
2. het zegel, waarvan de afbeelding als bijlage in tweevoud bij dit Besluit is gevoegd, draagt het wapen van de VHR, met de legende "Vlaamse Heraldische Raad."

Artikel 2. Een afbeelding van het wapen en het zegel wordt bewaard door het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Leefmilieu en Infrastructuur, Administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting en Monumenten en Landschappen, afdeling Monumenten en Landschappen en één door de Vlaamse Heraldische Raad.

Brussel, 30 januari 2000

De Vlaamse minister van Binnenlandse Aangelegenheden, Ambtenarenzaken en Sport,

JOHAN SAUWENS

E. Goedleven

DE MONUMENTEN- WANDELING VAN DE 20STE GORDEL - 3 SEPTEMBER 2000

"De Gordel" is een grandioze actieve sportmanifestatie, die elk jaar begin september op een bijzondere wijze de Vlaamse aanwezigheid in de rand van Brussel in de kijker stelt.

Telkens nemen zowat 100.000 sportieve Vlamingen actief deel aan dit grootse sportfeest. In 2000, is het de 20ste keer dat de Gordel wordt georganiseerd: een goede reden om er een bijzondere feesteditie van te maken. Ook de Afdeling Monumenten en Landschappen wil aan dit feest zijn steentje bijdragen, in de vorm van een monumentenwandeling en een historische sportanimatie.

De grote monumentenwandeling is 16 km lang. Ze begint en eindigt in het trefpunt te Sint-Genesius-Rode. De eerste controlepost bevindt zich in de Boesdaelhoeve. Deze gesloten hoeve werd reeds vermeld in 1304. Ter gelegenheid van de 20ste Gordel, zal er een tentoonstelling "20 jaar De Gordel" plaatsvinden.

DE GEZINS-MONUMENTEN- WANDELING

7 km, beginpunt Sint-Gertrudishoeve
De minder geoefende wandelaars of wandelaars met kinderen kunnen 1 km voorbij halfweg in de grote monumentenwandeling instappen. Ze melden zich wel eerst bij het trefpunt te Sint-Genesius-Rode. Er is een pendeldienst met bussen van De Lijn vanaf 8.00 uur tot 15.00 uur, die de wandelaars ononderbroken van bij het trefpunt in Sint-Genesius-Rode

naar het beginpunt van de gezins-monumentenwandeling aan de Sint-Gertrudishoeve brengt. In het trefpunt te Sint-Genesius-Rode wordt aan de wandelaars gratis een vouwblad overhandigd over de monumenten die langs de gezins-monumentenwandeling gelegen zijn.

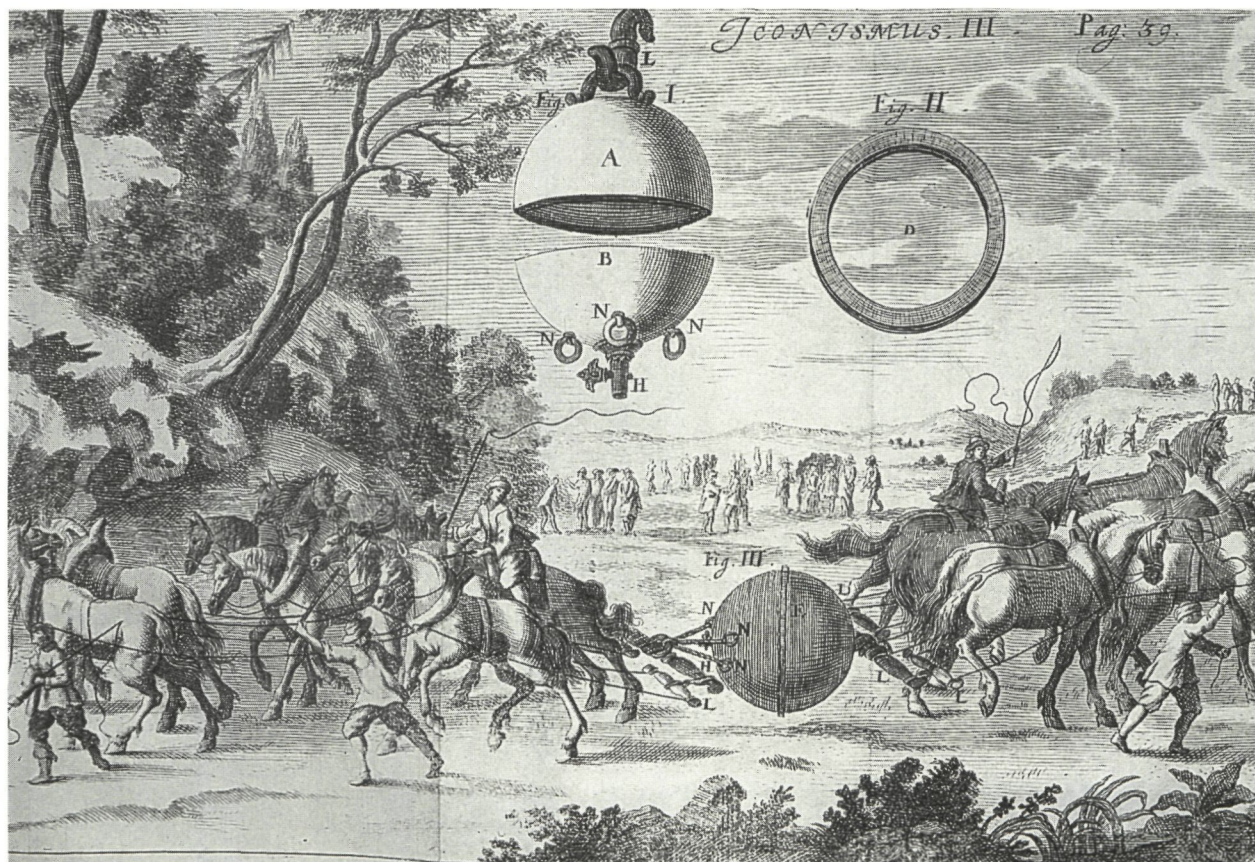
Sint-Gertrudishoeve

De gezins-monumentenwandeling begint aan de "Sint-Gertrudishoeve" in de Sint-Gertrudislaan, een enorme halfgesloten hoeve uit 1835 met gebouwen van baksteen onder zadeldaken. De hoeve is prachtig gelegen tussen de velden.

Kasteel van Revelingen

Dit kasteel van halfweg de negentiende eeuw ligt temidden van een uitgestrekt domein waarmee het een uiterst belangrijk en boeiend geheel vormt. De "Gordel" biedt een unieke kans om door dit prachtig domein te wandelen.

Prent uit "Technica curiosa" van Casper Schott (1664) waarop de trekproef met de 16 paarden wordt uitgebeeld.

Zevenbronnen

De "Molen van Zevenbronnen" is gesticht in 1402.

De huidige gebouwen dateren uit het midden van de negentiende eeuw.

Bij wijze van uitzondering zal het mogelijk zijn om het interieur van de molen te bezoeken.

De molen ligt in het prachtige landschap, gevormd door een reeks van vijvers, aangelegd door de monniken van de Augustijnerpriorij, die verdween tijdens de Franse Revolutie.

De kartonfabriek Winderickx of Herisemmolen

Fabrieksstraat te Alseberg

De heuvelachtige streek van Zenne en Zoniën met zijn snelstromende beekjes, was zeer geschikt voor de inplanting van watermolens.

De vallei van de Molenbeek was vanaf de zestiende eeuw de bakermat van de papijnijverheid in ons land.

De Herisemmolen was een combinatie van een landbouwbedrijf met een ambachtelijke papijnijverheid. Vanaf

1858 werd de stap gewaagd naar de kartonfabricage. In de gebouwen zijn nog machines uit 1860, toen men er nog hoofdzakelijk handgeschepte producten maakte.

Vanaf 1873 werd overgeschakeld naar een gemechaniseerde productie.

Met het oog op het onderhoud van deze productie, kwam er ook een schrijnwerkerij en een smidse.

In 1882 werd het bedrijf uitgebreid en werd de drijfkracht van de watermolen grotendeels vervangen door die van een stoominstallatie.

De waterwielen bleven wel in gebruik. De Herisemmolen is in de loop van de laatste jaren gerestaureerd en ingericht als industrieel museum. Een aantal machines zijn terug op gang gebracht en er kan opnieuw karton worden gemaakt.

Op de weilanden van de Herisemmolen wordt tijdens de Gordel een historische sportanimatie georganiseerd met Brabantse trekpaarden. Het hoogtepunt van deze animatie is de proef met de Maagdenburgse bollen.

Onze-Lieve-Vrouwkerk van Alseberg

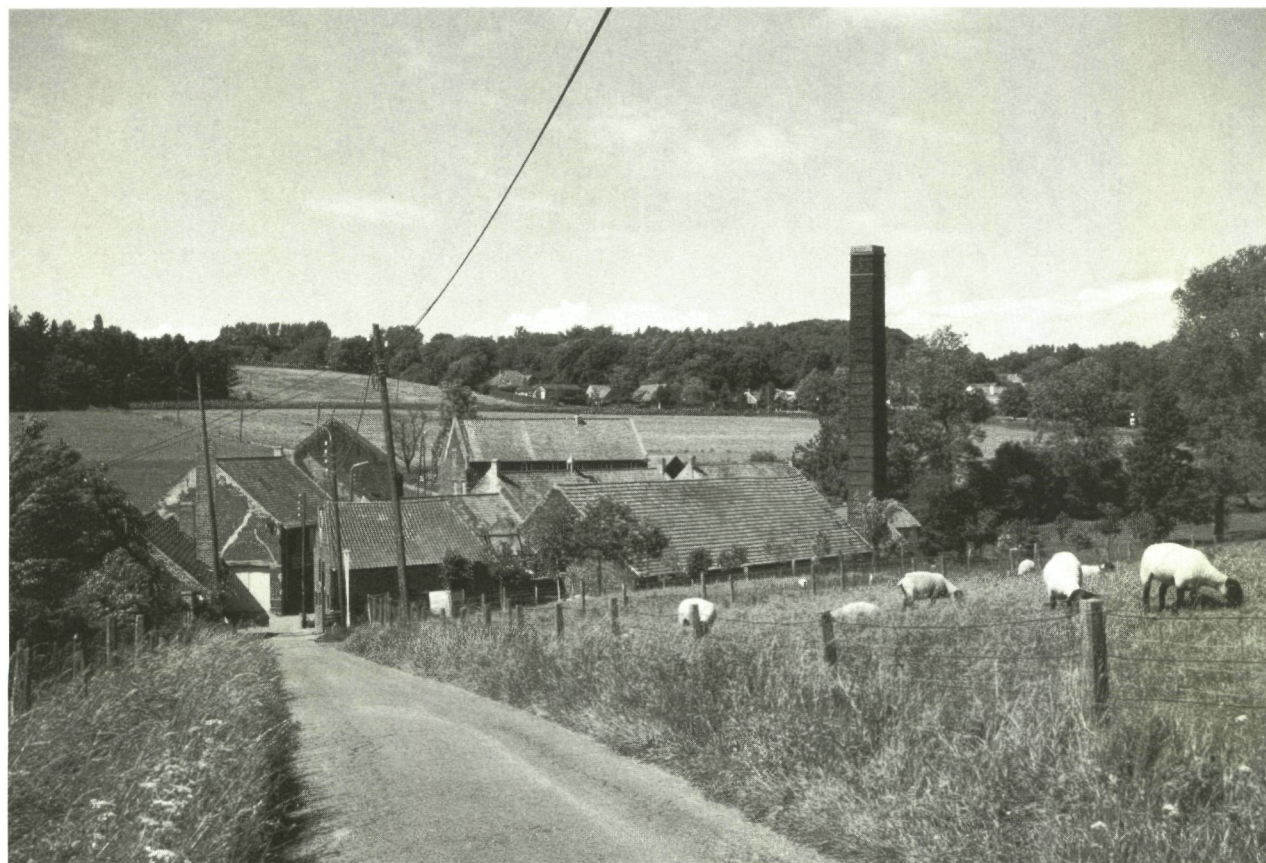
Deze prachtige gotische kerk, gebouwd vanaf de veertiende eeuw en voltooid in de zestiende eeuw, is ingeplant halverwege een steile heuvel die de omgeving beheerst. Deze "Alseberg" is ook goed bekend bij de sportliefhebbers. Hij wordt immers dikwijls beklommen tijdens wielervedstrijden, zoals de "Brabantse Pijl".

DE HISTORISCHE SPORTANIMATIE

De proef met de Maagdenburgse bollen in de Herisemhoeve.
(Fabrieksstraat Alseberg)

Na ongeveer twee derde van de gezins-monumentenwandeling bereikt de wandelaar de Herisemmolen. Hier is een rustpauze ingeschakeld. Terwijl de wandelaar even uitblaast, worden demonstraties gegeven met Belgische Trekpaarden: het levend erfgoed, hier gepresenteerd door Stoeterij Diepensteyn van Brouwerij Palm. De demonstraties vergen van de

Herisemmolen, Fabrieksstraat, Alseberg

meners van de paarden zowel een grote behendigheid als een goede lichamelijke conditie. Wandelaars die nog wat energie over hebben, kunnen hun krachten meten met de trekpaarden: twintig man tegen een koppel paarden.

Het hoogtepunt van de animatie is de proef met de Maagdenburgse bollen. Deze bollen zijn een alom bekende klassieker uit de lessen van natuurkunde.

De Duitse geleerde, diplomaat en burgemeester, Otto von Guericke (Maagdenburg 1602 - Hamburg 1686) wilde aantonen dat de luchtdruk veel groter is dan men wel denkt.

Hij ontwierp twee halve bollen met een diameter van 60 cm, die hij naadloos tegen mekaar plaatste. Met een vacuumpomp verwijderde hij de lucht, zodat de beide halve bollen door de luchtdruk stevig tegen elkaar werden gedrukt en samen een volledige bol vormden. In 1661 deed hij de bekende trekproef met 16 paarden: 8 aan elke halve bol. De luchtdruk bleek zó groot te zijn dat de 16 paarden de beide helften niet uit elkaar konden trekken.

Op 22 oktober 1994 werden op de Grote Markt te Brussel twee proeven ondernomen om de halve bollen uit een te trekken met 16 trekpaarden. Beide pogingen mislukten. Een tweede poging, ondernomen in Doornik op 30 maart 1996, mislukte eveneens. Inmiddels werd met 16 trekpaarden geoefend, zodat de poging van 3 september 2000 een kans op slagen heeft. Een eerste proef heeft plaats omstreeks 11.30 uur en een tweede om 14.30 uur.

Het Otto-von-Guericke-gezelschap uit Maagdenburg zal streng toezicht houden op de proef. Het stelt hiervoor een exacte kopie van de originele bollen ter beschikking. Een gekostumeerde delegatie met onder meer Otto von Guericke en zijn gezellen houdt niet alleen nauwlettend toezicht op de ernst en historische getrouwheid van de poging, maar zal deze ook zelf leiden.

Vanaf de Herissemolen is het nog drie km wandelen tot het trefpunt in Sint-Genesius-Rode.

Marjan Buyle

DE RETABELROUTE

Het concept van een parcours waarbij de mensen naar de kunstwerken toegegaan, eerder dan de kunstwerken te verplaatsen naar een centrale tentoonstelling, komt tegemoet aan de bekommernis om deze fragiele objecten te beschermen. Manipulaties en gevaarlijke transporten worden aldus vermeden. Een retabel gaan bekijken in zijn meestal oorspronkelijke plaats in de kerk, is een gans eigen belevenis. Het publiek wordt zo ook bewust gemaakt van de kwetsbaarheid en de onvervangbaarheid van de kunstwerken.

Het zopas gepubliceerde M&L Cahier *Vlaamse en Brabantse Retabels in Belgische monumenten* gaf reeds een aanzet tot deze bezoeken ter plaatse. Van beperktere omvang is de thans uitgestippelde retabelroute in en rond Brussel, in het kader van de talrijke manifestaties rond Brussel 2000. Deze route nodigt de mensen uit om de retabels te ontdekken en de eenvoudige beschouwing van het kunstwerk te overstijgen en het op een andere manier te 'lezen'. Ze leren de materiële geschiedenis van het kunstwerk begrijpen, de wijzigingen die in de loop der tijden het oorspronkelijk uitzicht veranderd hebben. De technische uitvoering van de retabels is hierbij van belang. Opvallend zijn de vaardigheid van het beeldsnijwerk en de rijkdom van de polychromie, die een integrerend deel uitmaakt van het oorspronkelijk concept. De bezoekers ontdekken de ongelooflijke verfijning van de gebruikte polychromietechnieken en tegelijertijd worden ze bewust gemaakt van de broosheid van deze materialen. Slechts weinig retabels zijn met hun originele beschildering tot ons gekomen. Vaak werden ze overschilderd in de loop der tijden of, wat nog veel erger is, gedecapeerd tot op het blote hout.

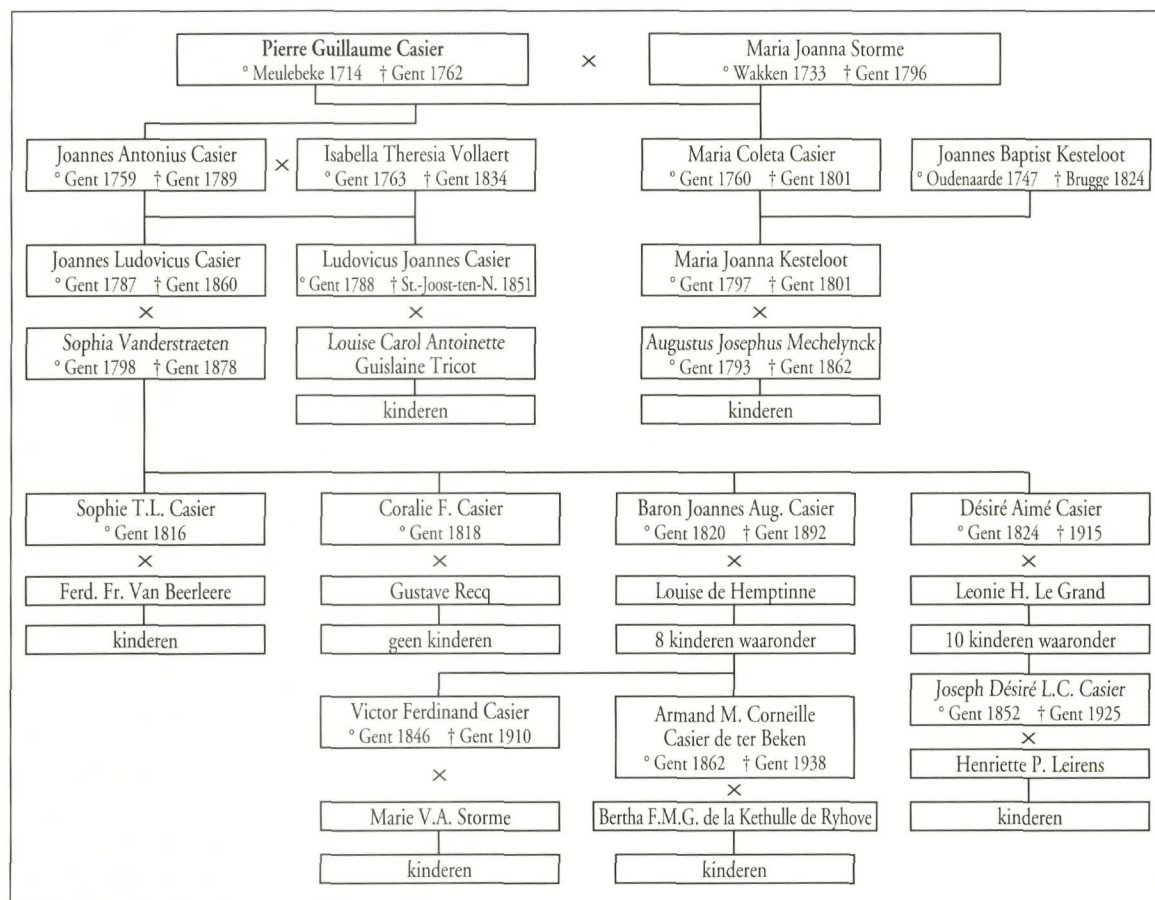
De retabelroute beoogt de sensibilisering voor dit erfgoed op lange termijn, maar eveneens de problematiek van conservatie en restauratie.

De retabelroute brengt de bezoeker langs een aantal retabels die in kerken of musea opgesteld staan: de prachtige retabels in het Broodhuis, het Geboortetabel in het museum van het OCMW, de reeks van zes retabels in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, twee retabels in de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, het uitzonderlijke albasten retabel toegeschreven aan Jan Mone in de Brusselse kathedraal en ten slotte het mooie Christoffelretabel en de restanten van het verfijnde Adrianusretabel in de gelijknamige kerk in Boondaal. De laatste drie retabels werden recent gereinigd en geconserveerd door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium.

In de omgeving van Brussel wordt de bezoeker uitgenodigd om het Stefanusretabel in de Bartholomeuskerk van Korbeek-Dijle te gaan bekijken, de twee spijtig genoeg gedecapeerde retabels in de kerk van Villers-la-Ville, het eveneens gedecapeerde grote Mariaretabel met prachtig snijwerk in de kerk van Lombeek en een passie-retabel in de verzameling van het kasteel van Gaasbeek. In de Brusselse kathedraal werd een didaktisch paneel opgesteld, waarop de retabelroute wordt aangekondigd. In de Musea voor Kunst en Geschiedenis is er op een didactische installatie, heel wat te leren over de ontstaansgeschiedenis en de materialen van deze topwerken van het middeleeuwse ambacht.

De route loopt van 17 mei tot 15 november 2000. Een waaier van publicaties begeleidt dit concept: het reeds genoemde M&L Cahier, een Brusselse gids van retabels, een kaart van de retabels in België, een kaart van de retabels in Brussel en omstreken en didactische folders over enkele van de genoemde retabels. De route werd uitgewerkt door de Université Libre de Bruxelles in samenwerking met de Vrije Universiteit Brussel, het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, de Afdeling Monumenten en Landschappen van de Vlaamse Gemeenschap en de diverse musea en eigenaars.

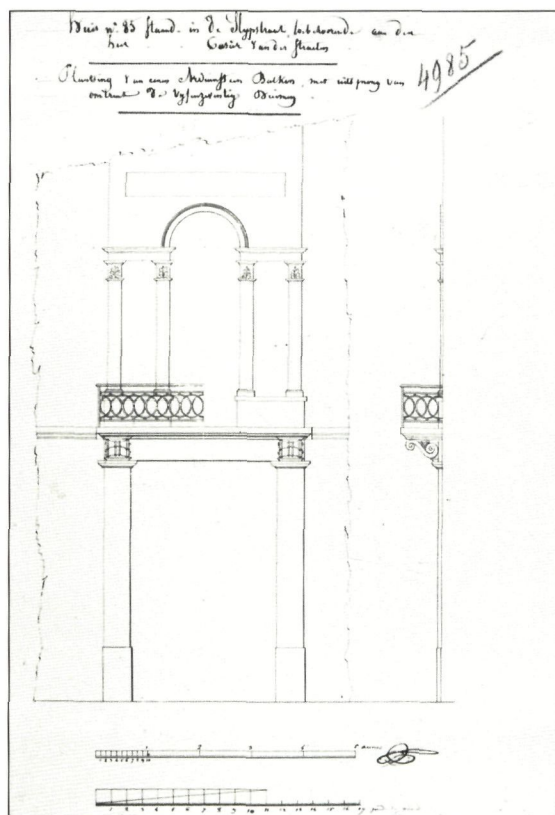
Ontwerptekening balkon uit 1828
van arduinen empire- (Stadsarchief Gent)

JAN LODEWIJK CASIER GAF DE GEVEL EEN EIGENTIJD'S CACHET

Zijn stiefneef Jan Lodewijk Casier, gehuwd met Sophie Vanderstraeten, dochter van een azijnfabrikant uit de Sleepstraat, kwam het pand betrekken. Ook deze man had een jarenlange traditie in de suikerraffinage en bezat een bedrijf aan de Sint-Antoniuskaai.

Casier, die zich in zijn nieuwe omgeving wenste te profileren, vroeg in 1828 aan het schepencollege de toelating om boven de koetspoort een eigentijds arduinen balkon met smeedijzeren leuning te mogen realiseren. De naam van de architect is niet gekend. De late empirestijl is echter duidelijk herkenbaar aan het Serliana drielicht onder een rondboog met reliëf.

Enkele jaren later, in 1834, werd de raffinaderij op het achtererf volledig door brand verwoest. Bij de

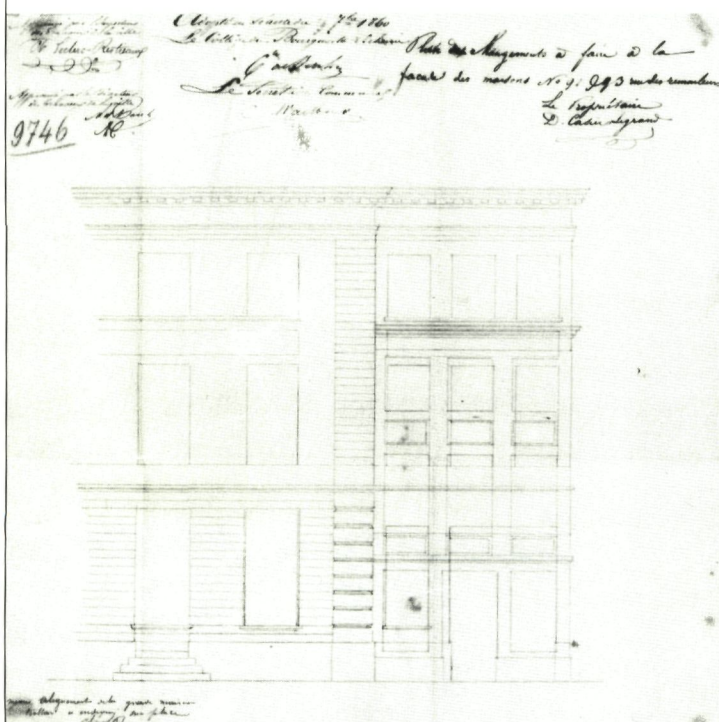

heropbouw werd er gemoderniseerd door aan de fabriek twee grote schouwen met een uitsprong van 60 cm op de rooilijn aan de waterkant toe te voegen (20). Deze ingreep was tevens een milieuvriendelijke aanpassing van het bedrijf. Suikerraffinaderijen werden vaak naar de rand van de stad verwezen omdat ze het milieu vervuilden, niet alleen door de lozing van afvalwater maar ook door de uitstoot van rook.

DE VOLTOOIING VAN DE STRAAT-VLEUGEL IN NEOCLASSICISTISCHE STIJL

Een samenloop van omstandigheden gaf omstreeks 1860 een nieuw elan aan de bouwactiviteit van de eigenaars. In de eerste plaats kwam baron J.B. Bethune, (1821-1894), de leermeester van de neogotiek in onze gewesten, zich in 1859 te Gent vestigen en vond er al gauw een kapitaalkrachtig mecenaat bij zakenlieden als Joseph de Hemptinne (1822-1909), Jan-August Casier-de Hemptinne (1820-1892) en zijn broer Désiré-Aimé Casier-Légrand (1825-1915).

▼ Ontwerptekening om de huis de deur in een gewijzigde gevel een koetspoort te plaatsen september 1860 en in het aanpalende (Stadsarchief Gent)

Portret van Jan-August Casier-de Hemptinne, steendruk A. Verheughe – Brussel H. Leys, 1881. Universiteit Gent, kaartenzaal, portretten (foto Georges Antheunis)

Een tweede bepalend feit was het overlijden van Ferdinand Lousbergs in 1859. Het enorme vermogen van deze textielgigant werd verdeeld onder zijn neven en nichten. Een van de gegadigden was Jan-August Casier, die gehuwd was met Louise de Hemptinne en woonde in een van de besproken huizen in de Sleepstraat. Dit godvruchtig echtpaar zou in dezelfde periode ook financieel bijdragen tot de restauratie van de kerk van de Zusters van Liefde in de Molenaarsstraat (1860-1864).

Een derde element dat een betekenisvolle rol speelde in de verdere geschiedenis van het complex was het overlijden van Jan Lodewijk Casier (in 1859), de laatste actieve suikerraffinadeur in de Sleepstraat. Zijn beide zonen, Jan-August en Désiré-Aimé, erfden het woongedeelte aan de Sleepstraat en het leegstaande fabriekspand uitkomend op het kanaal. Zelf hadden zij intussen de suikerraffinage vaarwel gezegd en runden sinds 1852 aan het uiteinde van de Sint-Salvatorstraat een vlaspinnerij onder de naam 'Casier frères', de latere 'La Linière Sauveur'.

Wellicht met het geld van de snel opeenvolgende erfenissen zouden zij de uitbreidingspolitiek afronden, die hun voorgangers op het einde van de 18de eeuw op deze plek begonnen waren.

Désiré-Aimé (1825-1915), die in het huis rechts van de centrale koetspoort woonde, liet in september 1860 het sinds lang verworven en onveranderd gebleven aanpalende woonhuis omvormen tot een lijstgevel van drie traveeën en drie bouwlagen, zodat het stilistisch aansloot bij zijn eigen aanpalende woning. De twee rechtertraveeën van de benedenverdieping werden door een brede koetspoort ingenomen. De bestaande voordeur in het aanpalende pand werd hierdoor overbodig en tot een venster omgevormd. De gevel draagt nog de sporen van deze invulling.

Jan-August (1820-1892), die het linkerdeel van het complex had geërfd, breidde zijn woning uit door de aankoop van een aanpalend huis dat hij eveneens liet aanpassen tot een neoclassicistische lijstgevel van twee traveeën en drie bouwlagen. Ook hij liet zijn privé-ingang verwijderen en gebruikte vanaf dan de centrale koetspoort als enige toegang.

EEN ANDERE VISIE, EEN NIEUWE STIJL

De contacten met Bethune wierpen hun eerste vruchten af: in 1861 dienden beide broers een bouw aanvraag in om twee nieuwe woonvleugels in neogotische stijl te laten uitvoeren als een uitbreiding van hun reeds bestaande huizen. Voor één ervan werd op het achtererf de leegstaande raffinaderij van hun vader afgebroken. Deze neogotische gebouwen behoorden wellicht tot de allereerste ontwerpen van architect Auguste van Assche (1826-1907) in deze stijl. Van Assche, zoon van een aannemer-timmerman, genoot een architectenopleiding aan de Gentse academie en werd er onder meer geschoold door de stadsarchitecten Lodewijk Roelandt en Jacques Van Hoecke. Hij startte zijn loopbaan vanaf ongeveer 1843 en zou pas aanhanger van de neogotiek worden na zijn ontmoeting met J.B. Bethune, van wie hij vanaf 1860 de rechterhand zou worden (21).

Zowel het uiterst broze op kalkpapier getekende bouwplan als een gevelsteen aan een van de traptorens van de gebouwen dragen zijn signatuur. Het ene gebouw kwam in de plaats van de bouwvallige fabriek achter het domein van Jan-August, het andere achter de koetspoort uiterst rechts en loodrecht op het woonhuis van Désiré-Aimé. Hierdoor was de toegang tot de koetshuizen vanuit dit huis niet meer mogelijk. Bovendien zou door het optrekken van een scheidingsmuur tussen beide panden en grondige interne wijzigingen, de woningen van de beide broers definitief van elkaar gescheiden worden. De scheidingsmuur werd pas geslecht toen in de jaren 1970 het rechterdeel van het complex aan de school toegevoegd werd, nadat het gedurende meer dan zestig jaar een eigen leven had geleid.

OPNIEUW NEOCLASSICISME

Nadat het Meerhemkanaal gedempt was, verkocht de familie Casier het linkerdeel van het complex aan de stad. Het werd in 1912 als stedelijke Hoofdschool voor juffrouwen ingericht, vanzelf-

▲ De drie traveeën uiterst rechts in juli 1959 (Stadsarchief Gent, foto Stedelijke Commissie Monumenten en Architectuur)

▲ De twee traveeën uiterst links met de luiken voor de vensters, oktober 1956 (Stadsarchief Gent, foto Stedelijke Commissie Monumenten en Architectuur)

▲ Achtergevel in de Kartuizerlaan (1912-1913) naar een ontwerp van stadsarchitect Charles Van Rysselberghe (1850-1920) (foto M&L)

sprekend met de nodige aanpassingen. Er kwam een uitbreiding aan de zijde van de Kartuizerlaan, deels op de gedempte waterloop, waarvoor stadsarchitect Charles Van Rysselberghe (1850-1920) het ontwerp tekende. Hij zocht zijn inspiratie in de rondbogen van de neorenaissancestijl, een veel toegepaste architectuurvorm voor scholenbouw in die tijd.

Het rechterdeel werd verder bewoond: eerst huisden er enkele jaren zusters dominicanessen uit Frankrijk (1909-circa 1920), later kwamen er zich transportbedrijven vestigen die leefden van de aanwezige binnenscheepvaart. Er was ook een conciërgewoning in het huis ondergebracht. In het begin van de jaren 1970 kwam het pand in het bezit van de stad en werd het tot dagverblijf omgebouwd. Dit bracht opnieuw een aantal interne wijzigingen mee die het oorspronkelijk interieur niet altijd ten goede kwamen.

DE HOOFDVLEUGEL AAN DE SLEEPSTRAAT

Hoewel de gevel aan de Sleepstraat in vier verschillende fasen tot stand is gekomen, doet ze zich voor als een uniforme brede lijstgevel van veertien traveeën. Het homogene uitzicht getuigt van een sobere klassieke opvatting.

De gevelstructuur bestaat uit drie delen: een plint, een bepleisterd gevelvlak van drie verdiepingen en een horizontaal klassiek hoofdgestel op blokconsole.

De plint is gedeeltelijk uit arduin en gedeeltelijk uit zandsteen. Alle keldervensters zijn van traliwerk voorzien. De in de loop van de verschillende bouwfasen gedichte doorbrekingen zijn goed gecamoufleerd maar toch nog duidelijk herkenbaar in deze plint.

De drie verdiepingen zijn van elkaar gescheiden door horizontale kordonlijsten; verticale accenten werden gelegd door verschillende banden ruw bewerkte natuursteen of bossage over de totale hoogte van de gevel.

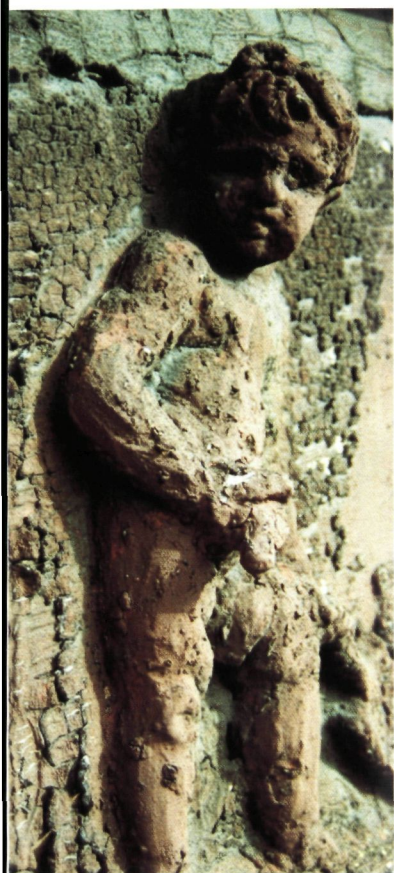
In het voorjaar 1999 werd de bepleisterde gevel opnieuw geschilderd in een zachtgele tint. Bij het voorbereidend onderzoek bleek dat de gevel slechts twee of drie afwerkingslagen vertoonde, wat eigenlijk te weinig is voor de 200 jaar oude gebouwen. Er werden hierbij sporen van een lichtgroene afwerking gevonden. Waarschijnlijk werd de gevel tussentijds volledig van verf ontdaan.

De vensters hadden een indeling in acht, zes of vier vlakken. Op de gelijkvloerse verdieping waren ze oorspronkelijk voorzien van luiken. Later werden de luiken verwijderd, na 1970 (de plannen zijn niet gedateerd) werd ook het schijnwerk door kunststof vervangen.

Het oudste deel van deze gevel omvat de negen centrale traveeën met de koetspoort precies in het midden. Deze is geflankeerd door arduinen schampalen en heeft een bovenpaneel in glas versierd met ijzeren palmetmotieven. Boven de koetspoort, net onder het balkon, is het bouwjaar 1808 zichtbaar. Het bouwplan zelf is voorlopig onvindbaar en een toeschrijving aan architect Jean-Baptiste

▼ De negen centrale traveeën met de koetspoort precies in het midden, 1956-1959 (Stadsarchief Gent, foto Stedelijke Commissie Monumenten en Architectuur)

◀ Details van de terracottafries boven de tweede bouwlaag van de negen centrale traveeën. Toestand vóór herstel - voorjaar 1999 (foto Marc Bauwens Technische Dienst Gebouwen-Hof van Ryhove 1999)

▲ De terracottafries na herstel (foto O. Pauwels)

Pisson (1763-1818), zoals sommige auteurs doen (22), is dan ook niet met zekerheid mogelijk. In dezelfde bouwphase werd boven de tweede bouwlaag in verdiepte panelen, onderbroken door het centraal gedeelte boven het balkon, een fries in terracotta aangebracht. De 19de-eeuwse Gentse historicus J.J. Steyaert duidde deze werkjes als realisaties van Francies Heckers (Gent 1774-Gent 1854), een plaatselijke beeldhouwer van bescheiden afkomst (23). De voorgestelde putti, 22 in het totaal, tonen hoe de ruwe rietsuiker uit West-Indië in tonnen aangevoerd werd, uitgegoten, verwarmd en gezuiverd. De in kegelvorm gegoten suiker werd, na afkoeling, opnieuw verpakt voor verkoop. Boven het balkon wordt in een rondboogveld Mercurius afgebeeld, de god van de handel. Op de pakken zijn de initialen VDM (Vander Meersch) zichtbaar. Bij een latere verandering werd een deel van de friezen voorzien van een rode grondlaag en verguld. Toen de gevel in het voorjaar van 1999 een opfrisbeurt kreeg, werden ze in hun oorspronkelijke staat hersteld met een geel veld als achtergrond. De achtergevel is een eenvoudige bepleisterde lijst-

gevel, met zesvlakkenramen die in de loop van de jaren eveneens werden gemoderniseerd. Voor het aanbrengen van een brandtrap werd een uitbouw afgebroken en het oorspronkelijk interieur geschonden.

Het vooruitspringend balkon aan de voorgevel werd in 1828 gerealiseerd en behoort hiermee tot de tweede bouwphase (24). Het heeft een eenvoudige, smeedijzeren empireleuning op zware kraagstenen en een driedelig venster waarvan het middelste licht met een rondboog is afgedekt en voorzien is van een reliëfstructuur.

Tijdens de derde bouwphase in 1860 werden uiterst rechts drie traveeën en drie bouwlagen aan het complex toegevoegd. Op de benedenverdieping werd een eenvoudige rechthoekige koetspoort geplaatst; alle doorbrekingen zijn er overigens rechthoekig (25). Na 1920 werd in het glaspaneel boven de deurvleugels de naam van de firma Best en de steden waarmee ze transacties onderhield, vermeld.

Tenslotte werden in 1864 de twee uiterst linkse traveeën door Jan-August Casier aangepast (26). Een lijstgevel van drie traveeën en drie bouwlagen werd omgebouwd tot een gevel van twee traveeën. Links en rechts werd een brede, verticale bossageband aangebracht die perfect aansloot bij de stijl van het bestaande huis en het totaal aantal traveeën van het complex op veertien bracht.

Ook de gevelversiering werd doorgetrokken. De verdiepte panelen, boven de eerste verdieping van beide toegevoegde zijrisalieten, werden gekopieerd van de oudere gevel en met een dubbele horizontale palmetfries in pleisterwerk gevuld om stilistisch aan te sluiten bij de andere decoratieve elementen van de gevel.

HET INTERIEUR VAN DE HOOFD-VLEUGEL, LINKS VAN DE CENTRALE POORT

Door verschillende verbouwingen is de binnenindeling van het huis zeer verwarrend.

Omstreeks 1830 kocht Ameel Van Overwalle dit pand van de familie Liedts, die mogelijk enkele interieurwijzigingen doorvoerde, en het in 1850 verkocht aan Jean-Baptiste Deconinck. Die liet de rooilijn van het huis aanpassen aan de woning van zijn burens, de familie Casier, die het in 1864 kocht (27).

De zeven eerste traveeën, tot aan de centrale poort, werden vanaf 1912 als stedelijke school ingericht en hiervoor aangepast. Ondanks verbouwingen in

▲ Interieur van het salon aan de straatzijde met details van de stucversiering (foto P. Van de Veire)

1912-1913 en de jaren 1950 en 1970, bleven sommige salons op de benedenverdieping gaaf bewaard. Jammer genoeg werden de laatste twee jaren branddeuren aangebracht waarbij vestibules opgesplitst werden in kleinere gehelen en originele deuren uit de bouwperiode 1850-1864 vervangen of verplaatst werden.

Achter de centrale koetspoort bevindt zich de oorspronkelijke doorrit die toegang verleent tot een binnenplaats waarlangs in het verleden de koetshuizen, ondergebracht in de neogotische achtervleugel, bereikt konden worden. Halverwege de doorrit werd er halt gehouden om passagiers de gelegenheid te geven de koets te verlaten en via enkele trappen het woonhuis te betreden. Ter hoogte van deze halte is in de doorrit het cassettenplafond extra versierd met een band van bloemen, in de vier hoeken voorzien van een rozet. Deze zone wordt bovendien beklemtoond door pilasters met een Corinthisch kapiteel. Vanuit de doorrit komt men in een gang terecht die naar een kleine vestibule met een trap leidt. Zowel in de gang als in de trapzaal zijn er marmeren vloerstenen gelegd en geven dubbele paneeldeuren toegang tot de verschillende salons. Het driehoekig neoclassicistisch profiel laat een datering omstreeks 1850-1860 toe. In één van de salons aan de straatkant vertonen beide zijden van de deuren een verschillend profiel: in de vorm van een rondboog of een driehoek.

► Doorrit achter de centrale koetspoort: details van het cassettenplafond en de Corinthische kapitelen boven aan de zuilen (foto P. Van de Veire)

Toen Casier in 1864 het huis corresponderend met de huidige twee linkse travéeën van het complex aan zijn woning toevoegde, werden muren gesloopt en interieurs opnieuw aangepast, in de mate dat dit niet reeds bij een vroegere verbouwing in 1850 was gebeurd. Toen reeds werden de rooilijnen van beide huizen op elkaar afgestemd. Zodoende waren bij de decoratie van de salons enkele handige ingrepen nodig om symmetrie te verkrijgen. Op de verdiepingen werden deze inspanningen niet gedaan en is de oorspronkelijk verschillende rooilijn nog steeds zichtbaar.

Het salon met uitzicht op de straat, in second empire en neoclassicistische stijl, valt op door het centrale plafondmotief in stucwerk, een mand gevuld met bloemen. De wandindelingen en de stucversieringen boven de deuren waarin jachtmotieven herkenbaar zijn, dateren eveneens uit deze campagne. Via een dubbele deur is deze ruimte verbonden met een tweede salon, eveneens in second empire maar meer neobarok getint. Deze ruimte heeft als centraal plafondmotief een fruitschaal gevuld met toen nog zeldzame en dure ananassen. Bloemen- en vruchtenslingers werden aangebracht op de overgang van de muurvlakken naar het plafond en omlijsten ook de gevulde cartouches met rolwerk boven de deuren. De schouw verwijst nog naar de empiretijd (1820-1830) evenals een van de glazen deurknoppen. Vermoedelijk dateren deze elementen uit een vroegere bouwfase.

Via dit salon is een bordes bereikbaar dat de bewoners de gelegenheid bood om, beschermd door een afdak, het achterhuis te bereiken. Op deze plaats bevonden zich aanvankelijk twee kamers elk met twee vensters en een deur, een koetshuis en een paardenstal met een zolder erboven (28).

Een trap in de hal van het hoofdgebouw leidt naar de eerste verdieping. De oorspronkelijke trappaal en het boogvormige traplicht met ingeschreven motieven die duidelijk op plannen zichtbaar zijn en die uit de empiretijd stamden, zijn intussen vervangen. Op de eerste verdieping bevonden zich de zes slaapvertrekken van de heer des huizes en zijn familie. De kamers zijn minder rijk gedecoreerd dan op de benedenverdieping en één ervan draagt aan de voorzijde duidelijk sporen van de in 1850 gewijzigde rooilijn. Een diensttrap geeft toegang tot de tweede en de zolderverdieping. Hier is de trapzaal bovenaan met een kleine glazen koepel overdekt. Op de tweede verdieping, waar het huispersoneel woonde en waar nu klassen ondergebracht zijn, bleven de originele en zeer eenvoudige empireschoorsteenmantels bewaard.

HET INTERIEUR VAN DE HOOFD-VLEUGEL, RECHTS VAN DE CENTRALE POORT

In het rechterdeel van de hoofd vleugel is de oorspronkelijke schikking van de salons af en toe moeilijk herkenbaar door de talloze wijzigingen die het pand na 1860 onderging.

Toen Désiré Casier in 1860 zijn huis van dat van zijn broer afscheidde en een kleiner pand aan zijn woning toevoegde, werden in het voorhuis een aantal trappen vernieuwd en bijgezet. Zo kwam de nog bestaande 'hangende' houten trap tot stand, die de verbinding vormt tussen de eerste en de tweede verdieping. Jarenlang was hier in de 20ste eeuw de conciërgewoning van de firma Best ondergebracht, nu een stedelijk dagverblijf.

▼
Neobarokke trap op
de gelijkvloerse en
de eerste verdieping
(foto P. Van de
Veire)

De salons van de bel-étage zijn te bereiken via de afgesloten doorrit. Enkele treden, geflankeerd door monumentale zuilen, geven toegang tot de vestibule waarrond de salons – voorzien van stucwerk en toegankelijk via hoge deuren met geprofileerde panelen – gegroepeerd zijn. De vestibule is betegeld met meerkleurige motieven, neogotisch geïnspireerd. Een neobarokke trap met getorste balusters leidt naar de eerste verdieping waar zich aanvankelijk de slaapkamers van de familie Casier bevonden. Op dit niveau is de aansluiting van de hoofd vleugel met de in 1861 toegevoegde neogotische zijvleugel duidelijk zichtbaar. In de vestibule werd toen immers een toegang gemaakt tot een dienstrap die ondergebracht is in de traptoren van de neogotische vleugel en tot een gang waarlangs onder meer de huiskapel en een aantal neogotisch aangeklede ruimten te bereiken zijn. De kamers voor het huispersoneel bevonden zich op de tweede verdieping. De zolderruimte is er erg mooi.

▼
Buitenzicht van de
achtervleugel,
porseleinkaart 1866
(Stadsarchief, nota's
Van Werveke)

DE ACHTERVLEUGEL AAN DE KARTUIZERLAAN

De achtervleugel uit 1861 – bestemd als koetshuis, stallen, woning voor de koetsier, met op de verdieping een grote zaal (vermoedelijk feestzaal) – en de zijvleugel onderscheiden zich duidelijk van het hoofdgebouw, zowel in materialen – donkerrode baksteen – als in stijl – neogotisch.

De achtervleugel loopt evenwijdig met het voor gebouw en met de huidige Kartuizerlaan en is moeilijk zichtbaar van op de straat doordat er in het begin van de 20ste eeuw een gevel tegenaan gebouwd werd. Deze vleugel is echter het best waarneembaar van op de binnenplaats van de school.

Er zijn twee delen te onderscheiden. Het hogere gedeelte heeft vijf traveeën, twee bouwlagen en een zadeldak met leien. De daklijst is doorbroken door drie dakvensters met een puntgevel en de dakhelling is voorzien van twee dakkapellen. Dit gedeelte is geflankeerd door een sierlijke achtkantige traptoren onder een kegelvormige spits. Op het gelijkvloers zijn er vijf lancetvormige brede doorbrekingen, nu aangepast tot vensters. Vroeger waren drie ervan koetspoorten, wat nog te zien is aan de bewaarde hengsels in de muur, de twee andere waren een venster en een deur die vermoedelijk toegang

▼
Neogotische achtergevels
(foto O. Pauwels)

◀ Algemeen gezicht op de trapzaal van de neogotische achtervleugel

▼ Details van de trapzaal van de neogotische achtervleugel (foto's M&L)

◀ Details van de feestzaal op de eerste verdieping van de neogotische achtervleugel

verleende tot de slaappleats van de koetsier. De vijf spitsboogramen op de eerste verdieping zijn voorzien van tracerwerk, nu nog zichtbaar in één van de vensters. In een gevelsteen onder aan de traptoeren worden heel duidelijk de naam van de opdrachtgever, de architect en het bouwjaar vermeld: 'Casier de hemptinne 1861 Aug. Van Assche bouwmeester'. De benedenverdieping – koetshuis, stallen en verblijfplaats van de koetsier – was aanvankelijk een grote ruimte die nu door tussenschotten in verschillende klassen verdeeld is. Aan het uiteinde bevindt zich de toegang tot de traptoeren. De bovenverdieping doet zich nu nog voor als een grote zaal, die momenteel als refter in gebruik is. De balken van de vlakke zoldering worden gesteund door consoles versierd met initialen die vermoedelijk verwijzen naar leden van de familie Casier. Aan het uiteinde van de zaal bevinden zich een neogotische schouw en de toegang tot de uitkijktoren met een spiltrap. Deze zaal werd wellicht als feestzaal gebouwd. Een uitnodiging voor de huwelijksreceptie van Marie Casier en Louis Reylandt in 1866 met een afbeelding van deze toen pas afgewerkte vleugel, lijkt dit vermoeden te bevestigen. Het aanpalende lagere gedeelte bestaat uit één bouwlaag van twee traveeën met rechthoekige doorbrekingen en een uitkragend hoektorentje.

Hierin is een hoge trapzaal ondergebracht, overspannen met een houten, sterk versierd spitsbooggewelf. De gewelfsleutels en de lijst bij de aanvang van het gewelf zijn in reliëf uitgewerkt, respectievelijk met bloemmotieven en met druivenranken. De trap is volledig beeldhouwd en heeft een versiering samengesteld uit druivenranken en diermotieven, afwisselend zoogdieren en vogels.

In deze vleugel verwijzen ook andere details naar de neogotiek, in het bijzonder enkele deuren met briefpanelen en de originele polychromie met goud, rood en blauw.

De trapzaal en de grote bovenzaal zijn mooie neogotische gehelen die enig zijn in hun soort.

DE ZIJVLEUGEL AAN DE OOSTKANT VAN DE BINNENPLAATS

De zijvleugel, die haaks op het hoofdgebouw staat, omvat eveneens twee delen: een linker gedeelte van één bouwlaag en zes traveeën onder een steil zadeldak met pannen. De daklijst met een tandlijstversiering is onderbroken door drie dakvensters met een puntgevel en blind tracerwerk. Beneden werden er na 1970 klaslokalen ingericht en boven is er nu een grote speelzaal op de plaats waar een tijdlang de presentatieruimte van glasschilder Joseph Casier-Leirens (1852-1925) ondergebracht was.

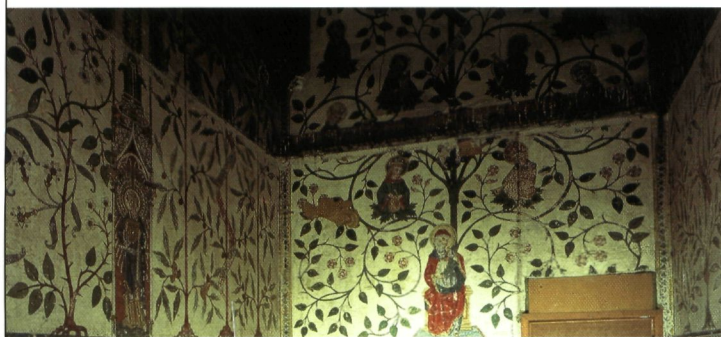
Het tweede gedeelte bestaat uit vijf traveeën en drie bouwlagen onder een zadeldak met pannen. Tussen de derde en de vierde travee bevindt zich een driezijdige uitsprong bekroond door een spits kegeldak; het bouwwerk wordt geflankeerd door een traptoeren. Op de tweede bouwlaag in de uitsprong werd in 1975 een neogotische huiskapel ontdekt, een ontwerp van baron Bethune. Door de aard van de geplande werken, met name het inrichten van klaslokalen, was deze kapel toen gedoemd om te verdwijnen. Maar haar unieke karakter en de hoge kwaliteit van haar decoratie maakten dat het Gentse college van burgemeester en schepenen zich in de zitting van 4 augustus 1975 uitsprak voor het behoud van de huiskapel en opteerde voor een restauratie van de muurschilderingen. Tijdens een onderzoek werden niet alleen in de huiskapel maar ook in verschillende kamers en in een gang sporen teruggevonden van muurschilderingen met onder meer lelies en geometrische motieven, evenals enkele originele haarden. Met uitzondering van de haarden zijn al deze sporen door recent schilderwerk volledig verdwenen.

Momenteel bevindt de neogotische huiskapel zich in een desastreuze toestand. De originele muurschilderingen die in de jaren 1970 achter ettelijke lagen behangpapier te voorschijn kwamen, werden sindsdien nooit gefixeerd. Hoewel het hier één van

de weinige gaaf bewaarde neogotische huiskapellen betreft uit het Gentse patrimonium, werd er de laatste twintig jaar geen enkele poging ondernomen om ze te restaureren of te conserveren, zodat ze door verwerking steeds verder aftakelt.

De kapel heeft een driezijdige afsluiting aan de kant van de binnentuin en meet 5 bij 3,5 meter. Oorspronkelijk werd ze verlicht door drie lancetvensters met een omlijsting van geprofileerde bakstenen. Ze waren in oorsprong gevuld met glasramen, in 1863 ontworpen door Bethune. Deze ramen stelden de H. Maagd met kind en de heiligen Leo en Désiré voor, de patronen van de opdrachtgevers. De vensters werden naderhand dichtgemetseld toen ook de hele binnenverdeling door een vals plafond in twee delen gesplitst werd. De

▼
Details muur-
schildering
neogotische kapel
(foto O. Pauwels)

kapel is overdekt met een zesdelig houten kruisribgewelf. De aanzet van het gewelf is aangegeven door een aantal geprofileerde horizontale lijsten. Deze worden plaatselijk onderbroken door de gordelbogen die rusten op intussen verdwenen beeldhouwde consoles. De vier houten kraagstenen stelden musicerende engelen voor die elk een ander instrument bespeelden en waren het werk van Leopold Blanchaert (1832-1913) op aangeven van Bethune. Alle gewelfribben, horizontale lijsten, vensteromlijstingen en consoles werden gepolychromeerd en met bladgoud versierd. De kruising van de nok- en gordelribben wordt daarenboven door een bijzonder siermotief aangeduid. De beschilderde wandpartijen (1865) met decoratieve stempelversieringen, geometrische figuren, Latijnse opschriften en de voorstelling van een boom van Jesse, waren het werk van Adriaan Bressers (1835-1898). De schilderkundige decoratie verwijst voortdurend naar de moeder van Christus, aan wie de kapel is gewijd. Details zoals de pittoreske geelaatsuitdrukkingen, het verfijnde bloem- en rankwerk evenals de architectonische nissen vertonen treffende overeenkomsten met de thans verdwenen schildering van een schoorsteen uit het huis Bressers in de Peperstraat te Gent. Als meubilair stond er eertijds een altaar met een antependium vervaardigd door mevrouw Bethune; het houten retabel stelde drie scènes uit het leven van Onze-Lieve-Vrouw voor. Voor de thema's, onder meer de voorstelling van de boom van Jesse, werd mogelijk inspiratie gevonden in de muurschilderingen van de Leugemeetekapel die omstreeks dezelfde periode onder leiding van Bethune opgemeten en overgetekend werden. Goed vergelijkbaar is de nog bewaarde kapel in de in 1860-1862 tot stand gekomen neogotische vleugel aan het buitenverblijf van Joseph de Hemptinne in het kasteel Maaltebrugge aan de rand van de stad (29).

BESLUIT

Door de steeds wisselende functies werden de besproken panden verscheidene malen aangepast. Hoewel de kernen ouder zijn dateert het centraal gedeelte van de straatvleugel uit het begin van de 19de eeuw. Empire-elementen zijn duidelijk zichtbaar in de opbouw en de decoratie. De twee zijpartijen en het interieur kwamen hoofdzakelijk in de tweede helft van de 19de eeuw tot stand. De belangrijkste aanpassingen van de 20ste eeuw werden gerealiseerd toen het linkerdeel in 1912 tot school en het rechterdeel na 1975 tot dagverblijf omge-

◀ Ontwerptekeningen van de glasramen van de huiskapel. Marke, archief Bethune (foto A. Rambaut)

vormd werden. Daartussenin zijn er enkele kleinere, niet onbelangrijke bouwcampagnes die dateren uit de jaren 1950, toen de turnzaal tot stand kwam, en de jaren 1970, toen de vensters werden gewijzigd en de noodklassen tegen de turnzaal opgetrokken werden (1976). In 1997 en 1998 werd de brandveiligheid geoptimaliseerd ten koste van waardevolle interieurelementen. Ondanks de vele aanpassingen bleven verschillende historisch waardevolle delen bewaard. Jammer is evenwel dat de beslissing van 4 augustus 1975 waarbij het Gentse college van

burgemeester en schepenen zich uitsprak voor het behoud van de huiskapel en opteerde voor de restauratie van de muurschilderingen, nooit geconcretiseerd werd. Vijfentwintig jaar later is de toestand van deze vroegere huiskapel hachelijker dan ooit. De vier houten kraagstenen zijn verdwenen en ondanks de hoge kwaliteit van de decoratie wordt ze door verwaarlozing steeds verder aangetast.

EINDNOTEN

- (1) Gelegen Sleepstraat 167-169 (kadaster afdeling 1, sectie A, blad 13, nummers 2124 en 2128). Over de geschiedenis van de school verscheen BAILLIEUL B. en DESMET G., *Schatten in de Sleepstraat Gent*, Gent, 1997. Daarin werd uitvoerig aandacht besteed aan de familiegeschiedenis en de vroegere bestemmingen van het complex. Voor de meeste archivalische gegevens kan men ook daar terecht.
- (2) Documentatiecentrum Melle (DC), Parochieregisters (PR) Ekedopen. In tegenstelling tot wat SCHRANS G. in zijn boek *Vrijmetselaars te Gent in de XVIIIde eeuw*, Gent, 1997, p. 421 vermeldt is Jan Vander Meersch niet van Noord-Nederlandse afkomst.
- (3) Stad Gent, *archief Dienst Bevolking*, volkstellingen 1796, Slijpstraete, P° 3685
- (4) VAN HEESVELDE P., *Zoet uit Gent: een bijdrage over Gentse suikerraffinaderijen in de 18de eeuw*, in: *De Oost-Oudburg*, jb XXX, 1993, p. 103-134.
- (5) R.A.G., *oud notariaat*, nr. 1302.
- (6) R.A.G., *modern notariaat*, Amelot I, nr. 109.
- (7) Ibidem.
- (8) R.A.G., *modern notariaat*, Amelot I, nr. 111.
- (9) S.A.G., *parochieregisters, Sint-Salvator*, huwelijken, 9-8-1769. Voor alle verdere gegevens over geboorten, huwelijken en overlijdens verwijzen we naar de desbetreffende akten in de Gentse parochieregisters in het Gentse stadsarchief, raadpleegbaar op microfilm of -fiche. De parochieregisters Eke en Nazareth bevinden zich in het Rijksarchief te Beveren-Waas en zijn in kopie consulteerbaar in het DC Melle, Brusselsesteenweg.
- (10) S.A.G., reeks 332, nr. 735: staat van goed van Isabella Van Goethem, akte 28-8-1772.
- (11) R.A.G., *modern notariaat*, Amelot I, nr. 112.
- (12) DC Melle, *fonds G.D.S.*, nr. 107: staat van goed van Marie-Jeanne Storme 1796.
- (13) R.A.G., *modern notariaat*, Amelot I, nr. 114.
- (14) R.A.G., *modern notariaat*, Amelot I, nr. 124. Later kwam deze suikerraffinaderij in handen van Jean-Charles Mechelynck, die de onderneming uitbouwde tot een van de meest gerenommeerde industriële vestigingen ten tijde van Bonaparte (1803), cf. DE VRIENDT, J., *Famille Mechelynck*, in: *L'intermédiaire des Généalogistes*, jg. 13, nr. 78, 1958, p. 419-420.
- (15) Het domein gaat in oorsprong terug op het laatmiddeleeuwse goed Ten Hulle. Jan Vander Meersch kocht het na de dood van jonker Hubert Francies Pieter, burggraaf van Nieuwland, heer van Ruddervoorde en Pottelsberge. DE VOS, A., *Geschiedenis van Evergem*. Aalter 1994, p. 222.
- (16) zie noot 11.
- (17) R.A.G., *modern notariaat*, Nève 1 nr. 443. De oprichting van de compagnie Jan Baptist Vandermeersch-A.M. Van Tieghem en C. Pelckmans. De eerste twee participeren elk voor twee vijfden, de laatstgenoemde voor een vijfde, en dit voor een termijn van twaalf jaar.
- (18) Stadsarchief, reeks G12, nr. 1034.
- (19) Stadsarchief, reeks G12, nr. 4960.
- (20) Stadsarchief, reeks G12, nr. 5000.
- (21) VAN CLEVEN, J. e.a., *Neogotiek in België*. Gent, 1994 en DE MAEYER, J., (o.l.v.), *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek 1862-1914*. Leuven, 1988.
- (22) KLUYSKENS, P., *Jean-Baptiste Pissot*, in: *Gentsche Tydinghen*, jg. 22, nr. 6, 1993, p. 315; *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 4nb. Stad Gent. Noord-Oost*. Gent, 1979, p. 418; DESEYN, G., *Gids voor Oud Gent*. Antwerpen-Weesp, 1984, p. 510.
- (23) STEYAERT, J.J., *Beschrijving der stad Gent*. Gent, 1838, p. 319. Over het werk van deze beeldhouwer werd zo goed als geen informatie teruggevonden. Hij werd geboren in de Sint-Salvatorstraat als zoon van Bartholomeus en Anna Maria Maes. Door zijn bescheiden afkomst volgde Francies avondlessen aan de Gentse academie. Heckers werd ook geschoold door Joseph Inghels die kunstlessen gaf aan de arbeidersklasse. Hij bleef ongehuwd en overleed op 20 april 1854 in de Hertogstraat; Stadsarchief Gent, *nota's kunstenaars* K9 en Burgerlijke Stand, *Overlijdens*, register nr. 209, akte 1242.
- (24) Stadsarchief Gent, reeks G12, nr. 4985.
- (25) Stadsarchief Gent, reeks G12, nr. 9746.
- (26) Stadsarchief Gent, reeks G12, nr. 9757.
- (27) Stadsarchief Gent, reeks G12, nr. 7328.
- (28) Rijksarchief Gent, *Algemeen Familiefonds*, nr. 4153 (niet gedateerd document waarschijnlijk opgemaakt toen de panden in 1826-1827 te koop gesteld werden),
- (29) LALEMAN, M.C. en VAN CLEVEN, J., *Kasteel Maalbebrugge: neogotische huiskapel*, in: *Stadsarcheologie*, jg. 3/2, 1979, p. 11-23. Gegevens over de beschrijving van de huiskapel in de Sleepstraat in een onuitgegeven nota LALEMAN, M.C., *Het huis Casier in de Sleepstraat en zijn merkwaardige neogotische huiskapel*. Gent, 1981.

Beatrix Baillieul is licentiaat Geschiedenis en werkzaam bij de Dienst Monumentenzorg van de stad Gent en Ginette Desmet is onderwijzeres in het stedelijk onderwijs te Gent en genealogisch vorser-beemkundige

*Michiel Heirman
en Marjan Buyle*

TURNHOUT: EEN VERNIEUWD BEGIJNHOFMUSEUM

Turnhout. — Begijnhof van Heilige Begga

▲ De toegangspoort van het Turnhoutse begijnhof, prentkaart ca. 1950, privé-bezit. De dubbele rondboogpoort, centraal geplaatst in de zandstenen voorgevel, is gevat tussen twee smalle lisenen.

Een verdiept gevelveld boven de poort omsluit een ronde nis met daarin een buste van de heilige Begga. Haar naam wordt eigenlijk ten onrechte geassocieerd met de begijnen, wier patrones zij niettemin in het

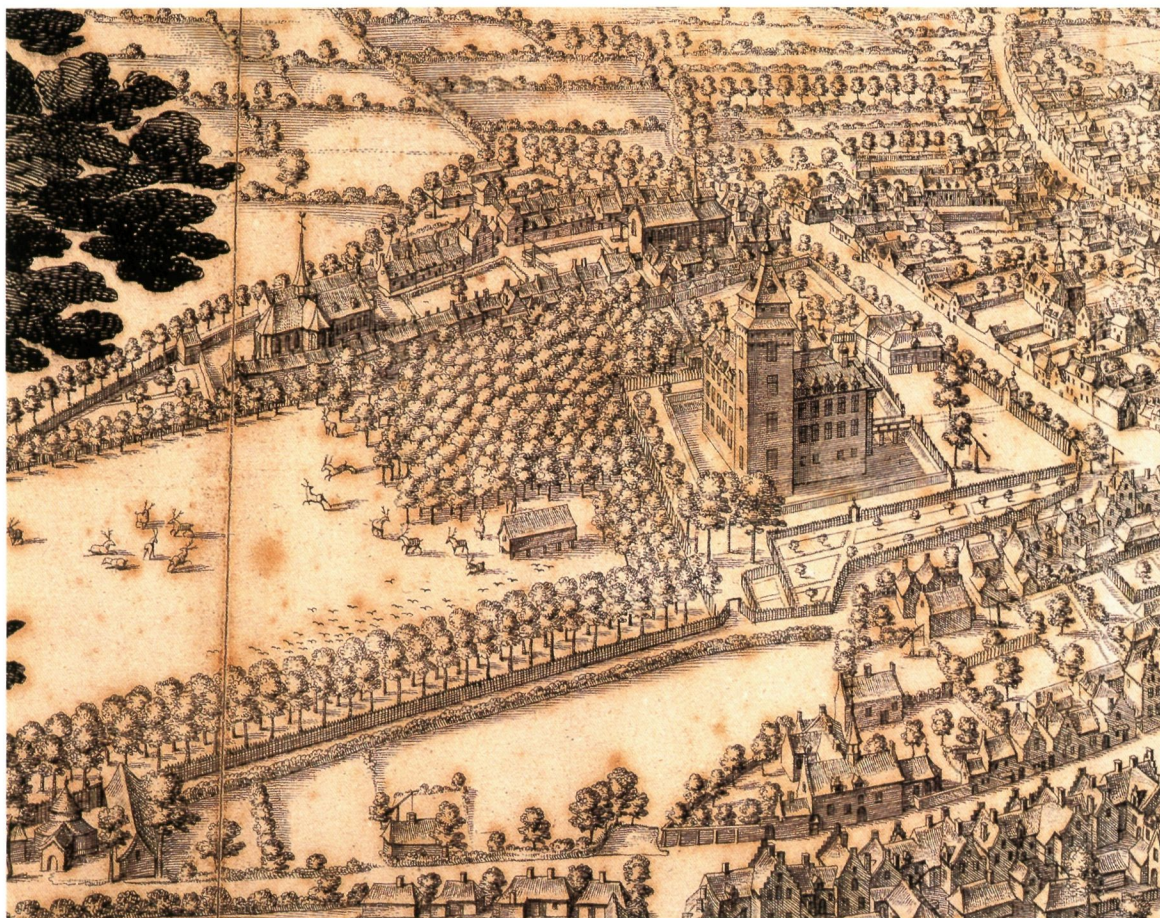
begin van de 17de eeuw geworden is. Een chronogram tussen nis en poortboog geeft het bouwjaar 1700 aan. Het beeld werd evenwel eerst in 1768 geplaatst

Het begijnhofmuseum van Turnhout bestaat bijna een halve eeuw. Het was immers rond 1950 dat de eerste plannen tot de oprichting getekend werden. Het hof werd toen nog door een tiental begijnen bewoond, waarvan de laatste in 1999 op 91-jarige leeftijd het hof verliet.

Naarmate een begijnengemeenschap uitsterft, neemt uiteraard het belang van een begijnhofmuseum toe: de instelling bewaart de kennis omtrent een afgesloten maar betekenisvol geschiedenissegment en geeft ze door aan de huidige en

komende generaties. Het Turnhoutse begijnhofmuseum leidde, mede tengevolge van het verdwijnen van de laatste begijnen, gedurende het voorbije decennium een wat sluimerend bestaan.

De erkenning door de UNESCO op 2 december 1998 van dertien Vlaamse begijnhoven, waaronder het Turnhoutse, als Cultureel Werelderfgoed, was de bekroning van het jarenlange plaatselijke initiatief. Het vernieuwde museum vormt het nieuw kader voor een rijke verzameling.

▲ Het begijnhof omstreeks 1667, gravure van Lucas Vorsterman de Jonge, Stadsarchief Turnhout (foto O. Pauwels)

Dit interessant document toont de nabijheid van het begijnhof tegenover

het Turnhoutse kasteel. De eerste kapel van het hof werd dan ook gebouwd op grond die door de kasteelvrouw geschonken was. Het merkwaardige van de gravure bestaat hierin dat zij zowel de oude - later afgebroken -

kerk toont als de nieuwe, die in 1667 nagenoeg voltooid was. Het oude bedehuis, rechts, was met het koor naar het oosten en dus naar de begijnhofpoort gericht. De huidige barokkerk heeft het koor aan de westzijde

HET BEGIJNHOF VAN TURNHOUT

Historische achtergrond

Het stichtingsjaar van het hof is onzeker (1). Volgens een legende zou Maria van Brabant omstreeks 1372 een hemelse ingeving hebben ontvangen tot het oprichten van een begijnenkerk in het park van haar kasteel. Dat nog bestaande imposante waterslot, thans zetel van het Turnhoutse gerechtshof, bevindt zich inderdaad in de onmiddellijke, nu verstedelijkte omgeving van het begijnhof. Stippen we ter-

loops aan dat Turnhout, dat ook vandaag nog de belangrijkste agglomeratie van de Antwerpse Kempen is, tijdens de Bourgondische periode zeer geliefd was bij de Brabantse hertogen: het werd zelfs 'Klein Brussel' genoemd. Niemand minder dan de gebroeders Antoon en Rombout Keldermans zouden later hun talent wijden aan de verfraaiing van het slot. Maria van Hongarije, zuster van Karel V, maakte er in het midden van de 16de eeuw een schitterend middelpunt van haar hofhouding van.

De legende van de begijnhofkerk moet vermoedelijk in verband gebracht worden met het feit dat hertogin Maria in het bewuste jaar 1372 de Turnhoutse begijnen ontheffing van belastingen en diensten verleende. Latere historici hebben uit de toekenning van deze belangrijke vrijheden verkeerdelijk afgeleid dat het begijnhof slechts kort voordien zou gesticht zijn. De authentieke stichtingsdocumenten zijn weliswaar nooit teruggevonden. Vermoedelijk gingen ze verloren rond 1335, toen de stad geteisterd werd door een militair treffen met hertog Jan III.

We hebben er reeds op gewezen dat Turnhout onder de Bourgondiërs een vooraanstaand cultuurcentrum was. Maar reeds lang voordien genoot de

stad aanzienlijke privileges, die het haar in 1262 mogelijk maakten een verdrag te sluiten met onder andere Antwerpen, Leuven en Brussel. Bij de uitvaardiging van het Charter van Kortenberg, dat in 1312 de rechten en vrijheden van de Brabantse steden bekrachtigde, trad Turnhout als een der ondertekenaars op.

De begijnenbeweging

Na een periode van groot wantrouwen en vrees voor mogelijke ketterij tijdens de eerste decennia van de 13de eeuw, begonnen de kerkelijke overheden omstreeks 1220 toch schoorvoetend erkenning te verlenen aan de begijnenbeweging. Deze kreeg toen de gelegenheid zich over Europa te verspreiden en een specifiek religieus programma te ontwikkelen. Dat programma, bestemd voor ongehuwde vrouwen en weduwen, behelsde de geloften tot het leiden van een devoot en contemplatief leven waarbij in het eigen materiële onderhoud moest voorzien worden. Die geloften droegen geen definitief bindend karakter en konden eventueel herroepen worden. Dit werd evenwel vanuit de begijnengemeenschap beslist niet aangemoedigd, al was het maar door de bepaling dat een uittreding wel onherroepelijk werd geacht. De expansieve dynamiek van de begijnenbeweging was mede te danken aan de hoge vlucht van de mystiek, in het bijzonder waar die uitgedragen werd door markante vrouwenfiguren als Hadewych, Beatrijs van Tienen en voordien Hildegard van Bingen.

In het spoor van die beweging moet de stichting van het Turnhoutse begijnhof vermoedelijk in de late 13de eeuw gesitueerd worden. Ter vergelijking: het naburige hof van Herentals werd opgericht rond 1260, de grote Brabantse begijnhoven van Lier en Leuven reeds in de eerste helft van de 13de eeuw.

In het begin van de 14de eeuw, eens te meer verdacht van ketterij, werden de begijnen hiervan uiteindelijk door de bisschoppen van Kamerijk, Luik en Doornik in hun respectieve diocesen gezuiverd.

Maar de kritiek, onder meer geformuleerd door Jan van Ruusbroec, zou nooit helemaal verstommen. Tijdens de reformatie zouden de begijnhoven in de protestantse staten en gewesten nagenoeg verdwijnen. Buiten de Zuidelijke Nederlanden bleef het voormelde kerkelijk wantrouwen tegenover het begijnenwezen ook in katholiek gebied zo groot, dat de begijnhoven er ten langen laatste niet konden overleven.

Ontwikkeling

De hoger vermelde gunsten die hertogin Maria in 1372 aan het Turnhoutse hof verleende, vielen samen met of sloten aan bij een nieuwe bloei van het begijnenwezen in de Nederlanden. Maria vergrootte het begijnhof, waarvan de vrijheden in 1399 bekrachtigd werden door haar zuster Johanna van Brabant. Via schenkingen schiep hertogin Johanna bovendien ook voor onbemiddelde vrouwen de mogelijkheid tot intrede in het hof. De hertogin begunstigde voorts de infirmerie, instelling van het allerhoogste belang in het begijnhof. Hier werden zieken verzorgd, afkomstig van binnen of buiten het hof. Ook verbleven er soms tijdelijk geestelijken of andere mannelijke kostgangers, vaak bezoekers en familie van begijnen. Ook behoeftige begijnen kregen er onderdak. De infirmerie beschikte over eigen statuten, een eigen kapel en ook eigen inkomsten. Deze laatste kwamen meestal voort uit schenkingen of werden bij testament aan de instelling toegewezen. Aldus verkregen gronden en bezittingen leverden pachtgeld en renten op, de noodzakelijke geldmiddelen voor een goede werking van de instelling. Begijnen die wegens gezondheidsproblemen niet meer voor zichzelf konden instaan, verbleven meestal definitief in de infirmerie en hun bezittingen gingen na hun overlijden over

►
Het begijnhofmuseum omstreeks 1960, Stadsarchief Turnhout (foto O. Pauwels)

Deze foto toont de laatste vier Turnhoutse begijnen bij

de deur van het museum. Van links naar rechts ziet men de juffrouwen Temmerman, Verbraeken, Lenaerts en de Boer. Juffrouw de Boer werd in 1953 tot

grootjuffrouw voor het leven benoemd. Na het overlijden van juffrouw Temmerman in 1977 leefde zij nog tot 1999 als enige begijn in het hof

aan de infirmerie. Vóór alles echter – en dat gold tenslotte voor alle begijnen – was het de bewoonders verboden hun dagen in ledigheid door te brengen: handwerk, gebed en andere devote verplichtingen vormden het credo van elke begijn.

In de loop van de 15de eeuw verwierven de begijnen vanwege de kerkelijke overheid meer inspraak in de organisatie van hun gemeenschap. Vanaf 1422 mochten zij in samenspraak met hun pastoor een provisor of *momboor* kiezen, ter behartiging van de wereldlijke belangen van het hof. In 1431 kregen zij met pauselijke instemming voor het eerst de vrije keuze van een eigen pastoor. Intussen breidde het hof zich uit, waarbij van een demografische explosie evenwel geen sprake was: in 1480 telde men nog geen twintig huizen voor een vijftigtal begijnen. Sommige begijnen leefden individueel in een eigen huis, anderen in gemeenschap in *conventen*. Maar iedereen moest de regels van het begijnhof naleven.

Rampspoed en herstel

De godsdiensttwisten veroorzaakten uiteraard problemen, ook in het begijnhof. In 1562 brandden de infirmerie en aanpalende huizen af en het vuur sloeg bovendien over naar het aangrenzende park van het hertogelijk kasteel. Enkele jaren later vernielden beeldenstormers het interieur van de kerk. Al keerde de rust relatief spoedig terug, toch had het ongunstige tijdsclimaat een nefaste invloed op de drie pijlers van het begijnenleven: arbeid, gehoorzaamheid en devotie. Er was nood aan wat wij nu herbronning zouden noemen.

In 1588 vaardigde aartsbisschop Hauchinus, opvolger van Granvelle aan het hoofd van het pas opgerichte aartsbisdom Mechelen, nieuwe algemene statuten uit voor alle begijnhoven onder zijn gezag. Dit voorbeeld werkte inspirerend en in het bisdom Antwerpen werd een vergelijkbare hervorming doorgevoerd. Het Turnhoutse hof telde toen nog ongeveer dertig begijnen. Dat aantal nam de volgende jaren opnieuw toe, mede dankzij bescherming door de prins van Oranje: het huis Oranje-Nassau had Turnhout immers na de Vrede van Münster in 1648 verworven. Intussen kende het begijnhof een uitbreiding in 1618 en werd 6 jaar later de kerk vergroot.

Omstreeks het midden van de 17de eeuw bedroeg de oppervlakte van het hof ongeveer de helft van de huidige. Het gedeelte waar thans de kerk staat, maakte er nog geen deel van uit. De oude kerk stond vooraan, met haar koorzijde naar de begijnhofpoort gewend. Dat bedehuis bevond zich in de

buurt van de pastorie die in dezelfde periode aan de noordzijde gebouwd werd en die, weliswaar aangepast, nog steeds bestaat: begijnenpastoors mochten oorspronkelijk niet in het hof wonen, maar het concilie van Trente had daar in het midden van de 16de eeuw verandering in gebracht.

Tussen 1662 en 1667 werd een nieuwe kerk opgetrokken, achteraan in het begijnhof en met het koor naar het westen gericht: de Contrareformatie achtte de oriëntering van een kerkgebouw niet meer zo belangrijk en de nieuwe inplanting paste ook beter bij de smalle aard van het Turnhoutse begijnhof. In die tijd waren er reeds tweehonderd begijnen. Het bedehuis, gewijd aan het Heilig Kruis, heeft een eenvoudige barokgevel waarin voluten en klokgevel merkwaardig contrasteren met de nog traditioneel gotisch aandoende steunberen en venstermonelen. De kerk, een pseudobasilica met drie beuken, is volledig in baksteen gebouwd. Zoals bij begijnhofkerken gebruikelijk vinden we hier geen toren maar een dakruiter, vooraan op het leidendak.

Bloei en nabloei

In 1683 werden de Turnhoutse statuten nogmaals aangepast, waarbij de nadruk sterk op zelftucht, gehoorzaamheid en kuisheid werd gelegd. Het was op het einde van de 17de eeuw dat het hof zijn hoogste bloei kende, met een begijnenaantal dat schommelde rond de 360. Dit aantal zou nooit meer geëven-

▼ Het Heilig Aanschijn aan de buitenkant van de kerkmuur. Let op de mooie knipvoegen (foto O. Pauwels)

▼ Toonkast in de pastoor mermanskamer van grootjuffrouw Octavia Van Genechten, met de bedoeling de zondagse eredienst een nieuw elan te geven. In 1886 werd ook een Broederschap van het Heilig Aanschijn in het Turnhoutse begijnhof. De kapel werd in 1885-1887 gebouwd op last

aard worden. Als symbool van die bloei mag de robuuste vroegclassicistische toegangspoort gelden, gebouwd in 1700. In 1693 had pastoor Mermans een belangrijke stichting in het leven geroepen, waarover verder meer. Privé-scholen zagen het licht, waar de begijnen aan vrouwelijke kostgangers onderwijs verschaften of handwerk aanleerden. Tijdens de 18de eeuw functioneerden een vijftal van dergelijke scholen in het begijnhof. Bij het handwerk stond het kantklossen vooraan, dat trouwens ook buiten het begijnhof voor Turnhout een belangrijke nijverheid ging vormen. Rond 1750 verdienden ongeveer tachtig begijnen hun brood met deze handenarbeid, een aantal dat op het einde van de eeuw bijna verdubbeld was.

De Franse tijd vormde zoals overal elders een beproeving voor het begijnhof. De kerk werd omgevormd tot *Temple de la Loi* en het hof dreigde verkocht te raken als *bien national*. Doordat de begijnen zich bereid toonden huur te betalen voor hun huizen, kon de verkoop uitgesteld en de afbraak verijdeld worden. Maar ondanks het behoud van het begijnhof was de neergang van het begijnenwezen ingezet.

In 1825 waren er amper meer dan zestig begijnen. Enkele jaren tevoren was het beheer over het hof toevertrouwd aan de Commissie der Burgerlijke Godshuizen. Deze zou later opgaan in de Commissie van Openbare Onderstand, nog later omgevormd tot het huidige OCMW. De Commissie moest de begijnen ondersteunen, maar zou na dood of vertrek van de laatste begin ten volle eigenaar worden van het hof. Zover was het echter nog niet. Het 19de-eeuws katholiek renouveau gaf ook het begijnenleven nog een laatste impuls. Een twintigtal jaren na de Lourdesverschijningen van 1858 werd midden in het hof een bedevaartsgrot opgericht, die al gauw talrijke pelgrims aantrok. Tien jaar later, tussen 1885 en 1887, werd nog de devotiekapel van

het Heilig Aanschijn opgericht in een hoek van het begijnhof. Het was een privé-initiatief van de toenmalige grootjuffrouw en de eclectische architectuur ervan valt enigszins uit de toon in die omgeving. Nadien deed de toenemende secularisering haar werk. Het Turnhoutse begijnhof overleefde de twee wereldoorlogen, maar het begijnenbestand ging gestaag achteruit. In 1931 verscheen nog een herziene versie van de statuten, goedgekeurd door aartsbisschop Van Roey. Het eerste artikel beklemtoonde nog eens de geloften van gehoorzaamheid en zuiverheid als fundamente van de begijnenstaat. Het tij was echter niet meer te keren. In het midden van de 20ste eeuw telde het hof nog slechts tien begijnen, waarvan de laatste in 1999 het hof inruilde voor een bejaardentehuis.

HET BEGIJNHOFMUSEUM

Rond 1950 vatte de vereniging Vrienden van het Begijnhof het plan op een museum van het begijnenleven op te richten. Dankzij de medewerking van de Turnhoutse Commissie van Openbare Onderstand, die in het begijnhof een ruim pand ter beschikking stelde, kon het museum in 1953 geopend worden. Het zou voortaan een evocatie bieden van het reilen en zeilen in het hof, waarbij een waaier van aspecten aan bod kwam: devotie, zorg voor het levensonderhoud, praktische en hiërarchische organisatie, alles geïllustreerd aan de hand van een aanzienlijke verzameling gebruiks- en kunstvoorwerpen.

De stichting Mermans

Als onderkomen voor het museum werd het voormalige Sint-Jansconvent uitgekozen, in 1693 gesticht door begijnhofpastoor J. Mermans en genoemd naar zijn patroonheilige. De aanwezigheid van een

◀ Het begijnhofmuseum
Het grote huis, voormalig Sint-Jansconvent, werd in 1953 als begijnhofmuseum opengesteld. Het werd in 1999 voorzien van een nieuwe museuminrichting (foto O. Pauwels)

► Begijnhofpastoor Mermans

Dit 17de-eeuws doek toont pastoor Jo(h)annes Mermans (1631-1697) op ruim vijftigjarige leeftijd. Mermans stichtte in 1693 het Sint-Jansconvent of de Fundatie Mermans voor negen onbemiddelde meisjes uit Balen, Dessel en Mol, waaraan later nog een tiende uit Turnhout

werd toegevoegd. Mermans' vroegere woning in het begijnhof vormde de behuizing voor het nieuwe convent. In 1682 zou de pastoor reeds te Leuven een studiebeurs hebben gesticht voor studenten uit Mol, Dessel en Turnhout. Een gedeelte van zijn bibliotheek wordt nog bewaard in het museum (foto O. Pauwels)

koetshuis, later omgebouwd tot huiskapel, wijst erop dat het huis als pastoorswoning fungeerde vóór de bouw van de nieuwe pastorie in 1648. Pastoor Mermans, die over een groot persoonlijk fortuin beschikte, bestuurde het begijnhof gedurende ruim 21 jaar. Hij overleed in 1697 en legateerde het grootste deel van zijn omvangrijke bibliotheek aan de Leuvense Alma Mater. Zoals bij elk convent was ook voor het Sint-Jansconvent bepaald hoeveel begijnen er mochten wonen, in dit geval een tiental. De maaltijden werden in principe gemeenschappelijk gebruikt – in stilte – in de grote keuken, waar men trouwens nog een muurkast aantreft met ettelijke kleine deurtjes voor ieders eetgerei. Elke begin beschikte wel over

een eigen kleine kamer. De meeste van die slaapvertrekken bevonden zich op de verdieping van het huis, maar twee begijnen betrokken een kamertje in het dienstgebouw achter het binnenkoertje: dit gebouw herbergde het washuis en ook had de pastoorsknecht er voorheen een logement. Meestal verlieten de vrouwen het convent wanneer zij voldoende geld hadden gespaard of geërfd om een eigen huis te kunnen kopen of huren, al verbleven sommigen er levenslang. De leiding berustte bij een conventmeesteres, die de hand hield aan de naleving van het huisreglement. Arbeid en gebed werden in gemeenschap verricht en de conventbewoonsters trokken ook gezamenlijk naar de kerk. Wie zich buiten het begijnhof wou begeven, had toestemming van de meesteres nodig.

Het museum vernieuwd

Kon het Sint-Jansconvent de verzameling van het begijnhofmuseum aanvankelijk probleemloos bevatten, na een kwarteeuw drong zich toch de nood tot uitbreiding op. Daarom werd in 1977 een gedeelte van het links aangrenzende huis in het museum geïntegreerd. Net zoals bij het conventshuis gaat ook in dit geval achter een 19de-eeuwse gevel een oudere woning schuil.

Intussen verkeerde het voormalig dienstgebouw achter de kleine binnenkoer van het convent in sterk vervallen toestand. Om het museum nogmaals te kunnen uitbreiden, werd besloten het dienstgebouw te incorporeren via een beglaasde gang. Restauratie en renovatie werden verwezenlijkt door de Turnhoutse architect E. Wauters. Na de voltooiing van deze ingreep geschiedde de plech-

► De keuken nu...

Het portaal, met broodkast, geeft toegang tot de kelder. Aan de wand hangt een Friese stoeltjesklok. Let op de voetstootjes onder de tafel (foto O. Pauwels)

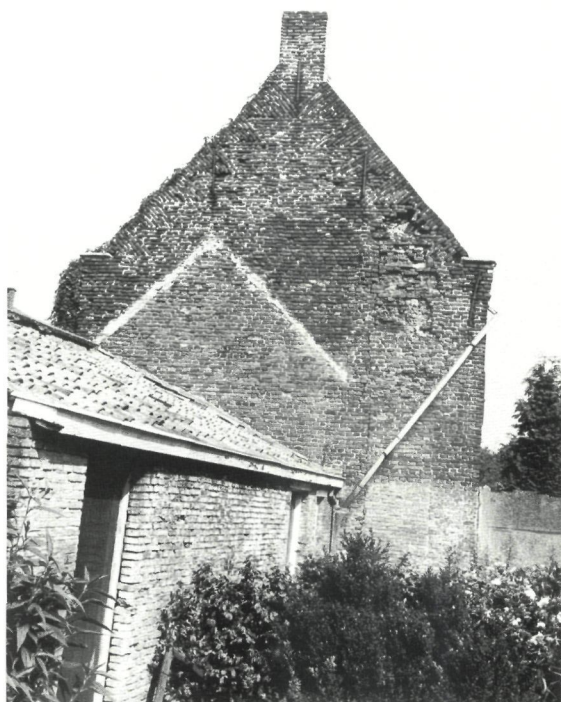

▼ ...en vroeger
Deze foto, vermoedelijk te dateren omstreeks 1939, laat goed zien dat het vertrek weinig ingrijpende wijzigin-

gen heeft ondergaan, op de decapering van het houtwerk na, waardoor het geheel iets aan authenticiteit inboet. De muren

zijn bezet met verglaasde aardewerktegels, met stermotief ter versiering (Stadsarchief Turnhout)

◀▲
De gebouwen
vóór de restauratie
(foto's arch.
Wauters)

▼
Restauratieplannen
van arch. Wauters

► De grootjufferskamer
De deuropening is niet oorspronkelijk, maar dateert van de eerste uitbreiding van het museum in 1977.

Het kruisbeeld, vermoedelijk Antwerps werk uit de tweede helft van de 17de eeuw, draagt een ivoren Christusfiguur en is belegd met schildpadhoorn. Het hoekkastje met inlegwerk is 19de-eeuws (foto O. Pauwels)

tige heropening op 2 oktober 1999. Voornoemde verbindingsgang vormt thans de hoofdingang, terwijl het onthaalgedeelte zich in het vroegere was- en knechtenhuis bevindt.

De museumgebouwen (2)

Het voormalige convent (nr. 56) is een dubbelhuis van vijf travéeën en zoals alle huizen op het begijnhof twee bouwlagen hoog. De 17de-eeuwse structuur gaat schuil achter een eind 18de-, begin 19de-eeuw vernieuwde voorgevel en latere dakbedekking. In de achtergevel bleven enkele oorspronkelijke, ingekaste houten ramen bewaard; ook de gedichte korfboogpoort van het vroegere koetshuis is prominent aanwezig.

De plattegrond vertoont een middengang met twee ruime plaatsen vooraan. Achteraan bevindt zich een groot vertrek rechts van de gang, een loodrecht op de voorgevel ingeplante steektrap met kwartslag en daarnaast het voormalige koetshuis, later huiskapel, links. De achterste kamers zijn volledig onderkelderd met tongewelven evenwijdig aan voor- en achtergevel. De haarden leunen tegen de rechterzijgevel aan. De bepleisterde plafonds met moerbalken op sloffen zijn in de rechtse vertrekken afgewerkt met eenvoudige gestucte spiegels; alleen in de huiskapel zien we een zoldering met houten kinderbalken. De lagere haakse achterbouw bevat de keuken met toegang tot de kelders; de uitbouw met moos omsluit een kleine binnenplaats; de zolderingen met moer- en kinderbalken en de brede haard bleven er in hun oorspronkelijke vorm bewaard. Op de verdieping zijn de verschillende kamers gegroepeerd aan een evenwijdig aan straatgevel en parallelle binnenmuur lopende gang. De dakkap bestaat uit eiken opbouwspanten met pen- en gatverbindingen.

Van het vrijwel volledig gereconstrueerde achterhuis zijn alleen fragmenten van de buitenmuren, de rechterhaard met rococo-schoorsteen, de eikenhouten spiltrap, balklaag en kapconstructie nog origineel. Het typische wasfornuis en de trapkast met aansluitende vermoedelijk achttiende-eeuwse wandkast werden verwijderd voor de vernieuwde interne circulatie. Voormalige berging, schaapskooi en paardenstallen sloten aan weerszijden aan.

Het links aangrenzende huis (nr. 55) dat eveneens deel uitmaakt van het museum is van het enkelhuistype. Voorgevel en inwendige organisatie werden ingrijpend en wellicht ook recenter aangepast dan bij het convent; meest authentiek zijn de ver-

ankerde achtergevel en achterbouw met ingekaste muuropeningen en afweerkruis. Ook hier werden de haarden tegen de rechterzijgevel geplaatst en zijn de plafonds en schoorsteenmantels van de gelijkvloerse woonplaatsen met achttiende-eeuws stucwerk verfraaid. Het ingevallen achterhuis werd gereconstrueerd.

Begin jaren 1970 ontstonden in de schoot van de toenmalige C.O.O. (nu OCMW) de eerste restauratieplannen. Opmetingen en restauratiedossier werden opgemaakt door architectenbureau E. Wauters, in samenwerking met Guido en Geert Driesen en W. Van der Gucht. Eerste aandachtspunt was de restauratie van het achterhuis van nr. 56, waarvan de bouwfysische toestand bedenkelijk was. In 1987 werd in het project een verbindingsgang tussen voor- en achterhuis ingelast en in 1995 het ontwerp "achterhuis + galerij" door minister Martens goedgekeurd. Deze galerij fungeert nu als hoofdkom. In de voormalige berging en schaapskooi werden

receptie en sanitair ondergebracht. Een kleine schapenstal bleef behouden. De respectievelijke achterhuizen werden als tentoonstellingsruimten ingericht. De restauratie van de voorhuizen beperkte zich tot bevloering, bezettings- en schilderwerken.

De inrichting

De nieuwe museuminrichting blijft de traditie volgen van de vroegere volkskundige musea, waarbij voorwerpen worden samengebracht volgens thema's en waar het vroegere dagelijkse leven wordt opgeroepen door ensceneringen, zals bijvoorbeeld in de keuken het geval is. Men kan alleen betreuren dat er voor twee kamers, de raadzaal en de grootjufferskamer, gebruik gemaakt werd van twee kleurstellingen (blauw en donkerrood), die ons onhistorisch voorkomen en niet het resultaat zijn van vooronderzoek. Bij steekproeven in het huis ernaast bleek dat de schouwen in de loop der tijden steeds maar opnieuw witgekalkt werden. Dit sobere witkalken

▲ De raadzaal
Een blik in de mooiste kamer van het huis, gedomineerd door een grote schoorsteenmantel met schroefzuilen. Het interieur is 17de-eeuws en dat geldt ook voor de fraaie renaissancekast links. Het schilderij ernaast is een Sint-Annatendrieën uit dezelfde tijd. Het gepychromeerd beeld van het Christuskind rechts dateert uit de 18de eeuw (foto O. Pauwels)

past volledig in de opgelegde levensstijl van de begijnengemeenschap. Het begijnhofmuseum telt thans tien vertrekken, die elk een eigen karakter hebben en vernoemd zijn naar de vroegere functie, naar een belangrijke historische figuur of naar een specifiek thema uit het begijnenleven: de raadzaal, waar het convent vergaderde; de juffrouw de Boerkamer, genoemd naar de laatste begijn die in 1999 om gezondheidsredenen haar intrek nam in een bejaardentehuis; de grootjufferskamer; de ziekenkamer; de huiskapel, ondergebracht in het voormalige koetshuis van pastoor Mermans; de schatkamer; de keuken, de *moos* (bijkeuken of pomphuis) en vervolgens in de recente museumuitbreiding de pastoor Mermanskamer en de sint-Beggakamer.

De verzameling

De verzameling van het begijnhof vormt thans het kunstbezit van het OCMW van de stad Turnhout, vermits deze openbare instelling sinds 1822 de bestuurlijke verantwoordelijkheid kreeg over de eigendommen en de bezittingen van het begijnhof (3).

► De huiskapel
Elk convent beschikte over een eigen huiskapel. In het Sint-Jansconvent werd daartoe het koetshuis van de voormalige pastoorswoning omgebouwd. De troonhemel dateert van omstreeks 1700, het antependium met zilverbrokaat uit de 18de eeuw (foto O. Pauwels)

Deze collectie, zoals de meeste van dit soort verzamelingen, kwam op twee manieren tot stand: enerzijds kochten de begijnen als gemeenschap of als individus zaken aan voor de uitrusting en de versiering van hun kerkgebouw en anderzijds werden er door de begijnen voorwerpen en kunstwerken meegebracht uit hun familiebezittingen of verworven tijdens hun verblijf op het hof. Uiteraard is vooral van deze eerste categorie weinig of niets terug te vinden in archivalische bronnen. In Turnhout bleven een 57-tal testamenten bewaard, maar hierin waren slechts weinig bruikbare gegevens over het kunstbezit te vinden. Een volledige inventaris van het Turnhoutse kunstbezit van het begijnhof werd opgemaakt en gepubliceerd door Jaak Jansen in 1988.

De diverse begijnhofverzamelingen in Vlaanderen vertonen inhoudelijk bepaalde gelijkenissen. Dit heeft uiteraard te maken met het feit dat er in religieuze vrouwengemeenschappen zoals kloosterlingen en begijnen toch zoiets als een typische iconografie bestond, met andere woorden dat bepaalde onderdelen van de christelijke iconografie vooral in deze gemeenschappen een grote populariteit genoten (4). Andere objecten zijn nauw verbonden met de verschillende taken die de begijnen op zich namen: praktische (linnenpersen, instrument om hosties te vervaardigen, enz.), verzorgende (voorwerpen in verband met de verzorging van de zieken en de gasthuisfuncties) en opleidende (objecten in verband met scholen en specifieke opleidingen).

► Friese stoeltjesklok
Dergelijke typische klokken werden gemaakt van circa 1700 tot omstreeks 1850. De wijzerplaat is beschilderd met een landschap en de versieringsele-

menten zijn uitgevoerd in verguld lood. Aan de zijkant is er een ruitje, eveneens met lood vastgezet. Deze klok geeft ook de dag aan (foto O. Pauwels)

▲ De schatkamer
Hier worden de waardevolste of zeldzaamste voorwerpen uit het museumbezit bewaard, o.a. een 18de-eeuws professiekroontje en een Mechels gepolychromeerd beeldje van het Christuskind

uit de vroege 16de eeuw. Op het tafeltje in het midden staat kostbaar zilveren tafelfgerei van de Turnhoutse begijnen, alles gemaakt te Antwerpen in de 16de, 17de of 18de eeuw. Helemaal vooran

ziet men een groot zoutvat met voorstelling van het offer van Abraham, vervaardigd door zilversmid Geeraert de Razier in de tweede helft van de 16de eeuw (foto O. Pauwels)

Het is uiteraard niet de bedoeling om in deze bijdrage een volledige opsomming te geven van deze uitgebreide en gediversifiëerde collectie. We vermelden er alleen enkele bezienswaardigheden van. Naast de vermelde voorwerpen zijn er eveneens een belangrijke meubelverzameling alsook mooie witporseleinen serviezen.

Devotieschilderijen en -beelden van de passie

In de verzameling van het Turnhoutse begijnhof zijn deze twee componenten duidelijk aanwijsbaar. Schilderijen en beelden tonen voorstellingen, die deze typische iconografie verbeelden: de passie van Christus, een reeks vrouwelijke heiligen en tenslotte uitbeeldingen van mystieke liefde met thema's als de extase, het Besloten Hof en het paradijs.

Ter illustratie van de passie van Christus vinden we vooral bepaalde aangrijpende scènes uit het lijdensverhaal terug. *Jezus vóór Pilatus* uit de eerste helft van de 17de eeuw toont het begin van het passiegebeuren. Dit schilderij van kleine afmetingen (slechts 15 x 12 cm) is in de merkwaardige techniek van olieverf op koperplaat geschilderd. Zoals de meeste van de schilderijen en beelden is het een anoniem werk. *De doodstrijd van Jezus in de hof van olijven*: dit rechthoekig doek uit de Vlaamse School toont de geknielde Jezus die vanuit de wolken een kelk aangeboden krijgt van een engel. Rechts zijn de drie apostelen in diepe slaap verzonken, terwijl op de achtergrond een wijzende Judasfiguur de soldaten in het hof binnenloodst. Een sobere *Bewening van Christus* van de Vlaamse School dateert uit de 16de eeuw en werd in de meer traditionele materialen van olieverf en paneel uitgevoerd. Verre invloeden van Rogier van der Weyden zijn aanwijsbaar. Het tafereel is beperkt tot vier personages: de dode Christus die wordt beweend door zijn moeder, Johannes en Magdalena. De achtergrond is, op het kruishout na, in het zwart afgewerkt. Een andere *Bewening* uit de 17de-eeuwse Vlaamse School is een copie naar een werk van Antoon van Dijck. Een *Graflegging*, ditmaal olieverf op doek, is een mogelijk 19de-eeuwse copie naar het origineel van Caravaggio. Een kwalitatief hoogstaand werk is de paneelschildering uit de tweede helft van de 16de eeuw met de *Bespotting van Jezus*. Op de achterkant van dit paneel is een ongeïdentificeerd merk te zien met een vierlobbige strik. Omdat dit merk volgens Jaak Jansen eveneens voorkomt op een schilderij in het Sint-Dimpna- en Gasthuismuseum in Geel, waar het vergezeld is van het merk met de Antwerpse burcht, is dit paneel vermoedelijk ook

◀ Bespotting van Jezus, Antwerpse School, 16de eeuw (foto O. Pauwels)

uit Antwerpen herkomstig en zou het geschilderd zijn door een anonieme vertegenwoordiger van de Antwerpse School. Christus zit op een verhoog met de rietstengel in de hand. Op zijn hoofd draagt hij de doornenkroon. Rechts staan drie personages

◀ Christus met de Emmausgangers, Vlaamse School, 17de eeuw (foto O. Pauwels)

met tulband, die hem bespotten. De achtergrond is architecturaal uitgewerkt. Door een rondboogvenster ontwaren we een gedeelte van een bebost landschap.

Naast de passie vinden we ook een aantal andere scènes uit het leven van Christus terug, zowel van voor als na de verrijzenis. Een voorstelling van *Laat de kinderen tot mij komen* uit de Antwerpse School dateert uit het einde van de 16de-begin 17de eeuw. Een andere paneelschildering toont een buste van Christus vóór een heuvelachtig landschap met 'Patinir-rotsen'. *Jezus met de overspelige vrouw* is een zelden uitgebeelde scène, waarbij Jezus in de grond schrijft voor de farizeeërs. Een interessant werk is de paneelschildering met *De maaltijd van Jezus met de Emmaüsgangers*. Dit tafereel is gesitueerd in een overwelfde zuilenzaal met tweekleurige tegelvloer. Jezus zit aan tafel met de Emmaüsgangers, die pelgrimskledij dragen. De tafel is rijkelijk gevuld en wordt verlicht door een fraaie koperen kaarsenkroon. Op de achtergrond hangt een schilderij met

de voorstelling van de ontmoeting van Jezus met deze Emmaüsgangers.

In dezelfde passie-iconografie passen eveneens de houten Christusbeelden, waarvan de kleine formaten dienden voor de persoonlijke devotie van de begijnen. Een belangrijk kunstwerk, spijtig genoeg gedecapeerd, is het getekend en gedateerd beeld van Walter Pompe, 1752. Dit beeld is afkomstig van de calvarie nabij de oostelijke ingangspoort van het begijnhof. De beschikking werd verwijderd in 1947 door Vic Avonts. De beeldhouwer Pompe was van Noordnederlandse afkomst en was werkzaam in Antwerpen als leerling van Michiel Van der Voort in de Sint-Lucasgilde. Hij was een belangrijk rococo-kunstenaar en heeft in diverse materialen gewerkt: klei, hout, steen en ivoor. Zijn kleine sculpturen in hout verwierven Europese vermaardheid. Een ander typisch beeld dat in vele begijnhofverzamelingen is terug te vinden, is de voorstelling van *Christus op de koude steen*. Dit is een aangrijpend motief dat Christus voorstelt, wachtend op zijn kruisiging. Hij heeft een doornenkroon op het hoofd en de getuigen van zijn geseling zijn duidelijk zichtbaar. Meestal draagt hij ook nog de mantel van de 'koning der Joden'. Deze beelden stonden vaak opgesteld op het kerkhof, in een apart open kapelletje. Ook het begijnhof van Herentals bewaart een dergelijk indrukwekkend beeld.

Een bijzonder object is eveneens de maquette van het Sint-Anna-altaar voor de Sint-Pieterskerk in

► Maquette van voormalig Sint-Anna-altaar in de Sint-Pieterskerk in Turnhout, 18de eeuw (foto O. Pauwels)

Turnhout. Het werd gemaakt in de 18de eeuw door een onbekende beeldsnijder. De maquette is fraai afgewerkt met een volledige polychromie, waarbij vooral marmerimitatie gebruikt werd.

Vrouwelijke heiligen

Populaire heiligen in de religieuze vrouwengemeenschappen waren uiteraard Maria en daarnaast vooral Magdalena, Catharina van Siena, Catharina van Alexandrië en Begga, de vermeende stichteres van de begijnen. De Turnhoutse verzameling bevat enkele merkwaardige Mariabeelden, die voornamelijk uit Mechelen afkomstig zijn. Ze konden spijtig genoeg niet aan de langdurige decaperingswoede ontsnappen en over hun waarschijnlijk verfijnde Mechelse polychromie kan dus niets meer gemeld worden. Omwille van hun beperkte afmetingen lijken deze beelden voornamelijk bestemd voor privé-devotie. Een stenen buste met de heilige Begga uit 1768 prijkt boven het poortgebouw in een ronde omlijsting.

Een ander geliefd thema in de begijneniconografie is *Jezus te gast bij Maria en Martha*, waarbij Maria het spiritueel aspect van het begijnenleven vertegenwoordigt en Martha de praktische opdrachten. Dit doek dateert uit de 17de eeuw en is toe te schrijven aan de Vlaamse School. Het tafereel is voorgesteld in een huiselijk kader met drie schilderijtjes aan de muur.

Een ander mooi doek uit de verzameling is de voorstelling van *Sint-Anna-ten-drieën*. Maria met het kind op de schoot en Anna zitten op een fraai gesculpteerde houten bank. Boven hen zweven engeltjes met ranken in de hand. Het wapenschild onderaan rechts is tot nu toe nog niet geïdentificeerd.

De *terugkeer uit Egypte* toont Maria met het kind, begeleid door Jozef. Dit schilderij is op een koperplaat geschilderd en gaat eveneens terug tot de 17de eeuw.

De triomf van de kerk

Het museum bezit een aantal merkwaardige kunstwerken die een interessant licht werpen op de bredere maatschappelijke en religieuze context waarin het begijnhof functioneerde. Deze Antwerpse paneelschildering uit 1620 is daar een goed voorbeeld van. Onderaan ziet men een vroegbarok architectuurfront met contrareformatorische boodschappen. Vertaald luiden ze als volgt: *Als God met ons is, wie (vermag er dan iets) tegen ons? Gedraagt gij u misdadig, vergeefs zult gij op hem bouwen. Ziet hoe God de Kerk met zijn schild beschermt*. Deze laatste uitspraak wordt bovenaan voorgesteld door de symbolische figuur van de kerk die tevergeefs wordt aangevallen door allerlei belagers. De achtergrond is mooi uitgewerkt met een landschap, een dorp links

Wassen beeld van de heilige Columba, kapel van het Heilig Aanschijs
Een curiosum van het Turnhoutse begijnhof is dit wassen beeld, bewaard in een toonkast onder het altaar van de kapel van het Heilig Aanschijs. De heilige Columba was een Spaanse heilige, in

het midden van de 9de eeuw door Moren omgebracht te Cordoba. Waarom precies deze heilige in de kapel van het Heilig Aanschijs werd vereerd, is niet zo duidelijk. Het beeld toont een lieflijk jong meisje, met in de hals de gapende wonde waaraan zij bezweek. De kleding werd

met uiterste zorg uitgevoerd in satijn en goudbrokaat en het geheel is van Italiaanse makelij. Dergelijke fraai geklede wassen beelden treft men overigens veelvuldig aan in Italiaanse bedehuizen, met name in de Lunigiana-streek (noord-Toscane) (foto O. Pauwels)

Triomf van de Kerk, paneelschildering, 1620 (foto O. Pauwels)
De contrareformato-
rische boodschap
wordt letterlijk
gedragen door het
vroegbarokke archi-
tectuurfront dat als
voetstuk voor de
uitbeelding van het
thema fungeert.

Het onderschrift
verwijst naar een
Antwerps rederij-
kersfeest dat ver-
moedelijk de aanlei-
ding was tot het
ontstaan van dit
schilderij. Het werk
kan daarna door
aankoop of erfenis
in het bezit van het
begijnhof zijn
geraakt

en een stad aan het water rechts met een versterkte
burcht op de heuvel.

Huisvlijt

In de begijnhofscholen werden ook lessen in kant-
klossen gegeven. Hiervan getuigen nog enkele
fraaie werkstukken uit de verzameling, vooral date-
rend uit de 19de eeuw. Religieuze thema's worden er
in verwerkt zoals het Lam Gods en een hostiedra-
gende kelk met engelen. Dezelfde huisvlijt spreekt
ook uit de aangeklede beelden, waaronder een
Mariabeeld, versierd met een gewaad van kant,
zijde, brokaat en tule. Ook kleine meestal Mechelse
Jezuskindjes werden zo aangekleed.

Voorwerpen voor verlichting en verwarming

Naast kunstwerken bevat een dergelijke verzame-
ling meestal ook een groot aantal gebruiksvoor-
werpen van diverse aard, waardoor het dagelijkse
leven op het hof geïllustreerd wordt. Voor verlich-
ting zorgden kandelaars, waaronder een merkwaar-
dige gotische messingkandelaar uit de 15de eeuw,
olielampen, warmwaterkruiken, lantaarns en kaar-
sensnuiters. De oncomfortabele levensomstandig-
heden maakten objecten als beddenwarmers, kom-

Mutsenbinder
in kloskant,
18de eeuw
Het museum bezit
ettelijke specimina
van fraai kantwerk.
Kant was een luxe-
product omdat de
vervaardiging niet

alleen zeer veel tijd
vergede maar boven-
dien ook een pijn-
lijke nauwgezetheid
veronderstelde.
Dat dit vakman-
schap op het
begijnhof aanwezig
was, blijkt wel uit

het feit dat de
prins van Oranje,
heer van Turnhout,
er in 1614-1615
kloskant liet maken.
Op kantdiefstal
stonden overigens
zeer zware straffen.
Turnhout was vooral

bekend om zijn
Mechelse ijsgrond
(zeer fijn met zes-
kantige mazen) en
zijn Parijse en
Rijsselse kant
(foto O. Pauwels)

► Toonkast in de juffrouw De Boer-kamer Midden in de toonkast staat de maquette van de Heilig-Grafkerk te Jeruzalem. De kast bevat verder overwegend porselein en aardewerk. De twee grote faience-

schotels bovenaan komen uit een 18de-eeuwse Delftse manufactuur en hebben een Chinees aandoende versiering, geïnspireerd op de vermaarde familie rose. Achter de eerste toonkast bevindt zich een tweede, waarin een

mooie verzameling kandelaars en koperwerk is uitgestald: men vindt er 17de-eeuwse schijfkandelaars naast oudere exemplaren en ook het vroegere belklokje van de hoofdpoot (foto O. Pauwels)

Voedselvoorziening

Uiteraard zijn er tal van voorwerpen te vinden die te maken hebben met de maaltijden. Een reeks blauw geglazuurde schotels uit Delft uit de 18de eeuw wisselen af met inlandse koffie- en theepotten in bruin en grijs steengoed. Metalen objecten vullen de verzameling aan: messing voedselketels, koffiekannen en koffiemolens, olie- en azijnstel, waterketels. Typisch zijn de talrijke tinnen schotels, meestal geïdentificeerd aan de hand van de merken: stadsmerken en persoonlijke merken. Tal van Antwerpse tingieters, werkzaam in de tweede helft van de 18de eeuw, worden vermeld: Joannes Van Camp, Antonia Van Gastel, Jan Baptist Uscel, Joannes Van de Wijngaert.

Een bouwdoos uit het Heilig Land

Het merkwaardigste stuk uit de verzameling is ongetwijfeld de maquette van de Heilig-Grafkerk in Jeruzalem. Van dit kostbaar kleinood in hout en inlegwerk zijn er in de wereld nog maar een vijftiental bewaard (5). Het werd meegebracht door de pelgrims naar het Heilig Land. Wat het stuk van Turnhout nog opmerkelijker maakt, is het feit dat de begeleidende pergrimsbrief eveneens bewaard is. Het document werd afgeleverd door de fransiscaan Petrus Antonius Grassus, die hierin bevestigt dat Joannes Steen uit Leiden de heilige plaatsen 'nederig en vroom' bezocht heeft en dat hij daar diverse keren gebiecht en de communie ontvangen heeft. De brief is gedateerd 26 juli 1684.

Deze maquettes zijn historisch en artistiek van groot belang, omdat ze de toestand weergeven van de H. Grafkerk zoals die was van 1149 tot 1808 voor wat de kerk betreft en van 1545-1556 tot 1719 voor de toren. In de loop van de geschiedenis is dit gebouw immers voortdurend verbouwd en heropgebouwd na branden en andere verwoestingen.

De kleine maquette van Turnhout, die 42 cm op 37 cm breed is, werd met uiterste precisie en detaillering uitgewerkt en is nog intact bewaard. Ze werden door verschillende ateliers in Jeruzalem vervaardigd naar plannen en opmetingen van fransiscaanse monniken, die daar in de 16de en 17de eeuw verbleven. Alle bekende exemplaren zijn uitgevoerd in olijf- of cederhout en versierd met fijn inlegwerk van parelmoer, ivoor en been. Deze maquettes kunnen gedemonteerd worden. Als men de koepels en de platte daken wegneemt, kan men in de kerk en in de grafkapel zelf kijken. In inlegwerk zijn op de

▼ Maquette van Grafkerk in Jeruzalem, hout, ivoor en paarlemoer, 17de eeuw (foto O. Pauwels)

VLAAMSE BEGIJNHOVEN – WERELDERFGOED

Het “globale fenomeen” Vlaamse begijnhoven is sinds 2 december 1998 opgenomen in de Lijst van het Werelderfgoed van de UNESCO Conventie van 1972.

Het thematische voorstel van de Vlaamse begijnhoven is door het Vlaamse gewest ingediend omdat het in deze Lijst een nieuw, totnogtoe ontbrekend type vertegenwoordigt dat tevens kenmerkend is voor Vlaanderen en op wereldniveau. De Vlaamse Begijnhoven passen in de categorie van het culturele erfgoed en beantwoorden aan een aantal opgelegde voorwaarden en criteria. De selectie van de 13 “representatieve begijnhoven”, waaronder het Turnhoutse, gebeurde op deze basis. Behoud van het specifieke karakter, “integriteit” en kwaliteit van typische componenten. De unieke uitgelengde pleinaanleg, het poortgebouw, de kerk, de streek-eigen baksteenarchitectuur, de bewaarde woonfunctie, de museumcollectie en de aan de gang zijnde vernieuwing van het begijnhofmuseum vormden voor Turnhout een pluspunt bij de samenstelling van het dossier begin 1997 en tijdens het controlebezoek van de ICOMOS-afgevaardigde in februari 1998. Betekenisvol is in dit opzicht dat de onthulling van het Werelderfgoedbord en de opening van het vernieuwde Begijnhofmuseum konden samenvallen op 2 oktober 1999

Binnen de categorie “cultureel erfgoed” horen de begijnhoven tot de ensembles, door UNESCO gedefinieerd als “*groepen van geïsoleerde of aaneengeschaalde gebouwen die omwille van hun architectuur, homogeniteit en/of integratie in hun omgeving/landschap een uitzonderlijke universele waarde bezitten*”.

Als stedenbouwkundige en architecturale ensembles zijn begijnhoven duidelijk afgebakende nederzettingen gelegen aan een vitale waterloop, aan de rand van de oudste stadskern. Als kleine ommuurde steden met voldoende reserves aan groen worden ze later opgenomen in de stadsuitleg maar bewaren evenwel hun specifiek gesloten karakter.

Door creatief in te spelen op de lokale topografie en de regionale materialen is een interessante diversiteit ontstaan waarin elk begijnhof een unieke plaats

inneemt. Deze lokale dimensie wordt echter overstegen door de toegepaste stedenbouwkundige aanleg die aanleunt bij deze van de evoluerende middeleeuwse stad over het algemeen. Hierdoor wordt het fenomeen van de goed bewaarde “kleine stad in de stad” representatief op wereldniveau.

Naar de geest horen de Vlaamse begijnhoven tot een zelfde historisch-culturele groep met grensoverschrijdende dimensie, teruggaand op de mystieke beweging van de 13de eeuw. Na het verbod in

Het Begijnhof van
 Turnhout
 Het stijlvolle poort-
 gebouw en het
 langwerpige
 beboomde plein
 typeren dit begijn-
 hof, gelegen in de
 vroegere Warande
 (kasteeldomein).

Zijn Calvarie,
 kapellen en
 Lourdesgrot
 getuigen van
 een nog steeds
 levendige volks-
 devotie, terwijl het
 museum de
 begijnencultuur
 illustreert.

andere Europese landen vanaf het begin van de 14de eeuw, heeft de begijnenbeweging zich enkel verder ontwikkeld in de regio die overeenstemt met het huidige België, Nederland en Noord-Frankrijk. Het Waalse en het Brusselse gewest tellen respectievelijk slechts drie en twee getuigenissen van de aanwezigheid van begijnen; dit is trouwens ook het geval voor het enige voorbeeld in het departement Nord-Pas de Calais; in Nederland blijven er nog twee begijnhoven van het traditionele type over. De concentratie van zesentwintig, geheel of gedeel-

telijk, bewaarde en beschermde begijnhoven in Vlaanderen vertegenwoordigt dus een uitzonderlijke universele waarde vanuit het historisch, esthetisch en socio-cultureel oogpunt.

Als unieke oorden van spirituele beleving, vrouwencultuur en solidariteit getuigen de begijnhoven voor een evolutie vanuit een mystieke tendens naar een sterk individueel doch meer en meer georganiseerd religieus leven in een "verburgerlijkte" context, onder groeiende controle van de kerk. Na de

onderbreking van de Franse Revolutie met overname door de voorgangers van het O.C.M.W. en het Katholieke Réveil van de tweede helft van de 19de eeuw is de beweging nu praktisch uitgedoofd, ook al omdat zich heden andere vormen van religieus leven en maatschappelijke inzet aandienen voor geëngageerde en onafhankelijke vrouwen.

De verdere toekomst van de begijnhoven is echter verzekerd: in het kielzog van het pilootproject van de restauratie van het Leuvense Groot Begijnhof (1964 e.v.), op initiatief van Professor R.M. Lemaire en de KU Leuven, worden ze nu gegeerd als boeiende leefomgeving waar, zoals weleer, een sociaal leven met gemeenschapsgericht karakter en privé-leven perfect kunnen samengaan. Hierdoor hebben de Vlaamse Begijnhoven een universele waarde als getuigen van een specifieke, socio-religieuze beweging gematerialiseerd in nog heden gewaardeerde leefomgevingen die als woonerven avant-la-lettre verder floreren.

De evoluerende begijnencultuur manifesteert zich uiteraard in het bewaarde materiele en immateriele erfgoed. Belangrijke stukken van het kunstbezit als o.m. schilder- en beeldhouw- en edelsmeedkunst zijn vaak al lang via het O.C.M.W. in stedelijke musea beland; lokale en relatief kleine, in de begijnhoven gevestigde musea, zoals o.m. te Aarschot, Brugge Dendermonde, Herentals, Hoogstraten, Kortrijk, Sint-Amandsberg en Turnhout koesteren hun precieuze doch soms uiteenlopende collecties die zowel religieuze voorwerpen als meubilair, schilderijen, preciosa, textiel en allerlei uitingen van huisvlijt bevatten. Op een aandoenlijke en veelal eenvoudige wijze reiken ze getuigen aan van het vervlogen dagelijkse leven en stofferen ze hiermee het collectieve geheugen en de nieuwsgierigheid van het toenemend aantal bezoekers. Samen met het toenemend archiefonderzoek wordt momenteel ook dieper ingegaan op andere aspecten van de begijnencultuur als religieuze beleving, muziek en literatuur. Deze globale benadering brengt nieuwe aspecten aan het licht van de socio-religieuze dimensie van de begijnbeweging en haar hoven en spoort aan tot een beter geïntegreerde conservatie, doordachte presentatie en ontsluiting van dit boeiende erfgoed.

Na de Werelderfgoederkenning is, mede door toedoen van VCM, v.z.w. het Convent/ Hoogstraten en de Koning Boudewijnstichting, een Platform voor de begijnhoven opgericht. Bedoeling is binnen werkgroepen, – vooralsnog drie respectievelijk afgestemd op promotie en ontsluiting, musea en praktijk – een opbouwende gedachtenwisseling en creatieve samenwerking op gang te brengen; gemikt wordt op een gepaste gemeenschappelijke strategie die evenwel ruimte biedt voor de historische eigenheid van elk begijnhof.

Wat de musea betreft worden, op basis van een overzicht van de bestaande situatie, diverse aspecten onder de loep genomen. Voor statutaire en organisatorische problemen die verband houden met het museumdecreet wordt een mogelijke oplossing via netwerkvorming gezocht. Ook worden vragen en alternatieven onderzocht als: museum, bezoekerscentrum of erfgoedcentrum.

In de discussienota wordt gesteld : *“Het zou onlogisch zijn dat de begijnhoven door UNESCO als werelderfgoed worden erkend en dat het roerend goed van deze begijnbeweging, wanneer op een volwaardige museale manier ontsloten, niet minstens een erkenning op landelijk niveau zou krijgen... als samenwerkingsverband tussen verschillende musea, een piste die door het museumdecreet zelf wordt aangegeven”*

Hiermee is duidelijk dat de erkenning Vlaamse Begijnhoven-Werelderfgoed geen einddoel is. Sinds 2 december 1998 zijn diverse sensibiliserende initiatieven en evenementen ontstaan, o.m. naar aanleiding van de onthulling van de Werelderfgoedborden. Anderzijds zijn de verschillende beheerders, bewoners en de bevolking evenals de betrokken beleidsniveaus meer bewust geworden van hun gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor het behoud en de zorg om onze begijnhoven, hun globaal erfgoed en hun omgeving. Dat hiervoor een gecoördineerde vorm van beleid en de nodige financiële middelen moeten worden voorzien is nu een algemeen aanvaard feit dat planmatig zal worden uitgevoerd.

Motiverend is alvast dat de hele wereld nu mee toekijkt hoe we de begijnhoven een heden en toekomst bezorgen naar het beeld van hun rijk verleden.

Suzanne Van Aerschot-Van Haeverbeeck

daken de woorden ORIENS (oosten), BONENS (westen), SETEMTRIO (noorden) en MERIDIES (zuiden) aangebracht.

De maquette van Turnhout is zeer verwant met het exemplaar dat door de Brugse musea verworven werd in 1984, uitgevoerd in olijfhout en versierd met parelmoer en ivoor. Andere voorbeelden zijn bewaard in het Nationaal Museum van Kopenhagen, in de Stedelijke Kunstverzamelingen van Augsburg (rijkversierd!), in het Kunst und Gewerbemuseum van Hamburg e.a. Het British Museum in Londen bewaart er niet minder dan drie, maar ze zijn minder gedetailleerd in de versiering dan het Turnhoutse exemplaar. Eén van de mooist bewaarde voorbeelden bevindt zich nog in Jeruzalem zelf, in The Flagellation Museum, en wordt er terecht als één der topstukken van de rijke verzameling beschouwd. Men kan betreuren dat de maquette van Turnhout in het vernieuwde museum niet een meer prominente plaats toegewezen kreeg (6).

EINDNOTEN

- (1) Voor de geschiedenis van het begijnhof verwijzen we naar volgende publicaties: *Begijnen en begijnhoven (tent.cat.)*, red. M. WYNANTS, Brussel, 1994; G. PLOMTEUX en S. DE SAEDELEER, in *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur*, deel 16n1, Provincie Antwerpen. Arrondissement Turnhout. Kanton Turnhout, o.l.v. S. VAN AERSCHOT-VAN HAEVERBEECK, Turnhout, 1997; J. JANSEN, *Het kunstpatrimonium van het begijnhof te Turnhout*, Brussel/Turnhout, 1988; R. PEETERS, *750 jaar Turnhout stad en vrijheid*, Turnhout, 1961; *Statuten en gebruiken van het begijnhof te Turnhout*, Mechelen, 1931; W. TEPE, *Begijnen in de lage*

landen, Aalsmeer, 1987; *Turnhout. Groei van een stad*, o.l.v. H. DE KOK en E. VAN AUTENBOER, Turnhout, 1983; L. VAN GORKOM, *Beschryvinge der stad en vryheyd van Turnhout*, Mechelen, 1790; A.J. VAN MIERT, *Het begijnhof van Turnhout*, Turnhout, 1923; A.F. VERSCHUEREN, *'t Godsdienstig & maatschappelijk Turnhout* (fotomechanische herdruk van uitgave 1911), Turnhout, 1997.

- (2) Wij danken Greet Plomteux voor het samenstellen van dit item over de museumgebouwen.
- (3) JANSEN J., *Het kunstpatrimonium van het begijnhof te Turnhout (Fotoinventaris van het Belgisch kunstbezit. Openbare centra voor maatschappelijk welzijn. Provincie Antwerpen)*, Brussel, 1988, p. 8-10.
- (4) Over dit onderwerp zie: VANDENBROECK P., in *Hooglied. De beeldwereld van religieuze vrouwen in de Zuidelijke Nederlanden vanaf de 13de eeuw (tent.cat.)*, Brussel, 1994, p. 9-154.
- (5) Naar aanleiding van de verwerving door het Brugse museum van een dergelijke maquette, werd volgende bijdrage gepubliceerd: VANDENBERGHE S., *Het model van de H. Grafkerk te Jeruzalem en gelijkaardige maquettes in binnen- en buitenland*, in *Jaarboek Brugse stedelijke musea, 1983-1984*, p. 289-305.
- (6) Het begijnhofmuseum is geopend van 14 tot 17u op werkdagen en op 11 tot 17u op zondagen. Het Begijnhofmuseum staat onder het beheer van het Turnhoutse OCMW, maar zal vermoedelijk binnenkort worden overgedragen aan de stad. Praktische leiding en organisatie berusten bij de vereniging Vrienden van het Begijnhof. Conservator is de heer Louis Goris, die ik hier wens te bedanken, alsook Harry de Kok, stadsarchivaris en Johan Van Gorp, stadsgids.

*Michiel Heirman is kunsthistoricus.
Marjan Buyle is inspecteur interieur bij de
Afdeling Monumenten en Landschappen.*

The Leeuwergerm castle domain

The more than 32 hectares large castle domain from Leeuwergerm is located in Zottegem, in the province of East Flanders near the crossing of the roads from Ghent to Geraardsbergen and from Aalst to Oudenaarde. The domain owes its fame to more than just the castle. Here we see the transition from a classical French garden to a park in an early landscape style. In 1973 the castle as well as the park were listed as a protected monument and landscape. A number of recently discovered documents put the history of this thousand year old domain in a different light. In the present castle, built in 1762-1764, the authors recognize the Bellevue castle, built in 1748-1750 and commissioned by madame de Pompadour. Pillaged during the French Revolution, it was demolished in 1823. The authors distinguish three different periods in the park domain. The print from Sanderus' *"Flandria Illustrata"* from 1644 and the designs by d'Heyne (1707-1719) and De Deken (1761) illustrate the evolution of traditional gardens rooted in Renaissance. The late Rococo garden from between 1763 and 1775-1785 was influenced by Dezallier d'Argenville's *"La théorie et pratique du jardinage"* (1765, 4th ed.). A design dated 1762 of the gardens by Simoens and Carpentier was preserved in the castle but has never been carried out. The foliage theatre would date from that period. The historic maps from the 19th century give a reliable image of the evolution in the 19th and 20th century.

Turnhout: a modernized beguinage museum

The beguinage museum in Turnhout already has a history of almost half a century. The first plans for its foundation date indeed from around 1950. The beguinage was then still inhabited by about ten beguines, the last one of which left this court in 1999 at the age of 91.

With the disappearance of a community of beguines, the importance of a beguinage museum increases: the institution preserves the knowledge of a concealed, yet significant part of history and passes it on to future generations. Over the past decade the beguinage museum had been somewhat slumbering, partly due to the departure of the last beguines.

SUMMARY

On December 2, 1998, UNESCO's recognition as global cultural heritage of thirteen Flemish beguinages, among which the one in Turnhout, was the pinnacle of years of work in the local initiative. The modernized museum contains a rich collection. The renewed museum's arrangement is in line with the tradition of earlier museums of local history, classifying objects following themes and in scenes evoking daily life, like in the kitchen. The most important pieces in the collection are Flemish 16th and 17th century panel paintings, furniture, products of home industry like lace and dressed-up statues, household goods, tiles and apparatuses for heating and lighting. The most remarkable item of the entire collection is without a doubt a 17th century replica of the Holy Sepulchre's church in Jerusalem, decorated with inlay of mother-of-pearl, ivory and bone.

The Vander Meersch-Casier house 19th century styles in the Sleepstraat, Ghent

This building complex, now a school annex day care centre, is the result of the 19th century building policy of the Vander Meersch and Casier families. In 1796 the building's history begins when Jan-Baptist Vander Meersch (1751-1820) constructed a sugar refinery on the premises of an existing house. Between 1807-1811 two classicistic facades with a touch of Empire were added to houses at the actual Sleepstraat. Following the sudden departure of Emmanuel Vander Meersch in 1826, the sugar refinery plant was acquired by Jan Lodewijk Casier. He commissioned the construction of an Empire balcony with a Serlian element. In 1838, the refinery was destroyed by fire and was of course modernized after reconstruction with, a.o. two large chimneys. During the 1850's, the refining was stopped and upon the death of Jan Lodewijk Casier in 1859, his sons Jan-August and Desire Aime inherited the houses in the Sleepstraat and the factory. In 1860 Desire-Aime rebuilds the house on the righthand side into a facade frame with carriage porch, connecting the adjacent house. Jan-August had bought a neighbouring house and had it adapted in 1864 to the main building, thus creating the current aspect of the building in the Sleepstraat. August Van Assche (1826-1907) designed two Neo-Gothic dwellings for the brothers, partly where the former refinery used to be. When the town of Ghent acquired the left part of the building, they turned it into a school and added a building in 1912 at the Kartaizerlaan, designed by the town's architect Charles Van Rysselberghe (1850-1920). The town only bought the right part of the building in 1970 and made a day care centre out of it.

The facade in the Sleepstraat looks like a uniform, large, plastered Neo-classicistic facade. The central part of the terracotta frieze, depicting the processing of sugar cane, is attributed to the Ghent sculptor Francies Heckers (1774-1854). The interior was repeatedly rebuilt, namely around 1830, 1850-1864, 1912-1913, in the 1950's and 1970's as well as recently for fire protection measures. This interior still has a Neo-classicistic cachet, especially the downstairs drawing rooms, hallways, staircase and carriage passage. The Neo-Gothic facade at the back (1861), originally coach house, stables and coachman's house, with reception hall on the first floor, still has a monumental stair well, the reception hall with Neo-Gothic chimneypiece and ceiling with beams and decorated consoles. The Neo-Gothic wing includes a.o. the peculiar Neo-Gothic private chapel with wall paintings designed by Jean Baptiste Bethune (1821-1894) and painted by Adriaan Bressers (1835-1898).

